хөлсний доод хэмжээг 150 дахин нэмэгдүүлсэн дүнгээс нөхөн төлбөрийн хэмжээг хувьчлан тус тус тогтооно. (Хүснэгт)

3.5.Иргэний хуулийн 511 дүгээр зүйлийн 511.4-т заасны дагуу гэмт хэргийн улмаас хохирогч нас барж бага насны хүүхэд бүтэн өнчин болсон бол дээрх 100 хувийн хэмжээг 2 дахин нэмэгдүүлж тогтооно.

3.6.Шинжилгээний байгууллага Шүүх шинжилгээний тухай хуулийн 40 дүгээр зүйлийн 40.1 дүгээр зүйлд заасан эрүүгийн гэмт хэргээс Хүний эрүүл мэндэд хөнгөн хохирол санаатай учруулах (Эрүүгийн хуулийн 11.6 дүгээр зүйл), Хулгайлах, (Эрүүгийн хуулийн 17.1 дүгээр зүйл), Залилах (17.3 дугаар зүйл), Мал хулгайлах (Эрүүгийн хуулийн 17.12 дугаар зүйл), Автотээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөний аюулгүй байдал, ашиглалтын журам зөрчих (Эрүүгийн хуулийн 27.10 дугаар зүйл) гэмт хэргийн хохирогчид учирсан хор уршгийг “Тухайлсан гэмт хэргийн улмаас хүний сэтгэцэд учирсан хор уршгийн зэрэглэл”-ийг хүснэгтээр тогтоож, уг хүснэгтийг шинжээчийн дүгнэлттэй адилтгах үзэхээр заасан тул холбогдох нөхөн төлбөрийг тухайн зэрэглэлийг харгалзан шийдвэрлэнэ.

3.7.Сэтгэцийн хор уршгийг 1-р зэрэглэлээр сэтгэцийн эмгэгийн тодорхой босгыг тогтоож өгсөн байх тул үүнээс доогуур тохиолдолд нөхөн төлбөрийг олгохгүй.

3.8.Шүүхийн нөхөн төлбөрийн хэмжээг тогтоохдоо дээрх журмаар батлагдсан сэтгэцэд учирсан хор уршгийн зэрэглэл, тухайлсан гэмт хэргэгт хамаарах хүснэгт, шинжээчийн дүгнэлтийг үндэслэн гэмт хэргийн хүнд, хөнгөн, хүндрүүлэх нөхцөл байдал, учруулсан гэм хор, хохирогчийн эрүүл мэндэд учирсан гэмтлийн байдал, бие махбодын гэмтлээс болж учирсан өвдөлт, шаналал, хохирогчид учирсан сөрөг үр дагавар, хохирогчийн нас, хохирогчийн гэм буруутай байдал, гэм хор учруулагчийн гэм буруу, гэм буруугаа гэмшиж байгаа байдал, төлбөрийн чадвар, багадаа гэмтэл авсан хүний хохирлын тооцоо нь өндөр настай хүний хохирлын тооцооноос илүү байх, гэр бүлийн гишүүн нь хохирогчтой байнга хамт эсвэл дотно байсан эсэх зэрэг хохирлын хэмжээнд нөлөөлж болох бүх нөхцөл байдлуудыг харгалзан үзэж, доод болон дээд хэмжээний дотор нөхөн төлбөрийг олгох эсэхийг шийдвэрлэнэ.

Дөрөв. Нөхөн төлбөр тооцох жишиг аргачлал

(Хүснэгт)

Хууль зүй, дотоод хэргийн сайд, Эрүүл мэндийн сайдын 2023 оны хамтарсан тушаал		Хувь	Нөхөн төлбөрийн хэмжээ
Сэтгэцийн эмгэгийн зэрэглэл	Сэтгэцийн хор уршиг		
Тавдугаар зэрэглэл	Хохирогчийн биед учирсан хүнд гэмтэл буюу үлдэц урших бүхий гэмтлээс үүссэн сэтгэцийн эмгэг -мэргэжлийн хөдөлмөрийн чадварын тогтонги алдалт, энгийн хөдөлмөрийн чадвар тогтонги их хэмжээгээр буюу 35-100% алдагдсанаас хохирогчид үүссэн сэтгэцийн эмгэг.	31-99%	Хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг 46 дахин нэмэгдүүлснээс 149 дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хүртэл
Дөрөвдүгээр зэрэглэл	Хохирогчийн биед учирсан гэмтэл буюу амь насанд аюултай, амь тэнссэн байдал бүхий гэмтлийн улмаас хохирогчид үүссэн сэтгэцийн эмгэг.	15-30%	Хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг 23 дахин нэмэгдүүлснээс 45.99 дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хүртэл

Гуравдугаар зэрэглэл	Хүнлэвтэр хохирлын улмаас хохирогчид үүссэн сэтгэцийн эмгэг.	9-15%	Хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг 13 дахин нэмэгдүүлснээс 22.99 дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хүртэл
Хоёрдугаар зэрэглэл	Хөнөн гэмтлийн улмаас хохирогчид үүссэн сэтгэцийн эмгэг.	4-8%	Хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг 5 дахин нэмэгдүүлснээс 12.99 дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хүртэл
Нэгдүгээр зэрэглэл	Биед гэмтэл учраагүй, зовхон сэтгэцэд үүссэн бага зэрлийн эмгэг.	0-3%	Хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг 4.99 нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хүртэл

ХУУЛЬ ЗҮЙН ҮНДЭСНИЙ ХҮРЭЭЛЭН

ХУУЛЬ ДЭЭДЛЭХ ЁС

Хууль зүйн эрдэм шинжилгээний мэргэжлийн сэтгүүл

Дугаар 3 (94)

Үнээгүй хот
2023 он

Сэтгүүлд нийтэлсэн бүтээл нь Хууль зүйн үндэсний хүрээлэнгийн албан ёсны байр суурийг илэрхийлэхгүй болно.

© Сэтгүүлд нийтлэгдсэн бүтээлийн зохиогчийн эрх Сэтгүүлийн редакц болон зохиогчид хадгалагдана.

Эх бэлтгэгч, дизайнер: Б.Заяа

Хэвлэсэн газар: Хууль зүйн үндэсний хүрээлэнгийн Хэвлэх үйлдвэр

Улсын бүртгэлийн дугаар: 279 ISSN:2226-9185 Хууль зүйн үндэсний хүрээлэнгээс эрхлэн гаргав. Жилд 5 дугаар гарна.	Хаяг: Улаанбаатар–46, Чингэлтэй дүүрэг, 4 дүгээр хороо, Бага тойруу /15160/, Хуульчдын гудамж 1, Хууль зүйн үндэсний хүрээлэнгийн байр Утас: +(976)-11-315735 Факс: 315735 Вэб хуудас: www.nli.gov.mn Цахим хаяг: lawjournal@legalinstitute.mn

4	Төрх үйл	биеэ хянах, шийдвэр гаргах чадвар бүрэн алдагдах	органик гаралтай бие хүний эмгэг илрэх, зан байдлаа хянахад бэрхшээлтэй байх, хэт хөдөлгөөнтөх, хөдөлгөөн-гүйдэх	түрэмгий авир гаргах, биеэ хянах чадвар сулрах	дасан зохицохуйн хямрал үүсэх	өөрийн зан байдлыг хянах, шийдвэр гаргах чадвар харьцангуй хэвийн, өөрийн сэтгэл санааны байдлыг бодитоор үнэлэх байдал сул байж болно
5	Сэтгэл хөдөл	сэтгэл хөдлөлөө хянах, удирдах чадвар бүрэн алдагдах	сэтгэл хөдлөлийн тохироо алдагдах, дур хүсэл ихсэх, огт үгүй болох	гэнэтийн, хүчтэй айдас байнга төрөх, сэтгэлээр унах шинжүүд үргэлжлэх, цочмог хариу урвал үзүүлэх	сульдал, невроз-ын хам шинж илрэх, сэтгэлээр унах, тутших	амархан гомдох, мэдрэмтгий болох
6	Биеийн талаас	нүүрний хөдөлгөөн байхгүй байх, хөдөлгөөн хязгаарлагдмал болох	гэмт хэргийн улмаас архаг нойргүйдэл орох, эрх судасны системийн үйл ажиллагаанд эрсдэл учрах	хөнгөн зэргийн нойргүйдэл, амьсгал бачуурах, булчин чангарах зэрэг симпатик мэдрэлийн хөөрөл илрэх	бага	
	Зүйл, заалт	27.10.2.2.3	27.10.2.2.1; 27.10.2.2.2; 27.10.2.2.4.	11.6.2; 27.10.1; 17.2.3.3.2; 17.3.2.2.2.	11.6.1; 17.1.2.2.2; 17.1.2.2.3; 17.1.2.2.4; 17.2.2; 17.3.2; 17.3.2.2.1; 17.3.3.3.2; 17.12.2.	17.1.1; 17.1.2.2.1; 17.2.1; 17.3.1; 17.12.1.

Жич:

Сэтгэцийн талаас илрэх шинж тэмдгүүд нь зөрэглэл бууракад давхардан илрэхгүй болно. Жишээлбэл, гэмтэл, цаазлуулах эсэхтэй холбогдсон шинжилгээний байгууллагаар тогтоогох бөгөөд байгаа шинжүүд 4-р зөрэглэлийн гэмтлийн 5-р зөрэглэлд илэрхийлэгдэнэ.

Хялбаршуулсан хүснэгтэд хөрөнгө ба шинжүүдэд сэтгэцэд учирсан хор уршгийн зөрөглөлийг хүлээн зөвшөөрөхгүй бол шинжилгээний байгууллагаар тогтоогох бөгөөд шинжлэгч хүлээн зөвшөөрсөн зүйлс нь байгыг мэдрэг харуулах нөлөө нөлөөлөгч онцлог, аргачлалын итгэлэх чанарын үүднээс хамааран зөрөглөх бөгөөд тогтоогдож болно.

Улсын дээд шүүхийн нийт шүүгчийн хуралдааны 2023 оны 07 сарын 03-ны өдрийн 25 дугаар тогтоолын хавсралт

ХУЛИЙН СЭТГЭЦЭД УЧИРСАН ХОР УРШГИЙГ АРИЛГАХ, НӨХӨН ТӨЛБӨХ ТӨЛБӨРИЙН ЖИШИГ АРГАЧЛАЛ

Нэг. Ерөнхий зүйл

1.1.Гэмт хэргийн улмаас хохирогч, хохирогч нас барсан бол түүний гэр бүлийн гишүүнд учирсан сэтгэцийн хор уршгийг арилгах нөхөн төлбөрийн хэмжээг шүүхээс тогтоохдоо энэхүү жишиг аргачлалыг хэрэглэнэ үзэг.

1.2.Гэмт хэргийн төрөл, учирсан гэм хор, хохирогч бүрийн сэтгэл зүйн болон сэтгэцийн онцгойрсон шалтгаалж шүүх төлбөрийн хэмжээг үг аргачлалд зааснаас илүү эсвэл багаар тогтоосон бол үндэслэлээ шийдвэрт тодорхой гаргана.

1.3.Гэмт хэргийн улмаас хүний сэтгэцэд учирсан хор уршгийг арилгах нөхөн төлбөрийн хүний эрүүл мэндийг хамгаалах, сэтгэцийн эмгэгийг арилгах зорилгод нийцсэн байна.

Хоёр. Нэр томьёо

2.1."Сэтгэцэд учирсан хор уршиг" гэдэгт гэмт хэргийн хохирогч гэмтлийн улмаас мэдэрч буй өвдөлт, зовлуурь, шаналал, гуниглал гэмт хэргийн улмаас амьдралын баяр баясгалгүй болох, нийгмийн байр суурьд алдах, бусдатай хэвийн харилцах чадвартүй болох, хувийн зан байдал нь сөрөгөөр өөрчлөгдөх зэрэг амьдралын чанар мууссаны улмаас сэтгэцийн эмгэгтэй болохыг ойлгоно.

2.2."Сэтгэцийн эмгэг" гэдгийг Сэтгэцийн эрүүл мэндийн тухай хуулийн 3 дугаар зүйлийн 3.1.1-д зааснаар ойлгоно. Сэтгэцийн эмгэг учирсан нь хор уршгийг арилгах үндэслэл болно.

Гурав. Нохон толбор тогтооход баримтлах зарчим, аргачлал

3.1.Гэмт хэргийн улмаас хохирогчид учирсан сэтгэцийн хор уршгийг арилгах, нөхөн төлүүлэх төлбөрийг тогтоохдоо дараах зарчмыг баримтална:

3.1.1.Нохон төлбөрийн хэмжээг шүдэрга, үндэслэл бүхий тогтоох;

3.1.2.Хохирлын нөхөн төлбөр болгомжит гүйцэтгэлд бүрэн ба нөхөн төлбөрийн гэнэвэрт байдлыг хангах;

3.1.3.Хохирогч өөрт учирсан хохирлоор ашиг бий болохгүй байх.

3.2.Сэтгэцийн эмгэгийг Щүүх шинжилгээний гүхай хүлийн 40 дүгээр зүйлийн 40.3-т заасны дагуу хүүль зүйн болон эрүүл мэндийн асуудал эрхлэсэн Застийн газрын гишүүдийн хамтран бүтээсэн журмын дагуу Шинжилгээний байгууллага тогтоно.

3.3.Хохирогч нас барсан бол Иргэний хүүлийн 511 дүгээр зүйлийн 511.5-д заасны дагуу гэр бүлийн гишүүний сэтгэцэд учирсан гэм хорыг арилгах, нөхөн төлөх төлбөрийн хэмжээг хөдөлмөрийн хөлсний дээд хэмжээг 150 дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээгээр, эсүүл нас барсан хүний амь, хүн амьдын дундаж насалтын зөрүүг хөдөлмөрийн хөлсний дээд хэмжээг тав дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний мөнгөн дүнгээр үржүүлэн хохирогчид аль ашгайгаар шүүхээс тогтооно.

3.4.Энэ хэстийн 3.3-т заасан хэмжээ нь хохирогчийн сэтгэцэд учирсан хор уршгийн болон нөхөн төлбөрийн дээд хязгаар бүхүү 100 хүрэ байна. Иймд гэмт хэргийн улмаас хүний сэтгэцэд учирсан эмгэгийг таван зэрэглэлд ангилсан шалгуурын дагуу хувьчлж, хор уршгийн нөхөн төлбөрийн мөнгөөр илэрхийлэгдэх дээд хэмжээг хөдөлмөрийн хөлсний дээд хэмжээг 150 дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх төгрөгөөс тооцох үндсэн аргачлалыг баримталсан. Сэтгэцийн хор уршгийн хэмжээ бүхүү 1-р зөрэглэл 0-3%, 2-р зөрэглэл 4-8%, 3-р зөрэглэл 9-15%, 4-р зөрэглэл 15-30%, 5-р зөрэглэл 31-99% гэж тогтоож, хөдөлмөрийн

Мэдээ, мэдээлэл

Ерөнхийлөгч: **Х.Эрдэм-Уйдрах** *Хүүхэд зүйн ухааны доктор (Dr;jur), Хүүхэд зүйн чиглэлийн зөвлөх*

Эрхлэгч: **М.Гуваншижрагчаа** *Хүүхэд зүйн ухааны доктор (Ph.D), Хүүхэд зүйн чиглэлийн профессор, Эрүүгийн эрх зүйн бичгийн дарга*

Гишүүд: **С.Нарангэрэл** *Аюулгүйн, Хүүхэд зүйн шинжлэх ухааны доктор (Sc.D.), МУИС-ийн эмэгтэй профессор*

Ц.Сарантуяа *Хүүхэд зүйн шинжлэх ухааны доктор (Sc.D.), профессор*

Г. Баяраагчаа *Хүүхэд зүйн ухааны доктор, ХДШ-ийн шүүгч*

Н.Баярмаа *Хүүхэд зүйн ухааны доктор, профессор, ДХИС-ийн ШШГЧС-ийн Хорихоос өмөг тавиулах ба эдгээлгэх ажиллагааны технологийн эрхлэгч*

С.Болормаа *МУИС-ийн ХЗС-ийн Практик сургалтын төвийн эрхлэгч, хүүхэд зүйн ухааны доктор (Ph.D), дэд профессор*

Б.Буянхишиг *Хүүхэд зүйн ухааны доктор, МУИС-ийн ХЗС-ийн Хүүхэд зүйн технологийн хэлтэс бүрэн*

Ц.Давхарбаяр *Хүүхэд зүйн ухааны доктор (Ph.D), дэд профессор, Шүүхийн сахилгын хороны гишүүн*

Д.Зумбэрэлхам *Хүүхэд зүйн ухааны доктор, профессор, ШБЗ-ийн гишүүн*

Г.Нарантуяа *Хүүхэд зүйн ухааны доктор, ХЭҮК-ын гишүүн*

Д.Сүнжид *Хүүхэд зүйн ухааны доктор (Dr;jur), дэд профессор ХЭҮК-ын гишүүн,*

С.Сүхбаатар *Хүүхэд зүйн ухааны доктор*

Б.Ганбаатар *Хүүхэд зүйн ухааны доктор (Ph.D), дэд профессор, МУИС-ийн ХЗС-ийн Хүүхэн эрх зүйн технологийн эрхлэгч*

М.Ганга *Хүүхэд зүйн ухааны доктор (Ph.D.), дэд профессор МУИС-ийн ХЗС-ийн Эрдэмзүй нарийн бичгийн дарга,*

Ц.Цогт *Хүүхэд зүйн ухааны доктор (LL.D.), ХДШ-ийн шүүгч*

Д.Эрдэнэчимэг *Хүүхэд зүйн ухааны доктор, дэд профессор, ШСММ-ийн захирал*

Ж.Эрдэсүлзан *Хүүхэд зүйн ухааны доктор (Ph.D.), дэд профессор, МУИС-ийн ХЗС-ийн Нийтийн эрх зүйн технологийн эрхлэгч*

Д.Ганжинхорлоо *Хүүхэд зүйн ухааны доктор, МУИС-ийн ХЗС-ийн Хүүхэн эрх зүйн технологийн дэд профессор*

Анна Тумурова *Хүүхэд зүйн ухааны доктор (Ph.D.), ОХУ-ын Бүрэдэн Улсын их сургуулийн Гэр, эрх зүйн онол, түүхийн технологийн профессор*

Накамура Масаки *Хүүхэд зүйн ухааны доктор (Ph.D.), Японы Улсын Нагоягийн их сургуулийн Эдийн засгийн сургуулийн дэд профессор*

Ким Габ Сок *Хүүхэд зүйн ухааны доктор, Жүнбү Их сургуулийн Цадвагийн сургуулийн профессор*

Пак Жөон Вон *Хүүхэд зүйн ухааны доктор (Ph.D.), БНСУ-ын Кукшины их сургуулийн Хүүхэд зүйн сургуулийн профессор*

Сарнеков Р.К. *БНКаЗУ-ын Хүүхэд тостомж, эрх зүйн мэдээллийн хүрээлэнгийн захирал, БНКаЗУ-ын Гавьяат ажилтан*

Том Гинсбург *Хүүхэд зүйн ухааны доктор (Ph.D.), АНУ-ын Чикагогийн их сургуулийн профессор*

Хариуцлагатай нарийн бичгийн дарга: **Э.Сэгэнтэ** *Хүүхэд зүйн гидсний хүрээлэнгийн Эрдэм шинжилгээний ажилтан*

Тус дугаарын өгүүллийг хянасан:
С.Нарангэрэл (Sc.D.)
Х.Эрдэм-Уйдрах (Dr;jur)
Д.Сүнжид (Dr;jur)
Д.Зумбэрэлхам (Ph.D)
Э.Батбаяр (Ph.D)
Ц.Давхарбаяр (Ph.D)
С.Сүхбаатар (LL.D)
Б.Буянхишиг (Ph.D)

State Registration Number:279
ISSN: 2226-9185
The National Legal Institute publishes Mongolian Journal of Law five times per year.

Address: 4th Khoroo, Chingeltei District, Lawyer's Street-1, Ulaanbaatar-15160, Mongolia
Phone:+(976)-11-315735
Fax: 315735
Website: www.mli.gov.mn
E-mail: lawjournal@legalinstitute.mn

The papers of the series reviewed by:

NARANGEREL.S (Sc.D.)
ERDEM-UNDRAKH.KH (Dr.jur)
SUNJID.D (Dr.jur)
BATBAYAR.E (Ph.D)
ZUMBERELLKHAM.D (Ph.D)
DAVKHARBAYAR.TS (Ph.D)
SUKHBAATAR.S (Ph.D)
BUYANKHISHIG.B (Ph.D)

STAFF:

SELENGE Enkhzorigt — *Researcher, The National Legal Institute of Mongolia*

TOM GINSBURG — *Doctor of law (Ph.D.), Professor, The University of Chicago, USA*

RAMAZAN K.SARPEKOV — *Doctor of law (Ph.D.), Director, The Institute of Legislation and Legal Information, Republic of Kazakhstan*

PARK JEON WONG — *Doctor of law (Ph.D.), College of Law and Graduate School of Legal Affairs, Kookmin University, Republic of Korea*

GIM, GAB-SEOK — *Ph.D., Professor, Department of Police, Jongbu University*

MASAKI NAKAMURA — *Doctor of law (Ph.D.), Professor, Nagoya Univer sity of Economics, Japan*

ANNA TUMUROVA — *Doctor of law (Ph.D.), Professor, Buyat State University, Russian Federation*

ZUMBERELLKHAM Doljdamba — *Doctor of law (Ph.D.), Chairman, The Judicial General Council of Mongolia*

YANJINKHORLOO Dambadarjaa — *Ph.D., Associate professor, Private Law Department, School of Law, National University of Mongolia*

Хууль зүй, дотоод хэргийн сайд, Эрүүл мэндийн сайдын
2023 оны 07 дугаар сарын 31-ний өдрийн А/268, А/275 дугаар
хамтарсан тушаалын 2 дугаар хавсралт

ТУХАЙЛСАН ГЭМТ ХЭРГИЙН УЛМААС ХҮНИЙ СЭТГЭЦЭД УЧИРСАН ХОР УРШГИЙН ЗЭРЭГЛЭЛИЙГ ТОГТООХ ХҮСНЭГТ

Шалгуур үзүүлэлт		Сэтгэцэд учирсан гэм хорын зэрэглэл				
		Тавдугаар	Дөрөвдүгээр	Гуравдугаар	Хоёрдугаар	Нэгдүгээр
1	Гэмтлээс үүдэлтэй үлдэц	гэмт хэргийн улмаас насан туршид эргэцшүй бүтцийн өөрчлөлт бий болох	гэмт хэргийн улмаас удаан хугацаанд үргэлжлэх хэдий ч эргэн сэргээ боломж бүхий голомтот өөрчлөлт бий болох	гэмт хэргийн улмаас удаан хугацаанд үргэлжлэн ужиг хариу урвал илрэх	гэмт хэргийн улмаас стрессийн үед үзүүлэх хариу урвал хэвийн хэмжээнээс удаан үргэлжлэх	гэмт хэргийн улмаас стрессийн үед үзүүлэх хэвийн хариу урвал илэрч, богино хугацаанд үргэлжлэх
2	Танин мэдэхүй	сэтгэц органик хам шинж, ойлгүйдэл илрэх, танин мэдэхүй үйл ажиллагааны хурд удаашрах, анхаарлын шилжилт үгүй болох	сэтгэн бодох, ярихад бэрхшээлтэй болох, хэсэгчилсэн ойлгүйдэл илрэх, сэтгэлийн гэмтэл учруулсан үйл явдлын талаар бодол санаанаас гарахгүй байдал удаан үргэлжлэх	сэтгэн бодох, ярих хурд удаашрах, хэргийн нөхцөл байдалтай холбоотойгоор анхаарал төвлөрөхгүй байдал тогтвортой үргэлжлэх, ой тогтоолтын өөрчлөлт	хэргийн нөхцөл байдалтай холбоотойгоор анхаарал төвлөрөлт муудах, ой тогтоолт хоёрдогчоор буурах, сэтгэхүйд илэрхий өөрчлөлт үгүй байх	үйл явдлаас үүдэлтэй анхаарал төвлөрч чадахгүй байх, мартах, сэргээн санах оновчтой байдал түр зуур сулрах, сэтгэхүй, үг ярианд өөрчлөлт үгүй байх
3	Нийгмийн харилцаа	нийгмийн харилцаанд бие даан ролцох чадвар насан туршид болон сурч хөдөлмөрлөх насанд алдагдах	ажил эрхлэх, сурах чадвар удаан хугацаанд алдагдах	сурч хөдөлмөрлөх чадвар буурах, өөрийгөө арчлах чадвар хэсэгчлэн алдагдах	ажил эрхлэх, сурах идэвх сонирхол буурах	сурч хөдөлмөрлөх чадвар хэвийн байх

EDITORIAL BOARD

EDITOR-IN-CHIEF

ERDEM-UNDRAKH Khurelbaatar — *Doctor of Jurisprudence (Dr.jur.), Director, The National Legal Institute of Mongolia*

MANAGING EDITOR

TUVSHINJARGAL Moyor — *Doctor of law (Ph.D.), Academic Secretary, The National Legal Institute of Mongolia*

MEMBERS

NARANGEREL Sodovsuren — *Member of the Academy of Sciences, Science doctor of law (Sc.D.), Emeritus Professor, National University of Mongolia*

SARANTUYA Tserenbaltav — *Science doctor of law (Sc.D.), Professor, School of Law, National University of Mongolia*

BANZRAGCH Gochoo — *Doctor of Jurisprudence (Dr.jur.), Justice, The Supreme Court of Mongolia*

BAYARMAA Nyamdoo — *Doctor of law (LL.D.), Justice, The Supreme Court of Mongolia*

BATBAYAR Enkhee — *Ph.D., Professor, Department Head, Court order enforcement college, University of Internal Affairs of Mongolia*

BOLORMAA Soloon — *Ph.D., Associate Professor, Head of Legal Clinic Center, School of Law, National University of Mongolia*

BUYANKHISHIG Bat-Erdene — *Ph.D., Senior Lecturer, Private Law Department, School of Law, National University of Mongolia*

DAVKHARBAYAR Tseveensuren — *Doctor of Law (Ph.D.), Member, The Judicial Disciplinary Committee of Mongolia*

ERDENECHIMEG Dashpuntsag — *Ph.D., Associate professor, Director, Judicial Training, Research and Information Institute*

ERKHESKHULAN Jambaajultem — *Doctor of law (Ph.D.), Head of the Public Law Department, School of Law, National University of Mongolia*

NARANTUYA Ganbat — *Ph.D, Commissioner, The National Human Rights Commission of Mongolia*

SUNJID Dugar — *Doctor of Jurisprudence (Dr.jur.), Commissioner, The National Human Rights Commission of Mongolia*

SUKHBAATAR Sumiya — *Doctor of law (LL.D.)*

TSOGT Tsend — *Doctor of law (LL.D.), Justice, The Supreme Court of Mongolia*

ULAANBAATAR Byambajav — *Doctor of law (Ph.D.), Head of the Private Law Department, School of Law, National University of Mongolia*

UYANGA Myagmar — *Doctor of law (Ph.D.), Academic Secretary, School of Law, National University of Mongolia*

МЭДЭЭ, МЭДЭЭЛЭЛ
Мэдээ

151

АГУУЛГА

ЭРХ ЗҮЙН СЭТГЭЛГЭЭ: ҮЗЭЛ БОДОЛ, ЭРГЭЦҮҮЛЭЛ

Pax Mongolica буюу Монголын амар амгаланг тодотгон эргэцүүлэхүй 12
Монгол Улсын Их Сургуулийн Эмерит Профессор, Хууль зүй, дотоод хэргийн сайдын зөвлөх, Академич С.Нарангэрэл

Хууль тогтоомжийн уялдаа холбоог судлах арга зүйг сайжруулах тухайд 21
Удирдлагын академийн Эрх зүйн тэнхимийн эрхлэгч, доктор (PhD), дэд профессор А.Алтанзул
Удирдлагын академийн багш, доктор (PhD), дэд профессор Ж. Нарантуяа

ХУУЛИЙН ХЭРЭГЖИЛТ, ҮР НӨЛӨӨ

Татвараас зайлсхийхийн эсрэг дүрэм, журмын зохицуулалт 32
МУИС-ийн Хууль зүйн сургуулийн ахлах багш О.Чулуунцэцэг
МУИС-ийн Бизнесийн сургуулийн ахлах багш С.Рэнцэндорж

Шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны явц дахь талуудын хүсэлт, үр дагавар 44
ДХИС-ийн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны сургуулийн Иргэний шийдвэр гүйцэтгэлийн тэнхимийн багш, ахмад Б.Замбага

ЭРХ ЗҮЙН СУДАЛГАА, ТОЙМ , ҮР ДҮН

Монгол Улсын өрсөлдөөний эрх зүй дэх картелийн тодорхойлолт: Онол, үзэл баримтлал, шүүмж 56
СЭЗИС-ийн Эрх зүйн тэнхимийн ахлах багш, МУИС-ийн Хууль зүйн сургуулийн докторант Л.Отгонбаяр (LL.M)

Мөнгө угаах гэмт хэрэгт нөлөөлөх хүчин зүйлс 81
СЭЗИС-ийн багш Г. Дагвасүрэн (MSc & MBA)
СЭЗИС-ийн оюутан Ц.Анужин

Хэвлэл мэдээллийн эрх зүйн антропологи гэж юу вэ? 96
"Ворд Медиа" ХХК–ийн "Өрөг.мн"–ийн үйл ажиллагаа эрхэлсэн захирал, Монголын Криминологичдын холбооны гишүүн судлаач Э.Тамир (LL.B)
Монголын Криминологичдын холбооны ахлах судлаач, МУИС–ийн ШУС–ийн Нийгмийн ухааны салбарын антропологийн хөтөлбөрийн докторант, МУИС–ийн Хууль зүйн сургуулийн докторант С.Номынбаяргалан (BBA)

Гэм буруугийн асуудлыг гэмт хэргийн субъектив талын ойлголтоос ялгамжтайгаар авч үзэхийн ач холбогдол 121
МУИС-ийн ХЗС-ийн магистрант, Шүүхийн сургалт, судалгаа, мэдээллийн хүрээлэнгийн судлаач З.Янжинлхам

Ялын гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх зорилгыг харгалзан ял оногдуулах нь (Польш, Герман, Монгол Улсын жишээн дээр) 130
МУИС-ийн ХЗС-ийн магистрант, Шүүхийн сургалт, судалгаа, мэдээллийн хүрээлэнгийн судлаач Э.Баасанбямба

Мөнгө зээлж, хүүнд нь орон сууц хөлслүүлэх агуулга бүхий гэрээний харилцаанд тулгамдаж буй асуудал, шийдвэрлэх арга зам 141
МУИС-ийн ХЗС-ийн магистрант, Шүүхийн сургалт, судалгаа, мэдээллийн хүрээлэнгийн судлаач Б.Батбаяр

учирсан хор уршгийн зэрэглэл тогтоосныг хүлээн зөвшөөрсөн маягтын загвар" -ыг танилцуулан баталгаажуулж, хавтаст хэргийн материалд хавсаргана.

2.4.Шаардлагатай гэж үзсэн тохиолдолд шинжилгээ хийлгэх эрх бүхий этгээд сэтгэцэд учирсан хор уршгийн зэрэглэлийг тогтоож, дүгнэлт гаргуулахаар шинжээч томилж болно.

2.5.Шүүх шинжилгээний тухай хуулийн 40 дүгээр зүйлийн 40.1 дэх хэсэгт заасан гэмт хэргийн улмаас хүн нас барсан бол хохирогчоор тогтоогдсон гэр бүлийн гишүүний сэтгэцэд учирсан хор уршгийг Иргэний хуулийн 511 дүгээр зүйлийн 511.4, 511.5-д заасны дагуу арилгана.

2.6.Шинжилгээ хийлгэх хохирогч нь шинжилгээнд биечлэн хамрагдана. Шаардлагатай тохиолдолд хавтаст хэргийн материал болон эмнэлгийн баримт бичиг, материалыг хамт ирүүлнэ.

2.7.Энэхүү журмын 2.1-д зааснаас бусад гэмт хэргийн улмаас хүний сэтгэцэд учирсан хор уршгийн зэрэглэлийг тогтоох болон энэхүү журмын 2.2, 2.4-т заасан шинжилгээг эрх бүхий этгээдийн шийдвэрийг үндэслэн сэтгэцийн эмчээр ахлуулсан, сэтгэл зүйчээс бүрдсэн шинжээчийн багаар хийлгэнэ.

2.8.Шинжилгээг шүүх шинжилгээний төв байгууллагын даргын баталсан аргачлалын дагуу хийх бөгөөд аргачлал нь албаны нууцад хамаарна.

2.9.Энэ журмын 2.2, 2.4-т заасан нөхцөлийн дагуу шинжилгээ хийлгүүлж, дүгнэлт гаргуулсан бол эрх бүхий этгээд уг шинжээчийн дүгнэлтийг хавтаст хэргийн материалд хавсаргана.

2.10.Энэ журмын 2.1.1.-2.1.5-д зааснаас бусад Шүүх шинжилгээний тухай хуулийн 40 дүгээр зүйлд заасан гэмт хэргийн хохирогчийн сэтгэцэд учирсан хор уршгийн зэрэглэлийг шинжилгээний байгууллага тогтооно.

Гурав.Шинжилгээ хийх сэтгэцийн эмч, сэтгэл зүйчид тавигдах шаардлага

3.1.Хүний их эмчээр дээд боловсролын бакалаврын зэргээр төгсөж, эмчийн мэргэжлээр 2 ба түүнээс дээш жил ажилласан сэтгэцийн эмч шинжилгээ хийнэ.

3.2.Дээд боловсролын бакалаврын зэргээр төгсөж, мэргэжлээрээ 3 ба түүнээс дээш жил ажилласан клиник сэтгэл зүйч шинжилгээ хийнэ.

3.3.Шинжээч нь энэ журмын 2.7-д заасан аргачлалын дагуу хувь хүний сэтгэл зүйн онцлогийг оношлон тодорхойлох, үнэлгээ хийх, үр дүнг зөв тайлбарлах, тохирох арга зүйг сонгон хэрэглэх чадвартай байна.

3.4.Шинжээч нь мэргэжлийн ёс зүй, байгууллагын дотоод журмыг баримтлан ажиллаж, эмгэг сэтгэц судлалын болон шүүхийн сэтгэц судлалын чиглэлээр төрөлжсөн мэргэшил эзэмшсэн байна. Эмнэлгийн мэргэжилтний хувьд мэргэжлийн чадвараа тасралтгүй хөгжүүлж, холбогдох сургалтад тогтмол хамрагдана.

Дөрөв.Сэтгэцэд учирсан хор уршгийн зэрэглэл тогтоох шинжилгээ хийх аргачлал

4.1.Шинжилгээ хийх аргачлал нь арван найман насанд хүрээгүй, насанд хүрэгчдийн, сэтгэцийн эмгэгтэй, хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний гэсэн төрөлтэй, анхдагч, нэмэлт, дахин шинжилгээний гэсэн хэлбэртэй байна.

4.2.Шинжилгээний бүх төрөл, хэлбэрт ашиглах аргачлалын асуумж, сорил түүний үр дүнг боловсруулах арга зүйг нь нууцлах бөгөөд энэхүү нууцлал нь шинжээчийн дүгнэлтийн үнэн бодит байдлыг тогтоох, хувь хүний эмзэг болон эрүүл мэндийн мэдээллийг хамгаалах, тухайн хохирогч өөрийгөө урьдчилан бэлдэх ашиг сонирхолын зөрчилгүй байдлыг бүрдүүлэхэд чиглэнэ.

4.3.Шинжилгээ хийх аргачлалын асуумж, сорил, үр дүнг боловсруулах арга зүйл, хэрэглэгдэх материал нь шинжээчийн хяналтад нууцлалтайгаар хадгалагдах бөгөөд 2 жил тутамд шинэчилнэ.

Мэдээ, мэдээлэл

Хуулиа үзэ, дотоод хэрэгтэн сайн, Эрүүл мэндийн сайдын
2023 оны 07 дугаар сарын 31-ний өдрийн А/268, А/275 дугаар
хамтарсан тушаалын 1 дүгээр хавсралт

ГЭМТ ХЭРГИЙН ҮЛМААС СЭТГЭЦЭД УЧИРСАН ХОР УРШГИЙН ЗЭРЭГЛЭЛИЙГ ТОГТООХ, ДҮГНЭЛТ ГАРГАХ ЖҮРАМ

Нэг.Нийтлэг үндэслэл

1.1.Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд болон иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд явуул Шүүх шинжилгээний үйлдвэрлэлийн 40 дүгээр зүйлийн 40.1 дэх хэсэгт заасан гэмт хэргийн улмаас хүний сэтгэцэд учирсан хор уршгийн зэрэглэлийг тогтоож, дүгнэлт гаргуулах зөвшөөрөл, дүгнэлт мэдээнд.

1.2.Хүний сэтгэцэд учирсан хор уршгийн зэрэглэлийг тогтоохоор Шүүх шинжилгээний түхэн 40 дүгээр зүйлийн 40.2 дахь хэсэгт заасан нөхцөлийг хангасан хүн.

1.3.Гэмт хэргийн улмаас хүний сэтгэцэд учирсан хор уршгийн зэрэглэлийг тогтоож, дүгнэлт гаргахаар Шүүх шинжилгээний түхэн хүүгийн 5 дүгээр зүйлд заасан зарчмыг баримтлана.

1.4.Гэмт хэргийн улмаас хүний сэтгэцэд учирсан хор уршгийн зэрэглэлийг тогтоох шинжилгээ хийж, дүгнэлт гаргахаар Шүүх шинжилгээний түхэн хүүгээс, Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх түхэн хүүгээс, Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх түхэн хүүгийн дагуу эрх бүхий этгээд нь, энэхүү журмыг мөрдөнө болгоно.

Хоёр.Гэмт хэргийн улмаас хүний сэтгэцэд учирсан хор уршгийн зэрэглэлийг тогтоох

2.1.Гэмт хэргийн хохирогчийн хүсэх хүний сэтгэцийн хаяу урвалын бөлөг болон гэмт хэргийн нийгмийн аюултын шинж чанар, хор хамгаа, гэмт хэрэг гаргах шалтгаан нөхцөл, эх хөрөнгө алдсаныг хохирогчид эргүүл эрдэг хохирол, сэтгэцийн гүр зүүрмэн, зохуй байдлыг шинжтэй зөрчөгдөл, хэвийн амьдрал алдагдсан байдал, шаардлагын эмнэлгийн дүгнэлт хугацаа, хөдөлмөрийн чадвар алдагдал зэрэг шалгуур үзүүлэлтийг харгалзан тогтоосон зэхүү тушаалд 2 дугаар хавсралтаар батлагдсан "Тухайлсан гэмт хэргийн үлмаас хүний сэтгэцэд учирсан хор уршгийн зэрэглэлийг тогтоох хүсэлт"-ээр (цаашид "хүсэлт" гэх) шүүх шинжилгээний байгуулгаа дамжаа гэмт хэргийн хохирогчийн сэтгэцэд учирсан хор уршгийн зэрэглэлийг тогтоох бөгөөд шинжээчийн дүгнэлтэй ялгуулан үзнэ:

2.1.1.Эрүүгийн хүүгийн 11.6 дугаар зүйл (Хүний эрүүл мэндэд хөнөөн хохирол санаатай үүсгэгаах);

2.1.2.Эрүүгийн хүүгийн 17.1 дүгээр зүйл (Хүсгалбяах);

2.1.3.Эрүүгийн хүүгийн 17.3 дугаар зүйл (Заалцах);

2.1.4.Эрүүгийн хүүгийн 17.12 дугаар зүйл (Мал хулгайлах);

2.1.5.Эрүүгийн хүүгийн 27.10 дугаар зүйл (Автотээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөний аюулгүй байдал, ашиглалтын журам зөрчих);

2.2.Энэ журмын 2.1.1-2.1.5-д заасан гэмт хэргийн хохирогч, эсхүл түүний хүүгийн өсөн дэлгэрэгч, өнгөөлөгч, эцэг эхтэй гэмт хэрэг гаргасан нь шинжээч хүлээн авсан тохиолдолд Шүүх шинжилгээний байгууллагын тухай хуулийн 40 дүгээр зүйлд заасан гэмт хэргийн хохирогчийн сэтгэцэд учирсан хор уршгийн зэрэглэлийг шүүх шинжилгээний байгууллагад тогтооно.

2.3.Энэ журмын 2.1-д заасан хүсэлтээр сэтгэцэд учирсан хор уршгийн зэрэглэлийг тогтоосныг хохирогч эсэх зөвшөөрсөн эсэхийг мөрдөгч Хүүгийн үйл, дотоод хэргийн сайдын А/267 дугаар тушаалын үйлдвэлгүй хавсралтаар батлагдсан "Сэтгэцэд

CONTENT

LEGAL THINKING: VIEWS AND REFLECTIONS

Considering Pax Mongolica 12
Narangerel.S, Member of the Academy of Sciences, Professor Emeritus of the National University of Mongolia, Advisor to the Minister of Justice and Home Affairs of Mongolia

Methodology for improving the study of legal coherence 21
Altanzul.A, Associate professor, Head of the Department of Law of the National Academy of Governance (Ph.D)
Narantuya.J, Associate professor, Lecturer of the National Academy of Governance (Ph.D)

IMPLEMENTATION AND EFFICIENCY OF LAW

Tax anti-avoidance rules and procedures 32
Chuluuntsetseg.O, Senior Lecturer at School of Law, NUM
Rentsendorj.S, Senior Lecturer at Business School, NUM

Requests of the parties in the decision execution process and its consequences 44
Zambaga.B, Lecturer at the Department of Civil Decision Execution of the University of Internal Affairs, Captain

LEGAL RESEARCH OVERVIEW

Cartel definition in competition law of Mongolia: Theories, concepts and critical analysis 56
Otgonbayar.Lkh, Senior Lecturer, Department of Legal Studies, The University of Finance and Economics, Mongolia, Ph.D student, School of Law, NUM (LL.M)

Factors affecting money laundering 81
Dagvasuren.G, Lecturer at the University of Finance and Economics, Mongolia (MSc & MBA)
Anujin.Ts, Student, The University of Finance and Economics, Mongolia

What is the anthropology of Media law? 96
Tamir.E, Cooperation director of "Urug.mn" of "Word Media" LLC (LL.B)
Nomynbayasgalan.S, Ph.D student, School of Arts and Sciences, NUM, Ph.D student, School of Law, NUM, Senior researcher of Mongolian Criminological Society (BBA)

The importance of distinguishing between blameworthiness and subjective elements of crime 121
Yanjinlkham.Z, Master's student, School of Law, NUM, Legal researcher at Judicial Training, Research, and Information Institute of Mongolia

Consideration of preventive functions in sentencing 130
Baasanbyamba.E, Master's student, School of Law, NUM, Legal researcher at Judicial Training, Research, and Information Institute of Mongolia

The facing challenges in Mongolian socio-economic life due to the contract for apartment leasing (right to registered lease on a deposit basis) and solutions 141
Batbuyar.B, Master's student, School of Law, NUM, Legal researcher at Judicial Training, Research, and Information Institute of Mongolia

NOTES

News 151

ГЭМТ ХЭРГИЙН УЛМААС ХҮНИЙ СЭТГЭЦЭД УЧИРСАН ХОР УРШГИЙН ЗЭРЭГЛЭЛИЙГ ТОГТООЖ, ДҮГНЭЛТ ГАРГАХ ЖУРАМ БАТЛАГДЛАА

Монгол Улсын Их хурлын чуулганы 2022 оны 12 дугаар сарын 23-ний өдрийн нэгдсэн хуралдаанаар Шүүх шинжилгээний тухай хууль батлагдсан бөгөөд уг шинэчилсэн найруулгын нэг гол үзэл санаа нь гэмт хэргийн улмаас хүний сэтгэл санааны хохирол буюу хүний сэтгэцэд учирсан хор уршгийн зэрэглэлийг тогтоож, хохирлыг мөнгөн дүнгээр барагдуулах эрх зүйн үндсийг тогтоох юм.

Хууль зүй, дотоод хэргийн сайд, Эрүүл мэндийн сайдын 2023 оны 07 дугаар сарын 31-ний өдрийн А/268, А/275 дугаар хамтарсан тушаалаар "Гэмт хэргийн улмаас хүний сэтгэцэд учирсан хор уршгийн зэрэглэлийг тогтоож, дүгнэлт гаргах журам" болон "Тухайлсан гэмт хэргийн улмаас хүний сэтгэцэд учирсан хор уршгийн зэрэглэлийг тогтоох хүснэгт"-ийг, Монгол Улсын дээд шүүхийн нийт шүүгчийн 2023 оны 7 дугаар сарын 03-ны өдрийн хуралдаанаар "Хүний сэтгэцэд учирсан хор уршгийг арилгах, нөхөн төлүүлэх төлбөрийн жишиг аргачлал"-ыг тус тус баталлаа.

Уншигч Та бүхэн дээрх эрх зүйн актуудтай дараагийн хуудаснаас танилцах боломжтой.

Ийнхүү Монгол Улсын Үндсэн хуулиар олгогдсон хүний зөрчигдсөн эрхийг сэргээхэд нэгэн чухал хууль зүйн үндэслэл бүрдэж байна. Өөрөөр хэлбэл, гэмт хэргийн улмаас хохирсон хохирогч нь дан ганц материаллаг хохирлыг гэм буруутай этгээдээс нэхэмжлэн гаргуулдаг байсан бол өөрийн сэтгэл санаанд учирсан хохирол буюу сэтгэцэд учирсан хор уршгийн зэрэглэлийг дээрх журмын дагуу шүүх шинжилгээний байгууллагаар тогтоолгож, нөхөн төлүүлэх төлбөрийн жишиг аргачлалын дагуу хохирлоо мөнгөн дүнгээр тооцуулан авах нөхцөл бүрдэж байна.

ЭРХ ЗҮЙН ХӨТЧИЙГ ЧАЛДАХЖҮҮЛАХ СУРГАЛТ ЗОХИОН БАЙГУУЛЛАА

Хүүхэд зүйн гуйлсэний хүрээнэн нь Нийслэлийн Засаг дарын Тамгын газартай хамтран "Бүх нийтийн эрх зүйн боловсролыг дээшлүүлэх гуйлсэний хөтөлбөр"-ийн хүрээнд "Эрх зүйн хөтчийг чаддаггүйгээс сургалт"-ыг 2023 онд 09 дүгээр сарын 22-ны өдөр амжилттай зохион байгуулаа. Сургалтыг ХЗУХ-ийн Захиргаа удирдлагын хэлтсийн дарга Э.Сарантуяа, НЗДТГ-ын Хүүхэд, эрх зүйн хэлтсийн дарга Ж.Бямбадуулам нар нээж, үг хэлцлээ.

Сургалтаа Хүүхэд зүйн ухаанч Доктор /Ph.D/ дэд профессор, А.Алтанзул, Хүүхэд зүйн ухаанч Магистр /LL.M/ С.Ганцэцэг, Хүүхэд зүйн ухаанч Магистр /LL.M/ Ч.Энхчимэг, Хүүхэд зүйн ухаанч Магистр /LL.M/ Р.Мөнхбат, Хүүхэд зүйн ухаанч Магистр /LL.M/ Д.Цэцэгдарь нар хичээл заажээ. Нийслэлийн 9 дүүргийн 50 эрх зүйн хөтөч хамрагдсан байна.

/ Хүүхэд зүйн ухаанч доктор /Ph.D/ дэд профессор А.Алтанзул сургалтыг үзэж/

РАХ MONGOLICA БУЮУ МОНГОЛЫН АМАР АМГАЛАНГ ТОДОТГОН ЭРГЭЦҮҮЛЭХҮЙ *

Академич С.Нарангэрэл
Монгол Улсын Их Сургуулийн Эмерит Профессор,
Хууль зүй, дотоод хэргийн сайдын зөвлөх

Их эзэн Чингис хаан эрхэмбээрийг шууд залгамжлагчид XIII зуунд дэлхий дахинд хоёр жарны туршид “байлдан дагуулалт хийсэн” эсхүл “амар амгаланг тогтоосон” гэсэн эсрэг тэсрэг хоёр бодрол дүгнэлтийн чухам аль нь лавтай үндэслэгээтэй болохыг харьцуулан шинжлэн судлах зорилгыг эл илтгэлийг бэлтгэх явцад дэвшүүлэн тавьсан юм. Энэ учраас илтгэлийн бүтэц Монголын амар амгаланг тогтоох урьдач нөхцөл, түүний уг сурвалж, эдүгээ үед Монгол Улсад болон дэлхий дахинд ач холбогдол бүхий зарим сургамж гэсэн гурван үндсэн хэсгээс бүрдэнэ.

Түүхэн сурвалж, хөлгөн судар (Монголын нууц товчоо, Судрын чуулган зэрэг), эрдэмтэн мэргэдийн бүтээл туурвил нь эл итгэлийн үндсэн эх сурвалж болсон бөгөөд илтгэгч дэвшүүлж буй санаагаа судалгааныхаа ажлын явцад нийтийн хүртээл болгосон бүтээлдээ[1] дэлгэрэнгүй хөндсөн болно. Гадаадын монголч эрдэмтэн судлаачдад хандаж хэлэхэд миний дэвшүүлж буй зарим санаа англи[2] болон орос[3] хэлээр хэвлэгдсэн юм.

Монголын амар амгалангийн урьдач нөхцөл

Үнэнийг үнэнээр нь хойч үеэдээ үлдээгүйгээс болж, үнэн биш худал мэдээлэл үүрд үргэлжилдэг жамтай байдаг ажгуу. Хэрэв Чингис хаан эрхэмбээрийг залгамжлагчид өллэн түрэмгийлсэн байлдан дагуулалт (аян дайн) хийсэн бол хохирсон, зовж зүдэрсэн, өшөө хорсол нь буцалсан улс түмнүүд заавал өс авч, дахин эргэж өс авалт зөлжлэн үргэлжилсээр дэлхий дахинд хоёр жарны туршид буюу 140 жил амар амгаланг яагаад ч тогтоож чадахгүй, монголчуудын амар зяяг үзүүлэхгүй байсан билээ. Алдарт Марко Пологийн бичсэнчлэн[4] Чингис хааны засаглал шулуун шударга болохыг үзсэн бусад орны хүн ард түүнтэй өөрсдөө

* Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн ивээл дор 2023 оны 8 дугаар сарын 14-ний өдөр Төрийн ордны Их танхимд зохион байгуулагдсан Монголч эрдэмтний 12 дугаар Их хурлын хүндэтгэлийн чуулганд академич С.Нарангэрэлийн тавьсан “Монголын энх тайван ба түүхэн туршлага” сэдэвт үндсэн илтгэл

[1] С.Нарангэрэл Монголчуудын зан сургахууны гарваль. Улаанбаатар, 2010; С.Нарангэрэл Чингис хааны сүр хүч. Улаанбаатар, 2013; С.Нарангэрэл Чингис хааны ёс сургахуун-эрх зүйн шастир Улаанбаатар, 2014; С.Нарангэрэл Ёс сургахууны монгол цагаан толгой. Улаанбаатар, 2015, 2018; С.Нарангэрэл Хуулийн амин сүнс буюу Чингис хаан, Монголчууд. нэмж засварласан гурав дахь хэвлэлт.., Улаанбаатар., 2018; С.Нарангэрэл Бурхан Халдун - Монголчуудын гал голомт. Улаанбаатар, 2019; С.Нарангэрэл Монголчуудын ёс сургахуун: сэргэлт, ялзрал, эргэн сэргэлт. Улаанбаатар, 2020 зэрэг.

[2] S.Narangerel The Spirit of Laws or Chinggis khan and the Mongols. Ulaanbaatar, 2018.

[3] С.Нарангэрэл В поисках духа закона, завещание Чингисхана. РФ.., Улан-Удэ., Издательство Бурятского госуниверситета, 2019.

[4] Рональд Лейтхим Марко Поло аялал..., Англи хэлнээс орчуулсан О.Бүрэнжаргал.., Улаанбаатар., 2012, 147 дахь талыг үзнэ үү.

ХҮНИЙ ЭРХИЙН ОЛОН УЛСЫН ГЭРЭЭ, КОНВЕНЦЫН ТАЛААР СУРГАЛТ ЗОХИОН БАЙГУУЛЛАА

Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн, Монголын өмгөөлөгчдийн холбоо, Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, Хууль зүйн туслалцааны төвтэй хамтран 2023 оны 10 дугаар сарын 12-ны өдөр “Хүний эрхийн олон улсын гэрээ, конвенц”-ын талаар сургалт зохион байгууллаа. Сургалтад 34 өмгөөлөгч хамрагдлаа.

Сургалтад ХЭҮК-ын Сургалт, сурталчилгааны хэлтсийн дарга Х.Цэцгээ “Хүний эрхийн Олон Улсын гэрээ, конвенц”-ын ойлголт, Хүнийг хүчээр алга болгохоос бүх хүнийг хамгаалах тухай конвенц сэдвээр хичээл заав.

/”Хүний эрхийн Олон Улсын гэрээ, конвенцын ойлголт, Хүнийг хүчээр алга болгохоос бүх хүнийг хамгаалах тухай конвенц” сэдэвт сургалтын үеэр/

Тус сургалтын зорилго нь өмгөөлөгч нарт мэргэжлийн үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэхдээ Олон Улсын холбогдох гэрээ, конвенцыг ашиглах, үндэсний хууль тогтоомж дахь зохих зүйл заалт, зохицуулалтыг эдгээртэй уялдуулж хэрэглэх талаар зохих ойлголт, мэдлэг олгох юм.

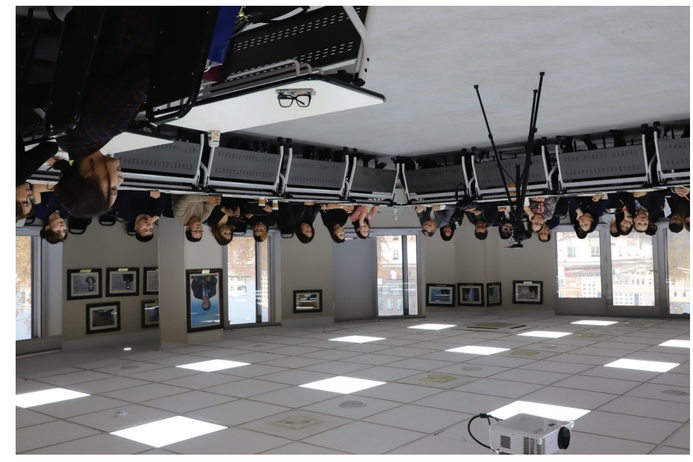

/Хүний эрхийн Олон Улсын гэрээ, конвенцын ойлголт, Хүнийг хүчээр алга болгохоос бүх хүнийг хамгаалах тухай конвенц” сэдэвт сургалтын үеэр/

/ХЭҮК-ын Сургалт, сурталчилгааны хэлтсийн дарга Х.Цэцгээ сургалтын үеэр/

ЕРӨНХИЙ ЭРХЭЛЭГЧИЙН ЗУРВАС

Хүүхэд зүйн үндэсний хүрээлэнтэй “Хүүхэд ивээлтэй ёс” сэтгүүлийн 21 дэх жилээ тэсрэлтгүй эрхэлсэн гарагаар ойлгоо 94 дэх дугаарыг уншиж Та бүхэндээ өргөн барьж байна.

Энэ удаагийн дугаар нийтлэлээ бүй “Хүүхэд тогтоомжийн ургаа хэлбэлт суулгах арга зүйл сайжруулах тухай” бүтээлээр хүүхэд зүйн сайн сайхан өргөн хэрэгжүүлэг ургамжлыг дэлгэрэнгүй дэлгэрэнгүй өгө эмпирик судалгаанаа аргаас ялгаж, гэлтээрийн онцлогийг тодорхой нэгэхийсэн байх тун хүүхэд зүйн сайхан судалгаг цаашлаа шинжлэх хийж бүй зарлуу эрдэмтэн, судлаачдаа уншихыг зөвлөж байна. Түүнчлэн хэвлэл мэдээлэлийн антропологи, шинжлэр гүйцэтгэлийн академичдаа ямар ялах тагнуулын хүсэлт, үр дүнтэй гаргаж хэлсэн тушлагатай судлаачдыг бүтээлүүд мөн бэлтгэн байгаг дуулгах дуулгахаа гаргаж байна.

Эрхэм уншигч Та бүхэн сэтгүүлийн “Эх үйн судлаа, тойм, үр дүн” бүлгээс өрөөлөөнийн эх үйг дэх карьер, мөнгө угаах гэмт хэрэг болон татварас зайлсхийхийн зөрөг арга хэмжээ, эохицуулгыг зөрөг ажуулыг гаргахуу хүүхэд зүйн гаргаа бүс зайны онцлоос хаяж оолоорлоорлоо бүтээлүүдтэй танилцах боломжтой.

Энэхүү дугаарт нийтлэгдсэн бүтээлүүд нь ушиг Та бүхний хүүхэд зүйн сайбарын оюун, практикийн мэдлэгийг зуваатана гаргаг нэгтгэн өгөнө.

Хүндэтгэсэн,

ХҮҮХЭД ЗҮЙН ҮНДЭСНИЙ ХҮРЭЭЛЭНГИЙН ЗАХИРАЛ,
ХУУЛЬ ЗҮЙН УХААНЫ ДОКТОР Х.ЭРДЭМ-ҮНДРАХ (Дрдир)

Хөрш улсуудтайгаа амар жимэр аж төрөхийг туйлаас хүсэмжилж байсан боловч Алтан улс олон жилийн туршид монгол овог аймгуудыг өөр хооронд нь дайсагнуулан эвдрэлцүүлж, “бие биеноо нь нухчин дарах” харгис бодлого явуулж, татар овог аймгийг ашилан Чингис хааны өвөг дээдэс Амбагай хаан[26], Охин Бархас[27] нарыг бариулан хэрцгийгээр амь насыг нь бүрэлгүүлсэн, эрхэмбээрийн аав Есүхэй баатар татаруудад хорлогдсон. Алтан улсын цаашдаа үргэлжлэх энэ харгис бодлогыг таслан зогсоогоогүй тохиолдолд цөөхөн монголчууд амар амгалан аж төрөхөд нэн хүнд нөхцөл байдал үүсэжээ.

Удаа дараагийн энхийн гэрээнээсээ эргэж буцсан (Тангуд, Алтан болон Өмнөд Сүн, Оросын вант улс[28] зэрэг) улмаар Монголын эсрэг цэргийн нэгдэл байгуулсан (Тангуд, Алтан улс) зэрэг нь Хамаг Монгол Улсын гадаад аюулгүй байдалд шууд аюул занал учруулж эхэлжээ.

Хамаг Монгол улсын дотоодын дайсагнагч хүчний зарим нь тухайлбал, харьд дүрвэн гарсан Найманы Таян ханы хүү Хучулуг Хар Киданы засгийн эрхийг булаан авч, лалын мөргөлтнүүдийг эдлвээр харгислаж, тэр ч атугай хамба лам Ала-ал-Динийг сүмийн хаалганд тэлж хадан амь насыг нь бүрэлгэн тэнэхийн ард иргэдийг тэвчихийн аргагүй байдалд оруулсан тул Чингис хаан Зэв жанжинаар удирдуулсан цэргээ илгээж, шударга ёсыг тогтоолгосон учир Хорезм улстай[29] Хамаг Монгол Улс хил залгах болжээ.

Өрнө ба Дорныг холбож, хөгжил дэвшилд хүргэх худалдааны (торгоны) их замын[30] аюулгүй байдлыг хангасан байтал Хорезмын шахад яваулсан Чингис хааны илгээлт[31] авч явсан монголын элч, худалдаачдыг[32] толгой дараалан хүйс тэмтэрч, эд хөрөнгийн нь тонон дээрэмдсэн аймшигт явуулгад яагаад ч хүлцэн ангуй хандах аргагүй болжээ. Энэ учраас Хорезмын зүг Чингис хаан өөрөө ороойлон цэргээ хөдөлгөж, тэнд шударга ёсыг тогтоосон билээ. Сөргөлдөн тэмцэлдсэн Хорезмын султаныг нэхэн хөөсөн монгол дайчид бүр Энэтхэг хүрсэн гэдэг. Энэ бүхэн нь шударга ёс ба энхийг тогтоох тодорхой “ажиллагаа (операц)” байснаас биш эзлэн түрэмгийлэх байдлан дагуулалт байгаагүй ажээ.

Хамаг Монгол Улс ийнхүү Их Монгол Улс болон өргөжин тэлж, дэлхий дахины цаашдын хөгжилд их хариуцлага хүлээх болжээ. Яагаад дэлхийн талд гэхгүй дэлхий дахинд гэж бичив гэвэл XIII зуунд даян дэлхий зөвхөн Европ, Ази тивээр төсөөлөгдөж байжээ. Африк тивийн баруун эргийг л XV зуунаас португальчууд анх нээжээ. Европтой харьцуулахад дорно, өрнийг холбосон Монголын эрин үе нэгэнт улиран одсон боловч Өрнийнхөн - Европчууд Марко Поло[33]-гийн аян замын тэмдэглэлийг бие биеэсээ өрсөн уншицгаажээ. Марко Пологийн аян замын тэмдэглэл[34] бүхэлддээ шинэ газар, шинэ нэрс, шинэ барааг таваар, баялаг, шинэ адал явдал, шинэ нээлтүүдэд уриалсан нэг ёсны дуудлага болж байжээ. Марко Пологийн аян замын тэмдэглэлийг баримжаа болгосон Испанийн далайч Х.Колумб XVI зуунд монголын ээзнт гүрэн байсан нутаг орныг зорих аян замдаа төөрч будилан бүр эсрэг зүгт далийхдаа Америк тивийг нээсэн. Австрал тивийг XVII зууны үеэс мэдэх болжээ. Өөрөөр хэлбэл, Монголын эрин үед Африк, Америк, Австрали

[26] Чингис хааны 6 дахь үеийн өвөг.

[27] Чингис хааны их өвөг.

[28] Л.Н.Гумилёв Эртний Орос ба агуу уудам тал нутаг. Орчуулагч Ч.Алтангерэл.., Улаанбаатар., 2017, 554 дх талыг үзнэ үү.

[29] Энэ улсад Дундад Азийн ихэнх нутаг дэвсгэр, эдүгээгийн Афганистан, Ираны нутаг дэвсгэр хамаарагдаж байжээ.

[30] Торгоны зам (Silk Road) нь МЭӨ 100 оны орчимд Хятадын Сианаас (Sian буюу өмнөд Шаньси мужийн төвөөс) эхлэн Их цагаан хэрмийг даган хойд зүг рүү явсаар Памирын уул руу өгсөж, Афганистанын дайран өнгөрч, Газрын дундын тэнгисийн зүүн эрэг хүрдэг байжээ. Тэндээсээ бараагаа усан онгоцод ачаалж, Ромд зөөвөрлөн аваачдаг аваачдаг байжээ. Энэ зам эртний Ромд уналтад орсны улмаас их аюултай болж, улмаар хаагджээ.

[31] Хорезмын шахад явуулсан илгээлтдээ Чингис хаан “Бидний хил хязгаар ойртож, оштон дайснаас цэвэрлэсэд, бүгд даган захирагдаж, хоёр тал айлсан буух нь хөдөлбөргүй болсон ажтуу. Хоёр тал эдлэх зам мөрийг гарган, таагий явдал тохиолдоход хүн нэгэндээ тусламжийг гаргах сунгаж, их замаар зорчин явахад хүн аюулгүй болгон, дэлхийг цэцэглүүлэн хөгжүүлэх болно гэж бичсэн байна. Бидний хоёр талын хүмүүс бүхий худалдаачдыг айван тайван ирж очиж байдаг болгоцгоя гэж бичсэн байна. Чингисийн хүсэлтийг хүлээн авсан Шаньси мужийн Орос ба Европ руу явах замыг нээсэн. Европ руу явах замыг нээсэн Орос ба Европ руу явах замыг нээсэн. Чингисийн хүсэлтийг хүлээн авсан Шаньси мужий

Байгалийн хууль[49] - ёс суртахуун юм. Энэ хуулийг ноцтой зөрчсөн хүмүүнийг Ертөнц хаан ееэх нэгэн цагт заавал шийтгэдэг, түүний дагуу амьдарсан хүмүүнийг шагнаж урамшуулдаг жамтай ажгуу.

Чингис хаан хүмүүсийн хоорондын хүйтэн цэвдэг болсон харьцааг эелдэг найрсаг (монголчуудын хувьд зочломтгой) ёс; шударга бусыг цэх шударга; аймхай, хулчгар занг эр зориг; хэмжээ хязгааргүй шунал, хэрээсээ хэтэрсэн тансаглалыг эс шунахуй; эрээ цээргүй, ичгүүр сонжуургүй ааш авирыг ичих ба эмээх мэдрэмж; цалгар назгай, хариуцлагагүй явдлыг гүүгэ ба хариуцлагаа хуамсаржаг биелүүлэх; хуний мөсгүй чанарыг жудаг; харгис хэрцгий, балмад үйлийг нинжин сэтгэл; хууран мэхлэх, итгэл эвдэх, хулхидах явдлыг итгэл даах; нэр нүүрээ барах явдлыг нэр төрөө эрхэмлэх; хагарал, талцал, үзэн ядалт, дайсагналцлыг эв эе; урван тэрслэлтийг үнэнч зан; атаархал, хорсол, атгаг сэтгэл, өс хонзон, хорон муу санаархлыг сайхан сэтгэл болгоход онцгой хувь нэмэр оруулжээ. Ингэснээр хорвоо ертөнцөд амар амгалан буюу Pax Mongolica-г тогтоож чаджээ. Жишээлэхэд “Иран Тураны хоорондох бүх улс орон гайхалтай амар жимэр амьдрах болов. Алтан цар толгой дээрээ тавиад Ливантаанаас Кушант хүртэл өөдгүй хүнтэй тааралдалгүй сэтгэл түвшин явдаг болжээ”[50]. Тайванийн түүхчийн бичсэнээр Монголын Юань гүрний үед Хятадад Дундад Ази, Баруун Ази, Өмнөд Орос, Европоос маш олон тооны шашин номлогч, соёлыг түгээгч иргэд, худалдаачид ирж улмаар Хятад урд хожид байгаагүй олон үндэстэн, соёлоос бүрдсэн нийгэм болон хувирсан ажээ[51]. Монголчуудын удирдлагад байх үедээ Руссийн олон хот суурин ямар ч хохирол амсаагүйгээр барахгүй Алтан орд улсын үед хучирхэгжин хөгжиж байсныг Оросын түүхчид өөрсдөө нотлон бичих болжээ[52]. Японы эрдэмтэн Сугияма Масааки “Монголоор төвлөрсөн улс төрийн олон бүтэц олон туйлат болох үйл явц”[53] явагдсан гэж бичсэн нь дэлхий дахинд өнөө үед буй болгох гэж зорьж буй олон туйлт үйл явцыг монголчууд XIII зуунд буй болгосныг хэлээд байгаа юм биш үү?

XIII зуун буюу Монголын амар амгалангийн эрин үед урьд өмнө хаагдсан торгоны замыг дахин нээж, Евразийн их худалдааны бүсийг цэцэглүүлсэн хөгжүүлж, улс хооронд соёлын харилцаа тогтоож, Газрын дундад тэнгисийн Венеци, Генуягаас Их Монгол Улсын дундуур дайрч, Хятад хүрэх замын нутаг дэвсгэрийн аюулгүй, найдвартай байдлыг хангаж, тэдгээрийг нутгийн голч шударга хүмүүсээр удирдуулснаар Дорно, Өрнө хоёрыг нягт холбож өгчээ. Түүний үр шимийг Европчууд, Төв Азийн лалынхан, еврейчүүд, хятадууд, Азийн бусад улс түмэн хүртжээ. Энэ бүхэнд хүргэсэн шалтгааны тухай Чингис хаан багшдаа бичсэн захидалдаа “Хаан миний бие умар зүгийн их хээр талд аж төрөн сууж, чигч шударгыг эрхэмлэн тогтоогоод, бүрэлгэн сүйтгэхийг хориглон зогсоож, өмсөх хувцас, идэх хоолоон адуучин үхэрчинтэйгээ хуваалцан, ард иргэдийг хүүхэдтэйгээ адил үзэж, цэрэг дайчид, эрдэмтэн мэргэдийг ах дүүгээн мэт хүндэлж, эе эвийг сахиулж, энэрэл хишгээ түгээмүй”[54] гэсэн байдаг билээ. Энд шударга ёс (чигч шударгыг эрхэмлэн тогтоосон), нинжин өгөөмөр сэтгэл (өмсөх хувцас, идэх хоолоон адуучин үхэрчинтэйгээ хуваалцан, ард иргэдийг хүүхэдтэйгээ адил үзэж, цэрэг дайчид, эрдэмтэн мэргэдийг ах дүүгээн мэт хүндэлсэн), эв нэгдэл (эв эелиг сахиулсан), энэрэхүй (энэрэл хишгээ түгээсэн) зэрэг ёс суртахууны эрхэм нандин гол өгөөдлийг багтаасан ажээ. Үүнээс үзэхэд монголын амар амгалангийн үзэл санааны уг сурвалж нь ёс суртахуун байжээ.

[49] Судлаачид ёс суртахууныг Байгалийн хууль хэмээн үзэх хандлага сүүлийн үед түгээмэлжиж байна. – Үз.: Жишээлбэл, Дарио Салас Соммэр Мораль XXI века (Moral para el siglo XXI) перевод с испанского.., Москва., Издательство “Кодекс”, 2020.

[50] Чингис хааныхны Монголчууд. Франц хэлээс орчуулсан Л.Бат-Очир.., Улаанбаатар., 2004, 109 дах тал.

[51] Н.Ариунгуа Тайвань дахь Монголын түүх судлал. Улаанбаатар., 2018, 55 дахь тал.

[52] Үз.: А.Ю.Якубовский “К вопросу о происхождений ремесленной промышленности Сарая Берке”, Известия ГАИМК, 1931, VII; мөн түүний “Самарканд при Тимуре и Тимуридах”, Гос Эрмитаж, 1933; мөн түүний “Феодализм на востоке. Столица Золотой Орды-Сарай Берке”, ГАИМК, 1932.

[53] Сугияма Масааки Монголын хаанчлал гүрний мандал буурал. Япон хэлээс орчуулсан Ц.Цэрэндорж., Улаанбаатар., 2015, 170 дахь тал.

[54] Ли Жичан Чанчунь бомбын өрнө этгээдэд зорчсон тэмдэглэл. Орчуулж тайлбарласан Я.Ганбаатар, Ц.Ганбаатар.., Улаанбаатар., 2010, 18 дахь тал.

“ЖЕНДЭРТ СУУРИЛСАН ОХИД, ЭМЭГТЭЙЧҮҮДИЙН АМЬ НАСЫГ ХОХИРООХ ГЭМТ ХЭРГИЙГ ТАСЛАХ ЗОГСООХ НЬ” СЭДЭВТ ОЛОН УЛСЫН ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ ХУРАЛД ОРОЛЦЛОО

НҮБ-ын Эмэгтэйчүүдийн байгууллага, Ази, Номхон далайн орнуудын Гэмт хэрэг, эрүүгийн эрх зүйн статистикийн мэргэжлийн төв хамтран “Жендерт суурилсан охид, эмэгтэйчүүдийн амь насыг хохироох гэмт хэргийг таслан зогсоох нь” сэдэвт олон улсын эрдэм шинжилгээний хурлыг 2023 оны 09 дүгээр сарын 25-27-ны өдрүүдэд Бүгд Найрамдах Солонгос Улсын нийслэл Сөүл хотноо амжилттай зохион байгууллаа.

Тус хуралд Хууль зүйн үндэсний хүрээлэнгийн захирал Х.Эрдэм-Ундрах (Dr.jur) “Монгол Улс дахь хүнийг алах гэмт хэргийн эмэгтэй хохирогчид холбогдох тоон мэдээллийг цуглуулах арга зүй, тулгамдаж буй асуудал” сэдвээр илтгэл хэлэлцүүлж оролцов.

/Хууль зүйн үндэсний хүрээлэнгийн захирал Х.Эрдэм-Ундрах (Dr.jur) илтгэл хэлэлцүүлэх үеэр/

Энэхүү хурлаар жендерт суурилсан охид, эмэгтэйчүүдийн амь насыг хохироох гэмт хэргийн тоон мэдээллийг цуглуулах, боловсруулах, үнэлэхэд Ази, Номхон далайн орнуудад нийтлэг тулгарч буй асуудлыг хэлэлцэж, энэ төрлийн гэмт хэргийн тоон мэдээллийг цуглуулах, хэмжих арга зүйг дэмжих, цаашид авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээг тодорхойлоход улс орнуудын хамтын ажиллагааг дээшлүүлэх чиглэлээр харилцан санал солилцсон юм.

Монгол Улсын гүүхий хүнийг алах гэмт хэрэгтэй холбогдох хохирогчид тоон мэдээллийг төрийн байгууллагуудыг ялгамжтай арга хэлбэрээр цуглуулах бөгөөд зорилтуудыг сайжруулж, охид, эмэгтэйчүүдийн аль насыг хохироож бүй гэмт хэрэгтэй тэмцэх үр дүнтэй арга хэмжээ хэрэгжүүлэх чиглэлд ач холбогдлотой хувьд болно.

Энэ бүхнээс Чингис хаан дэлхийн гуулийг эзлэн, ноёд гүрний сүлдийг устгаж, ард иргэдийг тайван амьдрах, гүрэн нутгийг аюулгүй, хөгжилтэй, ёс суртахуунаа хадгалсан, Монгол Улсыг Ази, Европ, Америк тив рүү холбосон, Дорно Дахин Ази, Европ, Америкийг Монгол Улстай холбосон, Дорно Дахин Ази, Европ, Америкийг Монгол Улсаар дамжуулан Европ, Ази, Америкийг Монгол Улсаар дамжуулан Европ, Ази, Америкийг Монгол Улсаар дамжуулан Европ, Ази

хуулбарлан авч, (марксист-ленинист онолыг[59]) төрийнх[60] болгосон үед гайхамшигт өвөг дээдсийнхээ өв сургаалыг хөсөрдүүлж байсан үеэ дахин давтах ёсгүй.

Их Монгол Улсын эрин үед ямар ч ард түмэн, улс үндэстний аж төрөх ёс, хэл, арьсны өнгө, хүйс, үндэс угсаа, шашин шүтлэг, соёл, уламжлалд хүндэтгэлтэй хандаж, тэдгээрт хөндлөнгөөс бүдүүлгээр халдаагүй, ямар ч улс үндэстнийг уруулч нутаг уснаас нь хөөн зайлуулаагүй, хүйс тэмтрэгүй, улс түмнийг бие биеэ үзэн ядаж дайсагналцахад хүргээгүй, түүнчлэн монголчууд үндэснийхээ ямар нэгэн өвөрмөц онцлогийг бусад ард түмэнд тулган хүлээлгэгүйгээр тогтоосон Монголын амар амгалангийн түүхэн сургамжийг дахин эргэцүүлсэн шаардлага дэлхий дахинд буй болжээ. Эдүгээ хүртэл Их ээзэн Чингис хааны гал голомт – Монгол Улсын нутаг дэвсгэрээс XIII зууны үед харийн гүрнээс тонон дээрэмдэж эх нутагтаа авчирсан гэх нэг ширхэг ч үнэт ө үйл олдоогүй нь бусдын эд баялаг шүлэнгэтсэн байлдан дагуулалтыг Их ээзэн Чингис хаан эрхэмбээрийг залгамжлагчид хийгээгүй болохыг нотлон харуулна.

Чингис хааны үед төрийг одоогийнхон шиг биш харин биологийн бус амьд организмтай адилтган зүйрлэж байсан түүхэн сургамж өнөө үед ач холбогдлоо алдаагүй байна. Төрийн дээд удирдлагад хэн нэгнийг цэх шударга байдал, эр зориг, нэр төр, итгэл дааж чадах эсэх, эрдэм чадал зэрэг ёс суртахууны шалгуураар тавьдаг байжээ. Германы монгол судлаач Б.Баркманн профессор “Чингис хааны цусан төрлийнхөн удирдах албан тушаал бараг хашиж байсангүй. Тэгэхлээр орчин үеийн боловсон хүчний бодлогод ч гэсэн Чингис хаанаас суралцууштай юм бас байх шиг”[61] хэмээн тэмдэглэжээ.

Хүн төрөлхтний өмнө асуй дэлхийн III дайны аймшигт аюулыг зайлуулах цорын ганц арга зам нь хүн төрөлхтний ёс суртахуунд л байгаа бөгөөд Чингис хааны “Хорт могойн хэл, Хооронд минь хутгаж, Хов жив оруулбал, Холдож салалгүй, харин Хоёр нүүрээр учирч, Хор хөнөөлийг тасалж байя”[62] гэсэн айлдвар нь сергөлдөгч талуудыг хэлэлцээний ширээнд нүүр тулан сууж, нүд нүдээ ширтэлцэн, муу сайнаа цээжээ онгойтол илэн далангүй ярилцаж, болзошгүй хор аюулыг холгоох арга замыг сүвэгчлэхээс өөр замгүй гэдгийг нотлон харуулж байгаа юм биш үү?

Судрын чуулганд[63] “Хожим таван зуу, мянга, арван мянган жилд ч нарт хорвоод төрж, хаан төр[64] барих удмынхан минь аль ч улс түмэнд хэрэглэж болох Чингис хааны ёс суртахуун, Засагийг өөрчлөхгүйгээр сахивал мөнх Тэнгэр хишгээ хүртээж, тэд маань өнө мөнхөд гэр хотлоороо амар амгалан, аз жаргалтай байх болмуй за”[65] гэж бичсэнээр илтгэлээ өндөрлөе.

Хорвоо ертөнц үүрд амар амгалан байх болтугай.

[59] Тухайлбал К.Маркс “Татарын дарлал 1237-1462 он буюу хоёр зуунаас илүү хугацаанд үргэлжилжээ. Энэ бол зүгээр нэг сүйрэл биш, харин хүмүүсийн нэр төр, өөртэй эрхийг гундаан золиослосон дарлал байв. Татар монголчууд аймшиглан заналхийлж, цолмож, үй олноор хядах байгууламж бүхий системийг буй болгосон байлаа. Татар монголчуud тоо томшгүй олон газрыг эзэлж байсан боловч өөрсдөө тооны хувьд цөөн тул булаан ээлэсэн газруудад тэдний араар бослого хөдлөгөөн гарахаас сэргийлэн айдас хүйдэс төрүүлэх, хүмүүсийг нь хядаж цөөрүүлэхийг боддог байв. Татар монголын цолийн маягийн тогтолцоонд Шотландын өндөрлөг, Кампаньа де Римаг ээлжгүй болгосонтой адил эдийн засгийн зарчим үйлчлэг байсан ба тэд хүнийг хонь болгож, үржил шимтэй газар, олон хүнтэй суурин газруудыг малын бэлчээр болгон хувиргаж байлаа” гэж бичсэн. - Уз.: Marks K., Secret diplomatic history of the eighteenth century. London: Swa Sonnenschein. 1899. P.78.

[60] БНМАУ-ын 1960 оны Үндэсэн хуулийн удирдталыг үзнэ үү.

[61] Удо Б.Баркманн Монголын түүх, улс төрийн асуудлын тухай өгүүллүүд. Улаанбаатар., 2013, 423 дахь тал.

[62] Уз.: Монголын нууц товчооны 163 дугаар зүйл.

[63] Судрын чуулган нь персийн их бичгийн хүмүүн Рашид-Ад-Диний хувийн бүтээл биш харин Чингис хааны оттон хөвүүн Тулуйгийн гуравдугаар хөвүүн Хүлэгэг залгамжилсан Ил хаант улсын бага хаадуud зарлиг гаргаж. Монголын албан ёсны түүх бичгэгийг перс хэлээр бүтээлгэжээ. Энэ талаар дараах бүтээлээс тодруулж үзэ үү: С.Нарангерэл Хуулийн амин сүнс буюу Чингис хаан, монголчуud. Нэмж засварласан гурав дахь хэвлэл. Улаанбаатар ., 2018, 56-72 тал; S.Narangerel The spirit of Laws or Chinggis Khan and the Mongols. Ulaanbaatar., 2018, P. 55-72; С.Нарангерэл В поисках духа закона (Завещание Чингисхана). Изд-во Бурятского госуниверситета.., Россия., Улан-Удэ, 2019, СТР. 53-79.

[64] Энэ эрин цаг үед хаант засаглал оршин тогтнож байсан.

[65] Рашидадин Шаддирын чуулган хэмээх Монголчуудын түүх оршивой. Англи хэлнээс орчуулж, уялга үг бичиж, тайлбар зүүлт үйлдсэн Г.Аким.., хоёр дахь хэвлэл., Улаанбаатар., 2013, 448 дахь тал.

Монголын амар амгаланчлал, Дэлхийн хүчтэй улс үндэстнүүдтэй харьцах, гадаад бодлогоо зөв, зүй зохистой, ухаалаг, ирээдүйг харсан, хүн ардын эрх ашиг, аюулгүй байдлыг хангах, Монгол Улсын эрдэм шинжилгээний хурлаас “Азийн эрх зүйн мэдээллийн нэгдсэн сүлжээ” (Vasag) бүтээсэн энэ нь анхаарах ёс болсон бөгөөд суртахуунт “хуулиар” хэмээн үзэж, ятшгаа мөрдүүлж байжээ[55], “Засаг”[56] хэмээх үг нь Монголын нүүдэл төрөөсөө хадгалсан (Уз.: 74, 81, 153, 189, 193, 197, 199, 227, 240, 257, 278 дугаар зүйл) давтагдсан байх бөгөөд бүр эртнээс хуулиар, засаглал, засаг тохиолдуулах, шийтгэх үеэн бүтээгдсэн хэм хэмжээ бүх хаанд ижил ач холбогдолтой байсан бөгөөд Монголчуud XIII зуунд орчин үеийнх шиг хуулийг хэм хэмжээний бүрдлүүдэр ажээ. Монголчуud XIII зуунд ойролцоо өргөн уудам газар нутаг эзлэн захирч, тэрчлэн Дэлхийн анхдугаар Их хаант улс байгуулсан Монголчуудын хоорондох харилцаа, гадаад бодлогоо, Монголын Их хаанаас гаргасан зарлиг, шийдвэрийг Монгол Улсын Засгийн газар, Монгол Улсын Ерөнхийлөгч, Монгол Улсын Их Хурал, Монгол Улсын Ерөнхий сайд, Монгол Улсын Ерөнхий сайдын Тамгын газар, Монгол Улсын Гадаад хэрэг, Монгол Улсын Хууль зүй, дотоодын хэрэг, Монгол Улсын Батлан хамгаалах яам, Монгол Улсын Сангийн яам, Монгол Улсын Эрүүгийн хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлэгч байгууллагуудтай хамтарсан, Монгол Улсын Ерөнхий сайдын Тамгын газрын Гадаад бодлогын газрын Гадаад харилцааны хэлтэс

ЭХ СУРВАЛЖ

Монгол хэл дээрх

Ном, өгүүлэл, судалгааны тайлан

1. С.Нарангэрэл Монголчуудын зан суртахууны гарваль. Улаанбаатар, 2010.
2. С.Нарангэрэл Чингис хааны сүр хүч. Улаанбаатар, 2013.
3. С.Нарангэрэл Чингис хааны ёс суртахуун-эрх зүйн шастир Улаанбаатар, 2014.
4. С.Нарангэрэл Ёс суртахууны монгол цагаан толгой. Улаанбаатар, 2015, 2018.
5. С.Нарангэрэл Хуулийн амин сүнс буюу буюу Чингис хаан, Монголчууд. нэмж засварласан гурав дахь хэвлэлт.., Улаанбаатар., 2018.
6. С.Нарангэрэл Бурхан Халдун - Монголчуудын гал голомт. Улаанбаатар, 2019;
7. С.Нарангэрэл Монголчуудын ёс суртахуун: сэргэлт, ялзрал, эргэн сэргээлт. Улаанбаатар, 2020.
8. Рональд Лейтхим Марко Поло аялал..., Англи хэлнээс орчуулсан О.Бүрэнжаргал.., Улаанбаатар., 2012.
9. Сайшаал, Чингис хааны товчоон (дээд дэвтэр). Улаанбаатар., 2010.
10. Л.Н.Гумилев Эртний Орос ба агуу уудам тал нутаг. Орчуулагч Ч.Алтангэрэл.., Улаанбаатар., 2017.
11. Жон Эндрью Бойль Дэлхийн Монгол гүрэн. Улаанбаатар., 2015.
12. Рах Mongolica-гийн талаарх зарим эргэцүүлэл – Удо Б.Баркманн Монголын түүх, улс төрийн асуудлын тухай өгүүллүүд. Улаанбаатар., 2013.
13. Сүгияма Масааки Монголын эзэнт гүрний мандал буурал. Япон хэлнээс орчуулсан Ц.Цэрэндорж., Улаанбаатар, 2015.
14. Рашидадин Шаңдирын чуулган хэмээх монголчуудын түүх оршивой. Англи хэлнээс орчуулж, уялга үг бичиж, тайлбар зүүлт үйлдсэн Г.Аким.., хоёр дахь хэвлэл., Улаанбаатар., 2013.
15. Аристотель Улс төр. Дөрөв дэх хэвлэл.., Орчуулсан Б.Даш-Ёндон., Улаанбаатар, 2015.
16. Монголын нууц товчоо (Академич Ц.Дамдинсүрэнгийн орчуулга).
17. Ли Жичан Чанчунь бомбын өрнө этгээдэд зорчсон тэмдэглэл. Орчуулж тайлбарласан Я.Ганбаатар, Ц.Ганбаатар.., Улаанбаатар., 2010.
18. Бира Ш. Их Монгол Улсын түүх, үзэл суртлын зарим онцлог асуудлууд.., Улаанбаатар., 2008.
19. Чингис хааныхны Монголчууд. Франц хэлнээс орчуулсан Л.Бат-Очир.., Улаанбаатар., 2004.
20. Н.Ариунгуа Тайвань дахь Монголын түүх судлал. Улаанбаатар., 2018.
21. Сүгияма Масааки Монголын эзэнт гүрний мандал буурал. Япон хэлнээс орчуулсан Ц.Цэрэндорж., Улаанбаатар., 2015.
22. Вальтер Боссхард Сэтгэл булаам Монгол орон мину. Герман хэлнээс орчуулсан Б.Баярсайхан.., Улаанбаатар., 2014.
23. Удо Б.Баркманн Монголын түүх, улс төрийн асуудлын тухай өгүүллүүд. Улаанбаатар., 2013.

Гадаад хэл дээрх

Ном, өгүүлэл, судалгааны тайлан

1. S.Narangerel The Spirit of Laws or Chinggis khan and the Mongols. Ulaanbaatar, 2018.

АЗИЙН ЭРХ ЗҮЙН МЭДЭЭЛЛИЙН СҮЛЖЭЭ (ALIN)-НИЙ 19 ДЭХ ЧУУЛГА УУЛЗАЛТ ЗОХИОН БАЙГУУЛАГДЛАА

/Азийн эрх зүйн мэдээллийн сүлжээ (ALIN) олон улсын байгууллагын гишүүн орнуудын төлөөлөл/

Азийн эрх зүйн мэдээллийн сүлжээ (ALIN) олон улсын байгууллагын гишүүн орнуудын 19 дэх ээлжит чуулга уулзалтыг Бүгд Найрамдах Солонгос Улсын Хууль тогтоомжийн судалгааны хүрээлэн (KLRI), Тайваний Үндэсний Их Сургуулийн Хууль зүйн сургууль хамтран 2023 оны 09 дүгээр сарын 04-ний өдөр Тайваний Тайбэй хотноо амжилттай зохион байгуулаа.

Гишүүн орнуудын төлөөлөгчдийн уулзалт цар тахлын нөхцөл байдлаас үүдэн сүүлийн жилүүдэд цахимаар зохион байгуулагдаж байсан бөгөөд энэ удаагийн хуралд Хууль зүйн үндэсний хүрээлэнгийн захирал Х.Эрдэм-Ундрах (Dr.jur) саналын эрхтэйгээр биечлэн оролцлоо.

Тус чуулга уулзалтаар Азийн эрх зүйн мэдээллийн сүлжээний үйл ажиллагааны тайлан, ирэх онд хэрэгжүүлэх хамтын ажиллагааны чиглэл, шинэ гишүүний элсэлт, 2024 онд зохион байгуулагдах 20 дахь ээлжит хурлыг зохион байгуулах орныг сонгох асуудлыг тус тус хэлэлцэв.

2. С.Нарангэрэл В поисках духа закона, заветания Чингисхана. РФ... Улан-Удэ., Издательство Бурятского госуниверситета, 2019.
3. D.Morgan The Mongols (The Peoples of Europe), Blackwell, 1999.
4. Дарио Сальс Сомэр Моравь XXI века (Moral para el siglo XXI) перевод с испанского... Москва., Издательство "Колесо", 2020.
5. А.Ю.Якубовский "К вопросу о происхождении рыцарственной прямолинейности Сарая Берке", Известия ГАИМК, 1931, VII.
6. А.Ю.Якубовский "Самарканд при Тимуриде и Тимуриде", Гос Эрмитаж, 1933.
7. А.Ю.Якубовский "Феодализм на востоке. Столица Золотой Орды-Сарай Берке", ГАИМК, 1932.
8. Marks K., Secret diplomatic history of the eighteenth century. London: Swa Sonnenschein. 1899.

/Баруун дар мааас Хүүгийн үйл ажиллагааны Эрдэм шинжилгээний ажлыг Э.Анүүдэр, Эрдэмтэн нарийн бичгийн даргаа М.Түвшинжаргал (PhD), Хүүгийн үйл ажиллагааны хяналт Х.Эрдэм-Ундрах (Drjur), Захирагаа уулзалдаан хэлмэгдэн даргаа Э.Сарамнэгэр/

Түс уулзалтаар Хүүгийн үйл ажиллагааны чиг үүрэг, бүх нийтийн эрх зүйн боловсролыг лавшруулах ажлаагаа, Монгол Улсын хууль тогтоомжийг сурталчлан таниулах үйл ажиллагааг таниулсан бөгөөд уг төсөөлөн хэрэгжүүлэхэд Хүүгийн зүйн үндэсний хүрээлэнгийн хамтран ороцлох, цаашдаа хамтын ажиллагаг өргөжүүлэх боломжийн талаар санал солилцлоо.

ЕВРОПЫН ХОЛБООНЫ ТӨЛӨӨЛӨГЧИЙН ГАЗРЫН ТӨЛӨӨЛӨГЧИДТЭЙ ЗӨВЛӨЛДӨХ УУЛЗАЛТ ЗОХИОН БАЙГУУЛЛАА

Хууль зүйн үндэсний хүрээлэнгийн захирал Х.Эрдэм-Ундрах (Dr.jur) Европын Холбооны Ижилсүүлэх төслийн зөвлөх Эммануэл Вэрн болон Европын Холбооны Монгол дахь Төлөөлөгчийн газрын төлөөлөгчдийг 2023 оны 08 дугаар сарын 22-ны өдөр хуулээн авч, зөвлөлдөх уулзалтыг зохион байгууллаа.

/ Европын Холбооны Ижилсүүлэх төслийн зөвлөх Эммануэл Вэрн болон Европын Холбооны Монгол дахь Төлөөлөгчийн газрын төлөөлөгч, орчуулагчийн хамт/

Зөвлөлдөх уулзалтын хүрээнд хууль зүйн салбар дахь өнөөгийн нөхцөл байдал, тэргүүлэх чиглэлүүдийг тодорхойлох, мөн Европын Холбооны Төлөөлөгчийн газраас 2021-2027 оны хооронд Монгол Улсад хэрэгжүүлэх Олон жилийн баримжаат хөтөлбөрийн хүрээнд хууль зүйн салбарын шинэчлэлтэй холбогдуулан 2024 оноос хоёр жилийн хугацаанд хэрэгжүүлэх Ижилсүүлэх (Twinning) төслийн талаар харилцан мэдээлэл солилцов. Ижилсүүлэх (Twinning) төсөл нь шүүхийн шинэчлэл, шүүх засаглалыг үндэсний хөгжлийн тэргүүлэх чиглэлтэй уялдуулан сайжруулах зорилгын хүрээнд хэрэгжих юм.

ХУУЛЬ ТОГТООМЖИЙН УЯЛДАА ХОЛБООГ СУДЛАХ АРГА ЗҮЙГ САЙЖРУУЛАХ ТУХАЙ

Ж.Нарантуяа
Удирдлагын академийн багш, доктор (PhD), дэд профессор

А. Алтанзул
Удирдлагын академийн Эрх зүйн тэнхимийн эрхлэгч доктор (PhD), дэд профессор

ТОВЧЛОЛ:

Энэ өгүүлэлд хууль тогтоомжийн уялдаа холбоог, ялангуяа хууль тогтоомжийн давхардал, хийдэл, зөрчлийг судлахад нийгмийн шинжлэх ухааны чанарын судалгааны аргад тулгуурлан таван үе шаттайгаар контент шинжилгээний аргаар судлах боломж буй тухай санал дэвшүүллээ. Ийнхүү шинжлэхэд Хууль зүй, дотоод хэргийн яамны боловсруулсан "Хууль тогтоомжийн давхардал, хийдэл, зөрчлийг арилгах, тэдгээрийн хоорондын уялдаа холбоог сайжруулах аргачлал"-д заасан нэр томьёоны тодорхойлолтуудад суурилан, контент шинжилгээний аргыг ашиглан хөрхэн шүүн тунгаахыг боловсруулж матрицлан харуулж, давхардал, зөрчил, хийдлийг тус бүрт нь шинжлэхийг санал болгож байна.

ТҮЛХҮҮР ҮГС:

Хууль тогтоомж, нийгмийн шинжлэх ухааны арга, судалгааны арга зүй, хуулийн доктринал ба докринал бус дүн шинжилгээ.

НЭГ. ОРШИЛ

Хууль тогтоомжийн тухай хуулийн 17 дугаар зүйлд "хууль тогтоомжийн төслийн үр нөлөөг үнэлэх" зохицуулалтыг тусгасан. Үүний дагуу Засгийн газраас 2016 онд Хууль тогтоомжийн төслийн үр нөлөөг үнэлэх аргачлалыг батлсан. Уг аргачлалын зорилго нь хуулиудын давхардал, хийдэл, зөрчлийг тогтоох шалгуур үзүүлэлтийг тодорхойлж, энэ дагуу үнэлнэ.

Английн Лондон дахь Квийн Мари Их сургуулийн хуулийн профессор Рожер Коттерел /Roger Cotterrell/ [1]: "Хэдэн зуун жилийн түүхтэй хуулийн цэвэр доктринал бичвэрүүд нь орчин үеийн хэдэн аравхан жилийн түүхтэй нарийн нягт, нийгэм-эрхзүйн эмпирик судлалын бүтээлүүдтэй харьцуулахад хууль гэж нийгмийн үзэгдлийнхээ хувьд юу юм, юу бүтээдэг юм гэдэг утгаараа үнэ цэн багатай мэдэлд бүтээсэн" гэж шүүмжилжээ. Энэ утгаараа уламжлалт хуулийн шинжилгээний арга нь хуулийн мэргэжилтнүүд болоод оюутнуудыг судлагаа хийхэд бэлтгэж чадахгүй байна гэж Мак Конвил, Хонг Чуй нар 2007 оны "Хууль зүйн судлаанаа яаруу" гэдэг номлолоо тамлагнасан байдаг. Маяан зүйлсийг хууль тогтоомжийн судлаанаа яаж зүйн үндэслэл болгосон яаралтай гаргаж ирсэн хуулиудтай харьцах, тууль хуулиудтай харьцах яаралтай шаардлагатай, тэдгээрийг хэрэгжүүлэх ба хуулийн хэрэгжилтийг хянах, хуулийн хүчинтэй эсэхийг шалгах, хуулийн хүрээнд хэрэгжүүлэх, хуулийг хэрэгжүүлэхтэй холбогдсон асуудлыг судлах, хуулийн хүрээнд хэрэгжүүлэхтэй холбогдсон асуудлыг шийдвэрлэхтэй холбогдсон асуудлыг шийдвэрлэхтэй холбогдсон асуудлыг шийдвэр

“ЗҮҮН ХОЙД АЗИ ДАХЬ ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ШҮҮХ: СОЛОНГОС БА МОНГОЛ” СЭДЭВТ ОЛОН УЛСЫН ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ ХУРАЛ БОЛЛОО

2023 оны 6 дугаар сарын 28-ны өдөр “Зүүн хойд Ази дахь Үндсэн хуулийн шүүх: Солонгос ба Монгол” сэдэвт олон улсын эрдэм шинжилгээний хурал боллоо.

Уг эрдэм шинжилгээний хурлыг ХЗДХЯ-ны харьяа Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн, МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, ОУУБИС-ийн Монгол-Солонгосын эрх зүйн хүрээлэн болон БНСУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн судалгааны хүрээлэн тус тус хамтран зохион байгуулсан бөгөөд ХЗДХЯ-ны Төрийн нарийн бичгийн дарга П.Сайнзориг нээж, хурлын цаг үеэ олсон байдлыг тодотгов.

Хуралд Монгол талаас Ерөнхийлөгчийн хуулийн бодлогын зөвлөх А.Бямбажаргал, МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэнгийн захирал О.Мөнхсайхан, Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүн Д.Гангабаатар, ОУУБИС-ийн Монгол-Солонгосын хүрээлэнгийн захирал О.Амарсанаа, Солонгос талаас БНСУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн судалгааны хүрээлэнгийн захирал И Хон Хван, мөн судлаач Хан Дун Хүн, Ажү Ис-ийн профессор Чон Гён Гин нар илтгэл тавьж, хэлэлцүүллээ.

Судлаач Сорен, Добинсон болон Жонс нар[11] уламжлалт хууль, эрх зүйн доктринал шинжилгээг хийхдээ нийгмийн шинжлэх ухааны судалгааны арга зүйг баримтлан хийхийг санал болгоод, ингэснээр түүнийг хууль, эрх зүйн чанарын судалгаа гэж нэрлэж болох тухай өөрсдийн бүтээлдээ тодорхой санал дэвшүүлэн тайлбарласан байдаг.

Тэгвэл доктринал дун шинжилгээг чанарын судалгааны арга зүйгээр хийхийн тулд судалж буй хууль тогтоомжид шинжлэх ухааны системтэй аргыг хэрэглэх явдал юм. Энэ нь юу нэгэн л вэ гэвэл судлаач хүн тухайн хууль, эрх зүйн баримт бичгийг шинжлэхдээ шинжлэх ухааны тодорхой аргыг хэрэглэснээр илүү системтэй болох боломжтой гэж гадны судлаачид бичиж байна.[12] Хууль, эрх зүй нь ерөнхийдөө тухайн нийгэм, соёлын ёс зүй, үнэлэмжид өөрчлөлт хийж, хэлбэржүүлэхийг, өнөө цагийн нийгэм дэх хүн амын зан үйлийн харилцаат зохицуулахыг зорьдог тул түүний системтэйгээр судалснаар ообо нүүчин төгөлдөр байгаа болон шинээр төрөх хууль тогтоомж, хууль, эрх зүйн бодлого, тэдгээрийн нийгэмд тохирох үр нөлөө зэргийг тодорхойлоход чухал ач холбогдолтой гэж үздэг. Тиймээс ч хуулийн судалгаа нь мэдээллийг зорилготойгоор цуглуулдаг ба эл зорилгоос шалтгаалан ямар төрлийн судалгааг хэрхэн хийх вэ гэдэг нь тодорхой болдог. Энэ өнцгөөс авч үзвэл тодорхой хууль, шүүхийн кейс болон бусад хоёрдогч эх сурвалжийг ашиглаж байгаа нь өөрөө нийгмийн шинжлэх ухааны судлагдсан байдлын тойм хийж байгаатай дүйцүйц гэж үзэж болно хэмээн дээрх судлаачид тэмдэглэсэн.[13] Иймээс хуулийн доктринал судалгааны арга зүй нь нэлээд өвөрмөц байх ба судлагдсан байдлын тойм болон арга зүйг Добинсон, Жонс нар дараах 5 шатлалтайгаар боловсруулж болохыг санал болгосон.[14] Үүнд:

1. Судалгааны асуулт томьёолох. Энэ нь сонгосон хуулийн чиглэлээс шалтгаална.
2. Ном зүйн мэдээллийн сангаа бүрдүүлэх. Энэ бол доктринал судалгаанд хамгийн чухал алхам гэж тооцдог. Учир нь доктринал хууль нь хууль тогтоомжийн хүчин чадал, эрэмбээс хамаардаг тул анхдагч буюу хамгийн дээд хүчин чадалтай хууль болон интерпретаци өгөхөд ашиглах өгүүллүүд, сурах бичиг гэх мэт хоёрдогч эх сурвалжуудаас бүрддэг. Гэхдээ үндсэн зорилго нь академик өнцгөөс судлахад анхаарах ёстой тул нягт нямбай, системтэйгээр, зөвтгөж болохуйц арга зүйг баримтлах ёстой. Эрх зүйн судалгааны зорилго нь эрх зүйн асуудлыг шийдэхэд туслахуйц “эх сурвалж”-ийг олоход оршино. Анхдагч эх сурвалжид шүүх, төр засгийн байгууллага, хувь хүмүүсийн заавал биелүүлэх эрх зүйн хэм хэмжээнүүд орно. Үүнд, хууль тогтоомж, дүрэм журам, шүүхийн тушаал, шийдвэрүүд байж болно. Эдгээрийг хуль тогтоох байгууллага, шүүх, захиргааны байгууллагуудаас гаргадаг. Хоёрдогч эх сурвалжид заавал биелүүлэхгүй байж болох хуулийн тайлбарууд багтах бөгөөд эдгээр нь хууль гэж юу юм, ямар байх ёстой вэ гэдгийг тайлбарлахад тусална.[15]
3. Нэр томьёоны хайлт хийж, сонгох. Итгэж болохуйц хуулийн судалгааны арга зүйг боловсруулахад нэр томьёог оновчтой хайна гэдэг нь маш чухал.
4. Практик ач холбогдол талаас нь шүүн шалгах шалгуур болон арга зүйн талаас нь шүүн хянах шалгуур үзүүлэлтийг ашиглах. Хуулийн бүтээл нь өвөрмөц тул хамаарах баримт бичгүүдийн эрэмбэ дараалыг харгалзах хэрэгтэй болно.
5. Шүүн тунгаалтыг хийсний дараа үр дүнг нь нэгтгэх. Ийнхүү эдгээр алхмуудын дагуу хуулийн баримт бичгийг системтэйгээр нягт шүүн тунгааж, нэгтгэн үйл явц нь индуктив ноён тунгаалтын логик үйл явц бөгөөд үр дүнд нь илүү итгэх болохуйц болно. Үүгээрээ хуучин уламжлалт аргаасаа ялгаатай юм. Хууль, эрх зүйн судалгааны судлагдсан байдлын тоймд сууж эх сурвалжийн хууль, мөн хоёрдогч эх сурвалжуудад үндэслэн

[11] Soren, C., 2021; Dobinson, I., & Johns, F., 2007.
[12] Simion, K., 2016; Van Hoecke, M., 2015; Soren, C., 2021; Dobinson, I., & Johns, F., 2007.
[13] Dobinson, Ian & Johns, Francis, “Qualitative Legal Research” in Research Methods for Law. Ed: Mike McConville & Wing Hong Chui, Edinburgh University Press, 2007, p.40.
[14] Мөн тэнд.
[15] Soren, Chunuram, Legal Research Methodology: An Overview. JETIR, Volume 8, Issue 10, 2021, p.444.

БНСУ-ЫН ХУУЛЬ ТОГТООМЖИЙН ҮНДСЭН ҮЗЭЛ ТӨЛӨӨЛӨГЧИЙГ АНЗГИЛЛАА

Хуулиа зүйн ангилалтай хуулиудыг захиран З.Эрдэм-Үндрах (Drju:r) БНСУ-ын Хуулиа тогтоомжийн вамны Эрх зүйн хэрэгцээтэй, хамгийн ажилтнаараа хэлсгийн лэл лаарга И Ли, үйл ажиллагаа хаяруулсан мэргэжилтэн Сүн Сэн Хуан, суулгаа Хуан Хён Үг нарыг 2023 оны 08 дугаар сарын 18-ны өдөр Хуулиа зүйн Улаанбаатар дэлгэрэнгүй хуралцаа явуулаа.

/Бидэнтэй адилаар Хуулиа зүйн Ерөнхий хэрэгжүүлэгчдийн Эрдэм шинжилгээний асуулт Э.Анхбаяр, Эрдэм шинжилгээний ахлах ажилтан Б.Гүнжнямбадраа, Захиргаа удирдлагын хамгийн дээрх Э.Сарантуяа, Хуулиа зүйн Ерөнхий хэрэгжүүлэгчдийн захирал Х.Эрдэм-Үндрах (Drju:r), БНСУ-ын Хуулиа мэргэжилтэн вамны, хамгийн Эрх зүйн хаяанда, хамгийн ажиллагаанд хамтдаа өнө өдөр И Ли, Үйл ажиллагаа хаяруулсан мэргэжилтэн Сүн Сэн Хуан, суулгаа Хуан Хён Ү г /

Хуулиа зүйн ангилалтай тогтоомжийн ерөнхөлөгчдөд хоёрдогч эрх зүйн шинжлэгчдийн үйл явц, хөдөлгөөгөө эрх зүйн очиж сайжруулахтай холбоотой ажлуудыг бүй ерөнхий хэрэгжүүлэх бүй ара хамгаа, Чөлөөт бүсийн хуулиа зүйний хэрэгжилт бодлого чөлөөт ачаа хэрэгжүүлэх бүй ара хамгаа, Чөлөөт бүсийн тогтоолоо ажлаагаа, тоонцой, гаалийн ялаа хаалч, прогрэмийн бодлогоорлогч сайжруулах хоорондоо суурьшсан гаалаар мэдээлэл хуулж. Түүнчлэн Хуулиа тогтоомжийн вамтай хамтын ажиллагаар эрүүмжүүлэх чиглэлээр саналсаа солилцлоо.

Нийтээс ч уламжлалт хуулийн “суулгаа” нь оюуны шинжлэх ухааны судлаачдаас ялгаатай бүй хуулиа л бүрэн ахаарах товлогдуулж, гаалаа дотоодоо тасрахгүй бөлгөөр ажилтан эрэмбэлэх, цогцлон нөлөөлөх замаар онцлогчлох, лелүүлэх хийх лүм шинжлэх гэж үзлэг бүрдэж байна.[5] Тэхээ “Хуулиа зүйн тогтоомжийн үйл ажиллага болон хуулийн оюуны сэтгэлгээ сурах бичгийн уеэл оюуны сэтгэлгээний хувьд хэтрэхгүй хоцрох бүй чиглэлтэй гэж үзсэн” гэжээ. Дрju:r нь хуулиа зүйн ойлгох ажлаа шинжлэх ухааны тодорхой аргыг хэрэглэснээр илүү системтэй болох боломжтой гэж гадны судлаачид бичиж байна.[12] Хууль, эрх зүй нь ерөнхийдөө тухайн нийгэм, соёлын ёс зүй, үнэлэмжид өөрчлөлт хийж, хэлбэржүүлэхийг, өнөө цагийн нийгэм дэх хүн амын зан үйлийн харилцаат зохицуулахыг зорьдог тул түүний системтэйгээр судалснаар ообо нүүчин төгөлдөр байгаа болон шинээр төрөх хууль тогтоомж, хууль, эрх зүйн бодлого, тэдгээрийн нийгэмд тохирох үр нөлөө зэргийг тодорхойлоход чухал ач холбогдолтой гэж үздэг. Тиймээс ч хуулийн судалгаа нь мэдээллийг зорилготойгоор цуглуулдаг ба эл зорилгоос шалтгаалан ямар төрлийн судалгааг хэрхэн хийх вэ гэдэг нь тодорхой болдог. Энэ өнцгөөс авч үзвэл тодорхой хууль, шүүхийн кейс болон бусад хоёрдогч эх сурвалжийг ашиглаж байгаа нь өөрөө нийгмийн шинжлэх ухааны судлагдсан байдлын тойм хийж байгаатай дүйцүйц гэж үзэж болно хэмээн дээрх судлаачид тэмдэглэсэн.[13] Иймээс хуулийн доктринал судалгааны арга зүй нь нэлээд өвөрмөц байх ба судлагдсан байдлын тойм болон арга зүйг Добинсон, Жонс нар дараах 5 шатлалтайгаар боловсруулж болохыг санал болгосон.[14] Үүнд:

1. Судалгааны асуулт томьёолох. Энэ нь сонгосон хуулийн чиглэлээс шалтгаална.
2. Ном зүйн мэдээллийн сангаа бүрдүүлэх. Энэ бол доктринал судалгаанд хамгийн чухал алхам гэж тооцдог. Учир нь доктринал хууль нь хууль тогтоомжийн хүчин чадал, эрэмбээс хамаардаг тул анхдагч буюу хамгийн дээд хүчин чадалтай хууль болон интерпретаци өгөхөд ашиглах өгүүллүүд, сурах бичиг гэх мэт хоёрдогч эх сурвалжуудаас бүрддэг. Гэхдээ үндсэн зорилго нь академик өнцгөөс судлахад анхаарах ёстой тул нягт нямбай, системтэйгээр, зөвтгөж болохуйц арга зүйг баримтлах ёстой. Эрх зүйн судалгааны зорилго нь эрх зүйн асуудлыг шийдэхэд туслахуйц “эх сурвалж”-ийг олоход оршино. Анхдагч эх сурвалжид шүүх, төр засгийн байгууллага, хувь хүмүүсийн заавал биелүүлэх эрх зүйн хэм хэмжээнүүд орно. Үүнд, хууль тогтоомж, дүрэм журам, шүүхийн тушаал, шийдвэрүүд байж болно. Эдгээрийг хуль тогтоох байгууллага, шүүх, захиргааны байгууллагуудаас гаргадаг. Хоёрдогч эх сурвалжид заавал биелүүлэхгүй байж болох хуулийн тайлбарууд багтах бөгөөд эдгээр нь хууль гэж юу юм, ямар байх ёстой вэ гэдгийг тайлбарлахад тусална.[15]
3. Нэр томьёоны хайлт хийж, сонгох. Итгэж болохуйц хуулийн судалгааны арга зүйг боловсруулахад нэр томьёог оновчтой хайна гэдэг нь маш чухал.
4. Практик ач холбогдол талаас нь шүүн шалгах шалгуур болон арга зүйн талаас нь шүүн хянах шалгуур үзүүлэлтийг ашиглах. Хуулийн бүтээл нь өвөрмөц тул хамаарах баримт бичгүүдийн эрэмбэ дараалыг харгалзах хэрэгтэй болно.
5. Шүүн тунгаалтыг хийсний дараа үр дүнг нь нэгтгэх. Ийнхүү эдгээр алхмуудын дагуу хуулийн баримт бичгийг системтэйгээр нягт шүүн тунгааж, нэгтгэн үйл явц нь индуктив ноён тунгаалтын логик үйл явц бөгөөд үр дүнд нь илүү итгэх болохуйц болно. Үүгээрээ хуучин уламжлалт аргаасаа ялгаатай юм. Хуулиа, эрх зүйн судалгааны судлагдсан байдлын тоймд сууж эх сурвалжийн хууль, мөн хоёрдогч эх сурвалжуудад үндэслэн

[5] Research Methods for Law, Ed: Mike McConville & Wing Hong Chui, Edinburgh University Press, 2007, p.1.
[6] Research Methods for Law, Ed: Mike McConville & Wing Hong Chui, Edinburgh University Press, 2007, p.4.
[7] Research Methods for Law, Ed: Mike McConville & Wing Hong Chui, Edinburgh University Press, 2007, p.1.
[8] Soren, Chunuram, Legal Research Methodology: An Overview. JETIR, Volume 8, Issue 10, 2021, p.445.
[9] Research Methods for Law, Ed: Mike McConville & Wing Hong Chui, Edinburgh University Press, 2007, p.5.
[10] Soren, Chunuram, Legal Research Methodology: An Overview. JETIR, Volume 8, Issue 10, 2021, p.445.

2023 ОНЫ III УЛИРЛЫН ОНЦЛОХ ҮЙЛ ЯВДАЛ

(мэдээ, өгүүлэл)

ШУА-ийн ХЭЛ ЗОХИОЛЫН ХУРЭЭЛЭНГҮЙ ХАМТЫН АЖИЛЛАГААНЫ САНАМЖ БИЧИГ БАЙГУУЛЛАА

Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгүй 2023 оны 06 дугаар сарын 27-ны өдөр Хамтын ажиллагааны санамж бичиг байгууллаа. Тус санамж бичиг нь Монгол хэлний тухай хууль, Хууль тогтоомжийн тухай хуулийн хүрээнд төрөөс шинжлэх ухаан, технологийн талаар баримтлах бодлогыг хэрэгжүүлэх, хоёр байгууллагын хамтын ажиллагаг өргөжүүлэх зорилготой.

Санамж бичиг Хууль зүйн үндэсний хүрээлэнгийн захирал, Хууль зүйн ухааны доктор Х.Эрдэм-Үндрах, ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгийн захирал, доктор, дэд профессор Ж.Бат-Ирээдүй нар гарын үсэг зурлаа. Мөн Хууль зүйн үндэсний хүрээлэнгийн Эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга, Хууль зүйн доктор Г.Даваанямх, ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгийн Эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга, доктор, дэд профессор О.Шинэбаяр, түс хүрээлэнгийн Хэрэглэгчдийн хэл шинжлэлийн салбарын эрхлэгч, ЭШТД, доктор Н.Мөнхцэцэг нар оролцлоо.

/Баруун гар талаас ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгийн Хэрэглэгчдийн хэл шинжлэлийн салбарын эрхлэгч, ЭШТД, доктор Н.Мөнхцэцэг, Эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга, доктор, дэд профессор О.Шинэбаяр, Хэл зохиолын хүрээлэнгийн захирал, доктор, дэд профессор Ж.Бат-Ирээдүй, Хууль зүйн үндэсний хүрээлэнгийн захирал Х.Эрдэм-Үндрах (Dr,jur), түс хүрээлэнгийн Эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга Г.Даваанямх (LL.D) /

хуулийн шинжлэх ерөнхий зарчмыг дэвшүүлдэг:

Хэдийгээр эдгээр алхам нь эцэйн арга зүй биш болоч хуулийн салбарт мэргэжлийн судалгааны чиглэлийг хөжүүлэх өөрчлөлтийн эхлэл байж болох юм хэмээн Д.Добинсон, Жонс нар[16] аль 2007 онд бичиж байжээ.

Гурав. Хууль тогтоомжийн давхардал, хийдэл, зөрчлийг арилгах олон хэрэгсэл бүй арга замыг, гүүний судалгааны аргачлал сайжруулах болоож

Хууль тогтоомжийн уялдаа холбоог судалж шинжлэхэй холбоотойгоор 2010 онд Монгол Улсын Хууль зүй, дотоод хэргийн яамны сайдын "Аргачлал батлах тухай" 84-р тушаалд "Хууль тогтоомжийн давхардал, хийдэл, зөрчлийг арилгах, гадаадын хоорондын уялдаа холбоог сайжруулах аргачлал"-ыг хавсралтаар батлаасан. Эл хавсралтад тайлбарласан аргачлал нь 10 хэсэг бүхий зүйлээс бүрдэн ба тунгд давхардал, зөрчил, хийдэл гэсэн нэр томьёоны ойлголтуудыг дараах байдлаар тодорхойлсон. Үүнд:

-"давхардал" гэж хуулиар нэгэнт зохицуулсан харилцаанд хэлэгдэн хуваь хуваь хуулбарласан, эсхүл гадаадын зохицуулалтын агуулга нь ижил байхыг;

-"зөрчил" гэж нэг этгэдийн зан үйлийг ижил нөхцөлд өөрөөр журамласан, Үндэсэн хууль болон хууль тогтоомжийн эрэмбэлэлтийн өртөн дагуу хамгийн дээд хүчин чадалтай бүлгээ суурь харивцааг зохицуулж байгаа хуульд заасан журмаас өөр зохицуулалтыг тусгасан, өөр нэр томьёо хэрэглэсэн, зохицуулалтын агуулга нь тухайн хуулийн үзэл баримтлалтай зөрөлдсөн байхыг;

-"хийдэл" гэж тухайн харилцаанд оролцогчдын зан үйлийг хуульчилсан болоч түүнийг хэрэгжүүлэх арга зам, процедураг заагаагүй, шаардлагатай зохицуулалтыг орхигдуулсан, эсхүл зохицуулалт нь хэл зүйн найрлуугын хувьд зөрөлтэй бүлгээ салаа утгатай байхыг хэлнэ гэж тус тус тодорхойлсон байна.

Энэ арганлал нь орчин үеийн хуулийн шинжлэх ухааны арга зүйн шаардлагыг хангахгүй байгаа нь хуулиудад бүй зүйл заалгуудын давхардал, зөрчил, хийдлийг хэмжихүйц шинжтэй бүс субъектив хандлагаар шалгаж, тухайн хуулийн заалгын үр нөлөөг объектив байдлаар үнэлж чадахгүй байна.

Дөрөв. Хууль тогтоомжийн давхардал, хийдэл, зөрчлийг арилгах судалгааны аргазүйг сайжруулах санал

19 дүгээр зүүгнаас эхлэн кодификацлл хийдэлгүй байх гэсэн зарчим өрж ирсэн. Кодификацжуулах гэдгийг тодорхой салбар эрх зүйн хууль тогтоомжийг системчлэх ба өөр хоорондн нь нийцүүлэх гэсэн утгаар нь хэрэглэж нь зүйтэй.[17]

Хууль тогтоомжийн давхардал, хийдэл зөрчилд хийх судалгаа нь чанарын судалгаанд хамаарна хэмээн үзэх судалгааны процесс нь өгүүлэлийн хөрөнгөтөй хэсэгт тайлбарласан Добинсон, Жонс[18] нарын санаал болгосон 5 шаталд үндэслэн дараах үе шаттайгаар судлах боломжтой. Үүнд,

Нэгдүгээрт, судлах асуудлын хүрээнд ил ямар асуултанд хариулт авахыг зорьж буйгаа тодорхойлсон судалгааг чиглүүлэх асуултаа дэвшүүлэх;

Хоёрдугаарт, тухайн асуудлаарх анхдагч болон хоёрдогч эх сурвалжуудад хамаарах хууль эрх зүйн баримтуудыг цуглуулж өгөгдлөө бэлэн болгоно.

Гуравдугаарт, итгэж болохүйц хуулийн судалгааны арга зүйг боловсруулахад нэр томьёог оновчтой хайна гэдэг хамгийн чухал. Ийнд шинжлэгэ хийх тол үзэл баримтлал нь энэ өгүүллийн хүрээд Хууль зүй, дотоод хэргийн яамны боловсруулсан "Хууль тогтоомжийн давхардал, хийдэл, зөрчлийг арилгах, тэдгээрийн хоорондын уялдаа холбоог сайжруулах аргачлал"-д заасан нэр томьёоны тодорхойлолтуудад суурилна.

[16] Dobinson, Ian & Johns, Francis, "Qualitative Legal Research" in Research Methods for Law. Ed: Mike McConville & Wing Hong Chui, Edinburgh University Press, 2007, p.23.

[17] Б.Буянхишиг, Монгол Улсын хувийн эрх зүйн үндэсн кодификац, хөрөнгөлэлт, 2021.

[18] Dobinson, Ian & Johns, Francis, "Qualitative Legal Research" in Research Methods for Law. Ed: Mike McConville & Wing Hong Chui, Edinburgh University Press, 2007, p.26.

Деревдугаарт, цуглуулсан өгөгдлөө ямар шинжилгээний аргаар системтэйгээр өрсөлдүгээр, шинжлэх вэ гэдэг нь маш чухал. Энэ тохиолдолд контент буюу агуулгын шинжилгээний арга хэмжээний тохиромжтой гэж үзэж байгаа тул чанарын судалгааны контент шинжилгээний аргыг ашиглан нарийвчлан шүүн тунгаах, шинжлэх боломжтой. Эл зарчмаар бид дараах Хүснэгт 1, 2, 3-т харуулж байгаа матрицын хүрээнд давхардал, зөрчил, хийдлийг түс бүрт нь шинжлэхийг санаал болгож байна.

Эцэст нь, тавдугаарт, шинжилгээний үр дүнг давхардал, зөрчил, хийдэл нь хэмжих үзүүлэгч түс бүрээр хэр давтамжтай, хуулийн ямар эрэмбэд ямар үзүүлэгчүүд зөрчилсөн болохыг дэвшүүлсэн асуултын хүрээнд нэгтгэн дүгнэж харилцуулж өгч гаргана.

Хүснэгт 7. Хууль тогтоомжийн "давхардал"-ыг харьцуулах матриц

Шалгуур үзүүлэлт			Харьцуулах эрх зүйн актууд			Код үүсгэх
Ойлгогдлын тодорхойлолт	Ойлгогдлыг хэмжих үзүүлэлт, түүний тодорхойлолт	Хэмжих үзүүлэлтийг шалгах асуулт	Ерөнхий зохицуулалттай хууль	Нийтлэг зохицуулалттай хууль, Дүрэм	Нарийвчилсан зохицуулалттай хууль, дүрэм	Давхардал-1
"Давхардал" гэж хуулиар нэгэнт зохицуулсан харилцаа хэл зүйн болон агуулгын хуулбарласан байхыг хэлнэ	1.1 Хэл зүйн хуваь хуулбарласан байх	1.1.1. Тухайн хуульд байгаа зохицуулаттын бичвэрийг бүсад хууль, захирганы хэм хэмжээний актад шуд давган хуулбарласан байна уу?				1.1.1
		1.2.1. Тухайн хуульд байгаа зохицуулагыг ут хуулиа болон бусад хуульч, захирганы хэм хэмжээний актад бичвэрийн, эсхүл агуулгын хувьд өөрөө найруулсан байна уу ?				1.2.1
	1.2. Зохицуулалтын агуулга ижил байх					
	1.3. Өөр нэр томьёо хэрэглэсэн байх	1.3.1. Хуульд тодорхойлсон нэр томьёо тухайн хуулийн болон бусад хуулийн нэр томьёотой зөрчилдөж байна уу?				1.3.1

Хүснэгт 8. Хууль тогтоомжийн "зөрчлийн"-ийг харьцуулах матриц

Шалгуур үзүүлэлт			Харьцуулах эрх зүйн актууд			Код үүсгэх
Ойлгогдлын тодорхойлолт	Ойлгогдлыг хэмжих үзүүлэлт, түүний тодорхойлолт	Хэмжих үзүүлэлтийг шалгах асуулт	Ерөнхий зохицуулалттай хууль	Нийтлэг зохицуулалттай хууль, дүрэм	Нарийвчилсан зохицуулалттай хууль, дүрэм	Зөрчил-2

THE FACING CHALLENGES IN MONGOLIAN SOCIO-ECONOMIC LIFE DUE TO THE CONTRACT FOR APARTMENT LEASING (RIGHT TO REGISTERED LEASE ON A DEPOSIT BASIS) AND SOLUTIONS

Batbayar.B
Master's student, School of Law, NUM, Legal researcher at Judicial Training, Research, and Information Institute of Mongolia

ABSTRACT:
The article has studied and identified facing challenges in Mongolian socio-economic life due to the contractual relationship with the content of loaning money and renting an apartment for interest. For example, studied the historical origin and development of this contract, how it is currently legalized in the country of origin and the state of application of the legislation in comparison with the legislation and judicial practice of Mongolia. Furthermore, the researcher has presented his opinions and conclusions on evaluating and improving the relevant provisions of the Civil Code of Mongolia.

KEYWORDS:
Right in Rem, Right in Personam, State Register of Real Estate, Judicial Practice, Legislation.

"Хийдэл" гэж тухайн харилцаанд оролцогчдын зан үйлийг хуульчилсан боловч түүнийг хэрэгжүүлэх арга зам, процедуруг заагаагүй, шаардлагатай зохицуулалтыг өрхийдүүлсэн, эсхүл зохицуулалт нь хэл зүйн найруулгын хувьд зөрчилтэй буюу салаа утгатай байхыг хэлнэ	3.1. Тухайн харилцаанд оролцогчдын зан үйлийг хуульчилсан боловч түүнийг хэрэгжүүлэх арга замыг заагаагүй байх	3.1.1.тухайн хуулийн үйлчлэлд хамаарах этгээдийн эрхээ хэлэх боломж, үүргээ хүлээх үйлдэл, харилцагаа оногдуулах үндэслэл, шийтгэлийн хэлбэрийг тодорхой заасан эсэх ?				3.1.1
	3.2 Хуулийн заалт нь хэмжихүйц байх	3.2.1 хуулийн заалт, зохицуулалт нь практикт хоёрдмол утгыг илэрхийлж байгаа эсэх ?				3.2.1
		3.2.2. хуулийн заалт нь тунхаглалын буюу хийсвэр шинжтэй бус бодитой хэрэгжих эсэх ?				3.2.2.

Дээрх хүснэгтэд заасан шалгуурыг төрийн бодлогыг алдаг илрүүлдэг, хэрэгжилтийн үр нөлөөг тодорхойлдог Гая Питерсийн[19] болон Олон улсын эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллагын Хөгжлийн тусламжийн хорооны боловсруулсан (OECD-DAC) үнэлгээний аргачлалыг харьцуулж гаргасан болно.

Гая Питерсийн шалгуур үзүүлэлт :	DAC-ийн шалгуур үзүүлэлт:
1. Давхцал 2. Зөрчил 3. Хийдэл, 4. Удирдлага, зохион байгуулалтын асуудал 5. Эрэлт хэрэгцээний өөрчлөлт 6. Салбар хоорондын асуудал 7. Хялбар цэгцлэлт	1. /Relevance/ 2. /Coherence/ 3. /Effectiveness/ 4. /Efficiency/ 5./Impact / 6.Тогтвортой байдал /sustainability/

[19] Цахим засаглалын хөгжлийн бодлого, зохицуулалтын шинжилгээ. Удирдлагын академи, судалгааны тайлан.

"Зорчиг" гэж нэг этгээдийн зан үйлийг нөгөө мөрдлэгсэн, болон хуулж, Үйлдэн хуулж, гэрээлэгчдийн зан үйлийг хуулиар хамгаалах бөгөө ?	2.1. Хуулийн зорилгыг хангасан байх	2.1.1 Тухайн зохицуулалт нь Үйлдэн хуулийн үзэл баримтлалтай нийцэж байна уу?				2.1.1
		2.1.2. Үйл хүчинлэлийн хөгжлийн бодлоготорой нийцэж байна уу ?				2.1.2.
		2.1.3. Сүүрь хаалттай зохицуулгын хүчинтэй зохицуулалтын алгуур атгах нийцэж буй эсэх ?				2.1.3
		2.1.4. Төсөөт үр ашиггүй зардал өсөж байна уу?				2.1.4.
	2.2. Нэг этгээдийн зан үйлийг өөрөөр мөрдмэгсэн байх	2.2.1. Толгойхой асуудлыг тухайн хуулийн зохицуулахаар заасан бодлого мөрдөмгүй юу?				2.2.1.

Хүснэгт 9. Хуулиа тогтоомжийн "хийдлийн "-ийг харьцуулах матриц

Өдөгтөлтийн тогтоохойлогт	Шалгуур үзүүлэлт				Хэрэгцээтэй зүйлс		Хөгжлийн-3
	Өдөгтөлтөг хэмжих үзүүлэлт, түүний тодорхойлогт	Хэмжих үзүүлэлтийг шалгах асуулт	Ерөнхий зохицуулалтаа хэлэлцэх	Нийтлэг зохицуулалтаа хэлэлцэх, лүрэм	Нарийвчилсан зохицуулалтаа хэлэлцэх, лүрэм	Хөгжлийн-3

ДҮГНЭЛТ

Мөнгө зээлж хүүнд нь орон сууц хөлслүүлэх агуулга бүхий гэрээний харилцаа нь Солонгосын уламжлалт хэлцэл болох барьцаа мөнгөнд үндэслэж орон сууц хөлслөх гэрээнээс үүсэлтэй бөгөөд манай улсын иргэд Солонгос улсад суурьшин амьдарч байгаад, эх орондоо эргэж ирээд нийгмийн харилцаанд уг хэлцлийг нэвтрүүлсэн байх төлөв байдал ажиглагдаж байна.

Тус хэлцлийн дагуу үүсэх талуудын эрх, үүргийг тэнцвэржүүлэхийн тулд сайтар боловсруулсан эрх зүйн орчин шаардлагатай бөгөөд энэ дагуу Солонгос улс Иргэний хуульдаа хэд хэдэн удаа нэмэлт, өөрчлөлт оруулаад зогсохгүй, нарийвчилсан хуулийг (Барилга, орон сууц хөлслөгчийн эрхийг хамгаалах тухай хууль) тусад нь баталж, хэрэгжүүлж иржээ. Гэтэл манай улсад энэ төрлийн харилцааг зохицуулах эрх зүйн орчин нь зээлийн гэрээ болон орон сууц хөлслөх гэрээний холимог шинжийг агуулсан гэх эрх зүйн дүгнэлт бүхий хууль хэрэглээний практикаар хязгаарлагдаж байна. Тухайлбал тус харилцааг зохих ёсоор зохицуулахад зайлшгүй шаардлагатай зүйл нь нотолгооны хэрэгслийг баталгаатай бүрдүүлэх явдал юм. Ингэснээр иргэд гэрээний харилцаанаас хохирол амсахаас эхлээд гэмт хэргийн хохирогч болохоос сэргийлж чадна.

Манай улсын хувьд иргэд байгуулсан гэрээгээ үл хөдлөх эд хөрөнгийн улсын бүртгэлийн газар бүртгүүлэх болон шилжин ирж буй харьяалах хороо, багт оршин суугчаар бүртгүүлэхийн сацуу хэрэв тус шатны нэгжид хуулиар тус хэлцлийг бүртгэх чиг үүрэг олговол энэ үйл явц хэрэгжих бүрэн боломжтой. Өөрөөр хэлбэл тус хэлцлийн эрх зүйн орчинг шууд нутагшуулахад шаардагдах бүртгэлийн тогтолцоо нь бидэнд бэлэн байна. Гэхдээ эхний ээлжинд эдгээр 2 бүртгэлийг зэрэг нэвтрүүлэх шаардлагатай эсэхийг судлах, мөн зэрэг нэвтрүүлсэн тохиолдолд үүрэг гүйцэтгэгчийн хувиар шаардлага гаргах дараалалд баримтлах эрх үүсэх эрэмбэ, эдгээр бүртгэлийн тогтолцооны ойлгомжтой, хэрэглэхэд хялбар байдал зэргийг анхааралтай авч үзэж, боловсронгуй тогтолцоог бүрдүүлэх бэлтгэл ажил зайлшгүй шаардлагатай.

Хэрэглэхэд нэвтрүүлэх бүртгэлийн тогтолцооны боломжит байдлыг харгалзан аль тохирох хувилбарыг тодорхойлсны дараа үл хөдлөх эд хөрөнгийн болон оршин суугчийн бүртгэлд талууд байгуулсан гэрээгээ бүртгүүлэх үйл явцыг тус хэлцэл хүчин төгөлдөр болох хэлбэрийн үндэсн шаардлага болгож хуульчлах замаар бид Солонгос улсын энэ төрлийн гэрээний харилцааг зохицуулж буй сайн туршлагыг амжилттай нэвтрүүлж, нийгмийн амьдралд тулгамдаж буй тус хэлцлээс үүдэлтэй асуудлыг шийдвэрлэх боломжтой хэмээн дүгнэж байна.

ЭХ СУРВАЛЖ

Монгол хэл дээрх

Хууль тогтоомж

1. Иргэний хууль, 2002.

Гадаад хэл дээрх

Ном, өгүүлэл, судалгааны тайлан

1. БНСУ-ын Иргэний хууль, 1958.
2. БНСУ-ын Барилга, орон сууц хөгжлөгчийн эрхийг хамгаалах тухай хууль, 1981.

Ном, өгүүлэл, судалгааны тайлан

4. Korea Legislation Research Institute, Introduction to Korean Law (Heidelberg, Germany: Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 2013.
5. Youngjoon Kwon, Yong-Shik Lee, "Legal Analysis of Traditional Leasehold in Korea from a Comparative Legal Perspective", Arizona Journal of International & Comparative Law Vol.29, no.2, 2012.
6. Jewan Kim, Chonse, A Real Property Lease Transaction Unique to South Korea. Pravovedenie 66 (3), 2022.

Шүүхийн шийтгэл

7. Р-ийн зөвлөр 3-ийн хэрэг (2022.12.23) https://shuukh.mn/single_case/1256137?start_date=&end_date=&id=1&court_cat=1&bb=1 [Сүүлд үзсэн: 2023.07.01]
8. Р-ийн зөвлөр А-ийн хэрэг (2018.04.16) https://shuukh.mn/single_case/773053?start_date=&end_date=&id=1&court_cat=1&bb=1 [Сүүлд үзсэн: 2023.07.01]
9. Ө-л хоёрдугаар хэрэг (2017.09.19) https://shuukh.mn/single_case/406673?start_date=&end_date=&id=2&court_cat=2&bb=1 [Сүүлд үзсэн: 2023.07.0]

ТАВ. ДҮГНЭЛТ

Хүүгийн саналт өөр үеэл эрх зүйн чиглэлээр судалгаа хийхэд шинжлэх ухааны системтэй арга зүйн суурьшсан эмпирик судалгаа хийх хэрэгтэй шаардлагатай тулгараад байгаа нь Монгол Улсад онцгой ач холбогдолтой юм. Иймээс энэ өгүүлэлд дээрх асуудлын хуулбар хуулиа "Хууль тогтоомжийн гуалгаа хоёрдугаар хэсгийн" дагуу судлаагаа явуулж, арга зүй тулгуурлан шинжилж, сайжруулах боломж байна вэ?" гэсэн судлаагаа асуулт дэвшүүлэн оюун ухаан дээрх онцгой чанартай хэлцлүүд сүүлийн хүүгийн үйл явцыг бүрэн хамрах, хэрэгжүүлж иржээ. Гэтэл манай улсад энэ төрлийн харилцааг зохицуулах эрх зүйн орчин нь зээлийн гэрээ болон орон сууц хөлслөх гэрээний холимог шинжийг агуулсан гэх эрх зүйн дүгнэлт бүхий хууль хэрэглээний практикаар хязгаарлагдаж байна. Тухайлбал тус харилцааг зохих ёсоор зохицуулахад зайлшгүй шаардлагатай зүйл нь нотолгооны хэрэгслийг баталгаатай бүрдүүлэх явдал юм. Ингэснээр иргэд гэрээний харилцаанаас хохирол амсахаас эхлээд гэмт хэргийн хохирогч болохоос сэргийлж чадна.

Манай улсын хувьд иргэд байгуулсан гэрээгээ үл хөдлөх эд хөрөнгийн улсын бүртгэлийн газар бүртгүүлэх болон шилжин ирж буй харьяалах хороо, багт оршин суугчаар бүртгүүлэхийн сацуу хэрэв тус шатны нэгжид хуулиар тус хэлцлийг бүртгэх чиг үүрэг олговол энэ үйл явц хэрэгжих бүрэн боломжтой. Өөрөөр хэлбэл тус хэлцлийн эрх зүйн орчинг шууд нутагшуулахад шаардагдах бүртгэлийн тогтолцоо нь бидэнд бэлэн байна. Гэхдээ эхний ээлжинд эдгээр 2 бүртгэлийг зэрэг нэвтрүүлэх шаардлагатай эсэхийг судлах, мөн зэрэг нэвтрүүлсэн тохиолдолд үүрэг гүйцэтгэгчийн хувиар шаардлага гаргах дараалалд баримтлах эрх үүсэх эрэмбэ, эдгээр бүртгэлийн тогтолцооны ойлгомжтой, хэрэглэхэд хялбар байдал зэргийг анхааралтай авч үзэж, боловсронгуй тогтолцоог бүрдүүлэх бэлтгэл ажил зайлшгүй шаардлагатай.

Хэрэглэхэд нэвтрүүлэх бүртгэлийн тогтолцооны боломжит байдлыг харгалзан аль тохирох хувилбарыг тодорхойлсны дараа үл хөдлөх эд хөрөнгийн болон оршин суугчийн бүртгэлд талууд байгуулсан гэрээгээ бүртгүүлэх үйл явцыг тус хэлцэл хүчин төгөлдөр болох хэлбэрийн үндсэн шаардлага болгож хуульчлах замаар бид Солонгос улсын энэ төрлийн гэрээний харилцааг зохицуулж буй сайн туршлагыг амжилттай нэвтрүүлж, нийгмийн амьдралд тулгамдаж буй тус хэлцлээс үүдэлтэй асуудлыг шийдвэрлэх боломжтой хэмээн дүгнэж байна.

ЭХ СУРВАЛЖ

Монгол хэл дээрх

Хууль тогтоомж

1. Хууль тогтоомжийн тухай хууль, 2017.
2. Монгол Улсын Засгийн газрын 2016 оны 59 дүгээр тогтоолын 3 дугаар хавсралт "Хууль тогтоомжийн үр нөлөөг үнэлэх аргачлал".
3. Монгол Улсын Засгийн газрын 2010 оны 68 дугаар тогтоолын 2 дахь хэсгийн "Хууль тогтоомжийн давхардал, хийдэл, зөрчлийг арилгах, тэдгээрийнх уялдаа холбоог сайжруулах аргачлал".

Ном, өгүүлэл, судалгааны тайлан

4. А.Алтанзул, Эрх зүй бүтээх ажиллагаа ба системийн сэтгэлгээ, Удирдлагын академи, 2018.
5. Б.Буянхишиг, Монгол Улсын хувийн эрх зүйн үндсэн кодификац, харьцуулалт, 2021.
6. Цахим засагчлалын хөгжлийн бодлого, зохицуулалтын шинжилгээ. Удирдлагын академи, судалгааны тайлан.

Гадаад хэл дээрх

Ном, өгүүлэл, судалгааны тайлан

1. Soren, Chunuram, Legal Research Methodology: An Overview. JETIR, Volume 8, Issue 10, 2021.
2. Dobinson, Ian & Johns, Francis, "Qualitative Legal Research" in Research Methods for Law. Ed: Mike McConville & Wing Hong Chui, Edinburgh University Press, 2007.
3. Research Methods for Law, Ed: Mike McConville & Wing Hong Chui, Edinburgh University Press, 2007.
4. Simion, Kristina, Practitioner's guide: Qualitative and Quantitative Approaches to Rule of Law Research. INPROL—International Network to Promote the Rule of Law, 2016.
5. The Oxford Handbook of Empirical Legal Research, Ed.: Peter Cane and Herbert M. Kritzer. Oxford University Press, 2010.
6. Pendleton, Michael, "Non-empirical Discovery in Legal Scholarship – Choosing, Researching and Writing a Traditional Scholarly Article" in Research Methods for Law. Ed: Mike McConville & Wing Hong Chui, Edinburgh University Press, 2007.
7. Van Hoecke, Mark, Methodology of Comparative Legal Research. In Law and Method. Boom juridisch, 2015.
8. Wilson, Geoffrey, Comparative Legal Research. In Research Methods for Law. Ed: Mike McConville & Wing Hong Chui, Edinburgh University Press, 2007.

шалтгаан, нөхцөлийг тодорхойлоход ашиглана, чанарын хувьд хангалттай гэж үзлээ.

Хэрэг 1

Баянгол дүүргийн Иргэний хэргийн анхан шатны шүүхээс 2022 оны 12 дугаар сарын 23-ны өдөр Р-ийн эсрэг З-ийн хэргийг[12] шийдсэн.

Иргэн З нь зар мэдээ сонин дээрх "мөнгө зээлж хүүнд нь байранд суулгана" гэх зарын дагуу Р-тэй холбогдож түүнд 15 сая төгрөгийг 1 жилийн хугацаатай зээлдүүлэх агуулга бүхий зээлийн гэрээг бичгээр байгуулж, нотариатаар гэрчлүүлсэн. Харин зээлийн хүүнд Р-ийн өмчлөлийн 2 өрөө орон сууцанд хөлс төлөхгүй мөн хугацаагаар амьдрах тухай амаар тохиролцжээ. Гэрээний хугацаа дуусах үед талууд тохиролцож дахин 5 сая төгрөгийг зээлдүүлж гэрээний хугацааг 6 сараар сунгасан байна. Мөн хугацаа өнгөрөхөд Р нь зээлсэн мөнгөө өгөөгүй бөгөөд мөнгийг өгөх хүртэл орон сууцанд сууж байхыг А-аас хүссэн. Энэ маягаар дахин 1 жил өнгөрсөн ч Р мөнгийг нь өгөөгүй тул З зээлдүүлсэн мөнгө болох нийт 20 сая төгрөгийг 1 жилийн алданги 10 сая төгрөгийн хамт Р-ээс нэхэмжилсэн. Р хариуд нь зээлийн гэрээ, орон сууц хөлслөх гэрээ тусдаа байгуулагдсан бөгөөд нотариатаар батлуулсан зээлийн гэрээнд орон сууцанд хөлсгүй суулгах тухай заалт байхгүй болохыг дурдаж, орон сууцны хөлсөө өдийг болтол төлөөгүй тул нийт хөлсөнд 45,400,000 төгрөг гаргуулах сөрөг нэхэмжлэл гаргасан.

Шүүхээс талуудын хооронд Иргэний хуулийн 281.1, 287.1-д заасан гэрээ үндсэн үүргийн хувьд тус тус байгуулагдсан болохыг тогтоож, З-ийн нэхэмжилсэн 30 сая төгрөгийн нэхэмжлэлийг хангаж, Р-ийн сөрөг нэхэмжлэлийг өөрөө хугацаандаа үүргээ биелүүлээгүй бөгөөд талуудын тохиролцоонд хөлс тохирч тусдаа байгуулсан орон сууц хөлслөх гэрээ байгаагүй гэх үндэслэлээр хэрэгсэхгүй болгож шийджээ.

Хэрэг 2

Хан-Уул дүүргийн Иргэний хэргийн анхан шатны шүүхээс 2018 оны 04 дүгээр сарын 16-ны өдөр Ч-ийн эсрэг А-ийн хэргийг[13] шийдсэн.

Иргэн А нь өөрийн өмчлөлийн орон сууцнаас Ч-г албадан чөлөөлүүлэх тухай болон хохирол төлүүлэх тухай нэхэмжлэл гаргасан. Ч нь тухайн үед тус орон сууцыг эзэмшиж байсан гэх Э-д 15 сая төгрөг зээлдүүлж, хүүнд нь 1 жилийн хугацаатайгаар амьдрахаар тохиролцсон. Гэвч 4 сарын хугацаа өнгөрөхөд орон сууцны өмчлөгч А нь Э-д өөрийнх нь өмчлөлийн орон сууцыг хөлслүүлэх эрх байхгүй тул Ч-ээс 4 сар амьдарсны хөлс болон түүнийг байрнаас албадан чөлөөлүүлэх шаардлага гаргажээ. Гэвч Ч нь уг байрыг хууль ёсоор эзэмшиж буй тул Э-тэй тохиролцсон хугацаанд байрыг хүлээлгэн өгөхгүй бөгөөд А-тай орон сууц хөлслөх гэрээ байгуулаагүй тул хөлс төлөхгүй гэж маргасан.

Шүүхээс хэрэгт цуглуулсан нотлох баримтыг шалгахад Э-д эд хөрөнгийг буслад хөлслүүлэх эрх олгосон ямар нэгэн баримт байхгүй байсан тул орон сууцыг албадан чөлөөлүүлэх тухай нэхэмжлэлийн шаардлагыг хангаж шийдсэн. Харин хохиролд шаардсан 4 сарын байрны хөлсийг орон сууц хөлслөх гэрээ байгуулагдсан болох нь нотлогдохгүй байна гэсэн үндэслэлээр хэрэгсэхгүй болгожээ. Э-д холбогдуулан Ч нь цагдаад гомдол гаргасан бөгөөд тус хэргийг шийдвэрлэгдэж байх явцад эрүүгийн хэрэг үүссэн байна.

Хэрэг 3

Нийслэлийн Эрүүгийн хэргийн давж заалдах шатны шүүхээс 2017 оны 09 дүгээр сарын 19-ны өдөр Ө-д холбогдох хэргийг[14] шийдсэн.

[12] Р-ийн эсрэг З-ийн хэрэг (2022.12.23)
https://shuukh.mn/single_case/125613?start_date=&end_date=&id=1&court_cat=1&bb=1
[Сүүлд үзсэн: 2023.07.01].

[13] Ч-ийн эсрэг А-ийн хэрэг (2018.04.16)
https://shuukh.mn/single_case/77305?start_date=&end_date=&id=1&court_cat=1&bb=1
[Сүүлд үзсэн: 2023.07.01].

[14] Ө-д холбогдох хэрэг (2017.09.19)
https://shuukh.mn/single_case/40667?start_date=&end_date=&id=2&court_cat=2&bb=1
[Сүүлд үзсэн: 2023.07.01].

ТАТВАРААС ЗАЙЛСХИЙХИЙН ЭСРЭГ ДҮРЭМ, ЖУРМЫН ЗОХИЦУУЛАЛТ

С.Рэнцэндорж
МУИС-ийн Бизнесийн сургуулийн ахлах багш

О.Чулуунцэцэг
МУИС-ийн Хууль зүйн сургуулийн ахлах багш

ТОВЧЛОЛ:

Улс орнууд дотоодын хууль тогтоомждоо олон улсын эрх зүйн хэм хэмжээний зохицуулалтыг илүүтэйгээр тусган хэрэгжүүлэх болжээ. Ингэснээр хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийг сайжруулах, улмаар олон улсын хамтын ажиллагааг хөгжүүлэх, Засгийн газар хооронд олон улсын эрх зүйн хэм хэмжээг хэрэгжүүлэх, маргаантай хэлэлцэхүйц асуудлыг харилцан мэдээлэл солилцох замаар шийдвэрлэх, үндэстэн дамнасан компаниудын үйл ажиллагааг хянах зэрэг олон чухал арга хэмжээг нэгдсэн хэм хэмжээгээр зохицуулах болов.

Эдгээр арга хэмжээний нэг нь татвараас зайлсхийх ажиллагааг таслан зогсоох, түүнээс урьдчилан сэргийлэх, холбогдох асуудлыг олон улсын эрх зүйн хэм хэмжээгээр зохицуулан, шаардлагатай тохиолдолд дотоодын хуулийн хэм хэмжээнд тусгаж өгөх явдал юм.

Манай улсад татвараас зайлсхийх арга хэмжээний ойлголтыг хэрхэн хэрэгжүүлж, хуулийн ямар зохицуулалтаар хийгдэж байгаа болон давхар татварын гэрээний хэрэгжилтэд хэрхэн нөлөөлж байгааг товч байдлаар авч үзэхийг зорилоо.

ТҮЛХҮҮР ҮГС:

Татвар төлөвлөлт, хяналт шалгалт, татвараас зайлсхийх, дүрэм, давхар татварын гэрээ, татварын хууль тогтоомж, үнэ шилжилт.

I. ТАТВАРЫН ХУУЛЬ ТОГТООМЖИД ТУСГАГДСАН ХЭМ ХЭМЖЭЭ

Монгол Улс 1992 оны Үндсэн хуульдаа олон улсын эрх зүйн нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн хэм хэмжээ, зарчмыг баримтлахаар тусгаж, түүнтэй нийцүүлэн гаргасан татварын хууль тогтоомжийн актыг татварын алба, татвар төлөгчид даган биелүүлэх үүргийг хуулиар тогтоож өгсөн билээ. Тухайлбал, хуулиар ногдуулсан албан татвар төлөх нь иргэний үндэсэн үүрэг гэж хуульчилж өгсөн нь татварын хуулийн хэрэгжилтэй салшгүй холбоотой юм.

Ө нь ирэн Ч-тай орон сууц хөлслөх гэрээ байгуулж, орон сууцыг эзэмшилгээ авснаас лавра гэрээний хавсралт болох үл хөдлөх эд хөрөнгийн амчлах эрхийг гаргуулж, лизингийн хугацааг уртасгаж, өөрийн нэрийг тусгасан байна. Ингаар ирэн Д-г орон сууцыг өөрийнх нь гэж итгүүлэн 12 сая төгрөгийг 1 жилийн хугацаатайгаар зээлж, хүүгээ нь Д-г сууцтаахаар тохиролцжээ. Ингаар Ө өөр хэн ч ирэн гаанд орон сууц хөлслөөд ирснээ аргаар хуурч мөнгөөс хохироосон байна.

Гэрэлтгэлэг бүй асуудал ба энэ хугацаа гурсэн нөхцөл байдал

Гэрээний эрх зүйн үүднээс аяа уяваа энэ төрлийн хэрэгцээнд лавраас эрэлтэй орон сууц хөлсөлөх бүгдээ зээлдүүлэгчид үлсэж байна. Тухайлбал:

- Мөнгө зээлж хүүгээ өгөөгүй нь орон сууц хөлслүүлэх гэрээний төрөл зүүлээ зөвшөөрөлцөж, бараг гаалгаагүйгээс өрөлийн дүүгээ нинжаа шинжаа шинжтэй гэрээ байгуулах аливаа сүгтгаалгүй гүн тайлбар тохиролцоон нөхцөлөө байгуулж бүй гэрээнээ бүрэн тусгаж чадахгүй байна;
- Зээлийн гэрээний хүүгээ дорно орон сууц хөлслөх гэрээний тойлбор сүгтгүлгах; нотлож чадахгүй бол зээлсэн мөнгө орон сууц хөлслөх гэрээний хугацаанд байгуулж ирэлтэй гэрээг бичгээр байгуулсан ч, орон сууц хөлсөлгөгч хэсэг нь нотлохоор бүрхэцээгүй гэдэг;
- Орон сууц хөлслөх эрхтэй этгээд мөн эзэхийг тогтоохоо хойрго хаалгаанаа гэрээний эрх зүйн мартаанаа хуваг өмчлөгчийн ойнх хуулж бооор гэрээшлих эрх ойж ажаг чадахгүй байх бүгдэ тохирсон хугацаанаас ойнө орон сууцыг чөлөөлөх нөхцөл үүсэх эрэг болно.

Энэ гэрээний хаалгаанд эрсэлэ бүхий лаарах нийтлэг нөхцөл байдлуудыг нэгэн байна.

Үүнд:

- Орон сууцны жишээнэ өмчлөгчийг шалгах үйл явц нь үл хөдлөх эд хөрөнгийн гэрээнд хаях эцэй үйлдэгдэр хязгаарлагдах;
- Үл хөдлөх эд хөрөнгийн өмчлөх эрхийн гэрээнд зүйсэн бүртгэгдэн тулгаж шалгахгүй байгаагаас гэрээний эрх үйн шаардах эрх ойж аач чадахгүй болоодл зогсохгүй залгалах гэмт хэрэгтэй хохирол бүлох;
- Үл хөдлөх эд хөрөнгийн өмчлөх эрхийн үлсэн бүртгэлийн мэдээллийн системийн гэнэ зөв, найдвартай байдал нь энэ төрлийн хаалгаанд тогтмол ашиглахаа бэлэн эсэх нь тодорхойгүй.
- Мөнгө зээлж хүүгээ нь орон сууц хөлслөх гэрээг тусгай торлийн гэрээ болохыг хуулзан зөвшөөрч, бүртгэж, багаглаажуулах эрх зүйн орчин байхгүйгээс болзошгүй эрсдэлээс сэргийлэх тогтолцоо хангагдаагүй бүдлээгүй зэрэг болно.

Тус гэрээний шинжийг ангуулж бүй хаалгаанаг шүүхээс Иргэний хуулийн 281.1 бүлгийг зээлийн гэрээ болон 287.1-д заасан эд хөрөнгө хөлслөх гэрээний хаалгаа ань ань нь үндсэн үүргийн хувьд үүссэн гэж дүгнэх нь тугээмэл байна.

METHODOLOGY FOR IMPROVING THE STUDY OF LEGAL CONFERENCE

Altanzul.A
Associate professor, Head of the Department of Law of the National Academy of Governance (PhD)

Naranbyar.J
Associate professor, Lecturer of the National Academy of Governance (PhD)

ABSTRACT:

The aim of the study described in this study was to suggest possibilities to study the relationship of legislation, in particular, its duplications, violations and gaps based on the main qualitative content analysis phases of the social science research.

We strongly recommend that it should be analyzed each term separately (definition of terms on the "Methods to eliminate duplication, gaps, and violations of legislation, and to improve the relationships between them" which is developed by the Ministry of Justice and Internal Affairs of Mongolia) using qualitative content analysis.

KEYWORDS:

Legislation, research methods for social science, methodology of research, analysis of the legal or not legal doctrinal research.

Орлого ба хөрөнгийн татварыг давхардуулж ногдуулахгүй байх, татвараас зайлсхийх явдлыг багасгахад туслайлан чиглэсэн агуулгатай хэлэлцээр байгуулах явдал олон улсын практикт түгээмэл дэлгэрсэн байдаг[1] гэсэн нь нийтлэг хэрэглэгдэг ердөө мэдээний болон олон улсын эрх зүйн хэм хэмжээний уялдаа холбооны талаарх асуудал бөгөөд татварын бодлогын хүрээнд үндэсний хууль тогтоомжоор шийдвэрлэсэн хэм хэмжээг олон улсын татварын эрх зүйн хэм хэмжээтэй хэрхэн уялдуулах, харилцан зөвшилцөж, тохирох тухай асуудалтай[2] хамтдаа хэрэгждэг.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 10 дугаар зүйлийн 10.3-т "Монгол Улсын олон улсын гэрээ нь соёрхон баталсан буюу нэгдэн орсон тухай хууль хуулиар тогтоосон бол монгол дотоодын хууль тогтоомжийн нэгэн адил үйлчилнэ" гэж заасан бөгөөд мөн Татварын ерөнхий хуулийн 2 дугаар зүйлийн 2.2-т "Монгол Улсын олон улсын гэрээнд татварын хууль тогтоомжоос өөрөөр заасан бол олон улсын гэрээний заалтыг дагаж мөрдөнө" гэсэн нь дотоодын хууль тогтоомжийн хүрээнд олон улсын гэрээ, хэлэлцүүрийг хэрэглэж болохыг дурдажээ. Эдгээр хуулийн хэм хэмжээний хүрээнд Монгол Улсын нутаг дэвсгэр дээр аж ахуйн нэгж, иргэний үйл ажиллагаа явуулж олсон орлого болон гадаад улсад олсон орлогод албан татвар ногдуулах зорилгоор 2006 оны Монгол Улсын Аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татварын тухай хуулийн 19 дүгээр зүйлийн 19.9 болон Хувь хүний орлогын албан татварын тухай хуулийн 25 дугаар зүйлийн 25.1-т "Аж ахуйн нэгжийн болон хувь хүнээс гадаад улсад төлсөн албан татварт хөнгөлөлт үзүүлэхдээ орлого ба хөрөнгийн татварыг давхардуулж ногдуулахгүй байх, татвар төлөхөөс зайлсхийх явдлаас урьдчилан сэргийлэх тухай гэрээний дагуу шийдвэрлэх"[3], түүнчлэн 2008 оны Монгол Улсын Татварын ерөнхий хуулийн 3 дугаар зүйлийн 3.2.2-т зааснаар Засгийн газраас хөрөнгө оруулагчтай байгуулсан тогтвортой байдлын гэрээ болон хөрөнгө оруулалтын гэрээ байгуулах үед татварын нөхцөлийг хадгалах дэглэм тогтоохоор тус тус хуульчилж өгсөн. Тиймээс дараах улсуудтай давхар татварын гэрээг байгуулан хэрэгжүүлэхээр төлөвлөж байжээ. Үүнд:

Орлого ба хөрөнгийн татварыг давхардуулж ногдуулахгүй байх, татвар төлөхөөс зайлсхийх явдлаас урьдчилан сэргийлэх тухай хэлэлцээр байгуулсан улс

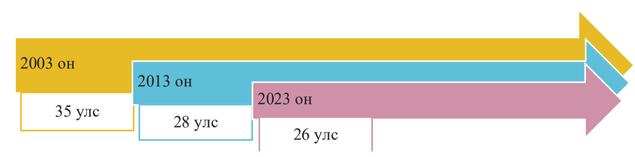

Эх сурвалж: Татварын албаны статистик мэдээ

Монгол Улсаас бусад улсын Засгийн газартай давхар татварын гэрээ байгуулан хэрэгжүүлж байснаас үзвэл тус хэлэлцээрийг Кувейт улстай 1998 онд байгуулж 2012 онд хүчин төгөлдөр бус, Люксембургийн вант улстай 2001 онд байгуулж 2012 онд хүчин төгөлдөр бус, Нидерландын Вант улстай 2002 онд байгуулж 2012 онд хүчин төгөлдөр бус, Арабын Нэгдсэн Эмират Улстай 2003 онд байгуулж 2012 онд тус тус хүчин төгөлдөр бус болгож байсан байна.

[1] Т.Мэндсайхан, Олон улсын татварын эрх зүй /сурагтын гарын авлага/, Уб, 2009, 17 дахь тал.
[2] Монгол Улсын Татварын эрх зүй, ТЕГ, МУИС-ийн ХЗС, ШУАФСЭЗХ, Уб, 2009, 333 дахь тал.
[3] Монгол Улсын Аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татварын тухай хууль, Төрийн мэдээллийн эмхтгэл, 2006, №38.

Олоогдсон ашгийг гүйцэтгэгч, татварын эрх бүхий байгууллагын зөвшөөрөлтэй гадаад улсын иргэн, хуулийн этгээдийн өмчлөлд шилжүүлэхдээ орлогын татвар хасуулах эрхтэй байна.

Дээрх хэлцлээрт татварын зүй тогтол, зайлсхийх явдлын эрсдэл ихтэй гэж үзсэн нь хэлцлийг бүртгэхгүй байх, татвараас зайлсхийх явдлыг бүрэн арилгах, татвар нөхөх боломжийг хаах зорилгоор ут гэрээг хэрэгжүүлэхгүй эрмэлзээр байна.

Дээрх хэлцлээрт татварын зүй тогтол, зайлсхийх явдлын талаар ямар бүрэн арилгах арга хэрэгжүүлж байна гэдэг нь тодорхой бус, татвар нөхөх зорилгоор хаах зорилгоор ут гэрээг хэрэгжүүлэхгүй эрмэлзээр байна.

Монгол Улсаас "Орлого ба хөрөнгийн татварт давхардуулж ногдуулахгүй байх, татвар төлөхөөс зайлсхийх явдлаас урьдчилан сэргийлэх тухай хэлэлцээр байгуулах явдал олон улсын практикт түгээмэл дэлгэрсэн байдаг[1] гэсэн нь нийтлэг хэрэглэгдэг ердөө мэдээний болон олон улсын эрх зүйн хэм хэмжээний уялдаа холбооны талаарх асуудал бөгөөд татварын бодлогын хүрээнд үндэсний хууль тогтоомжоор шийдвэрлэсэн хэм хэмжээг олон улсын татварын эрх зүйн хэм хэмжээтэй хэрхэн уялдуулах, харилцан зөвшилцөж, тохирох тухай асуудалтай[2] хамтдаа хэрэгждэг.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 10 дугаар зүйлийн 10.3-т "Монгол Улсын олон улсын гэрээ нь соёрхон баталсан буюу нэгдэн орсон тухай хууль хуулиар тогтоосон бол монгол дотоодын хууль тогтоомжийн нэгэн адил үйлчилнэ" гэж заасан бөгөөд мөн Татварын ерөнхий хуулийн 2 дугаар зүйлийн 2.2-т "Монгол Улсын олон улсын гэрээнд татварын хууль тогтоомжоос өөрөөр заасан бол олон улсын гэрээний заалтыг дагаж мөрдөнө" гэсэн нь дотоодын хууль тогтоомжийн хүрээнд олон улсын гэрээ, хэлэлцүүрийг хэрэглэж болохыг дурдажээ. Эдгээр хуулийн хэм хэмжээний хүрээнд Монгол Улсын нутаг дэвсгэр дээр аж ахуйн нэгж, иргэний үйл ажиллагаа явуулж олсон орлого болон гадаад улсад олсон орлогод албан татвар ногдуулах зорилгоор 2006 оны Монгол Улсын Аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татварын тухай хуулийн 19 дүгээр зүйлийн 19.9 болон Хувь хүний орлогын албан татварын тухай хуулийн 25 дугаар зүйлийн 25.1-т "Аж ахуйн нэгжийн болон хувь хүнээс гадаад улсад төлсөн албан татварт хөнгөлөлт үзүүлэхдээ орлого ба хөрөнгийн татварыг давхардуулж ногдуулахгүй байх, татвар төлөхөөс зайлсхийх явдлаас урьдчилан сэргийлэх тухай гэрээний дагуу шийдвэрлэх"[3], түүнчлэн 2008 оны Монгол Улсын Татварын ерөнхий хуулийн 3 дугаар зүйлийн 3.2.2-т зааснаар Засгийн газраас хөрөнгө оруулагчтай байгуулсан тогтвортой байдлын гэрээ болон хөрөнгө оруулалтын гэрээ байгуулах үед татварын нөхцөлийг хадгалах дэглэм тогтоохоор тус тус хуульчилж өгсөн. Тиймээс дараах улсуудтай давхар татварын гэрээг байгуулан хэрэгжүүлэхээр төлөвлөж байжээ. Үүнд:

[1] Т.Мэндсайхан, Олон улсын татварын эрх зүй /сурагтын гарын авлага/, Уб, 2009, 17 дахь тал.
[2] Монгол Улсын Татварын эрх зүй, ТЕГ, МУИС-ийн ХЗС, ШУАФСЭЗХ, Уб, 2009, 333 дахь тал.
[3] Монгол Улсын Аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татварын тухай хууль, Төрийн мэдээллийн эмхтгэл, 2006, №38.

байсан зохицуулалтын талуу тус хэлэлцээ орон сууц хөлслөх тэрээнээ төрөөл хамаарууллаг гаргах эрхтэй. Гэрээ хугацаа дуусах үедээ Монгол Улсын Иргэний хуулийн 318 дугаар зүйлд заасны дагуу гэрээний зүйлийг дуудлага худалдаанд оруулж, үүрэг гүйцэтгүүлэх тухай хүсэлтийг шүүхэд хандан гаргана.

II. Монголын нийгмийн амьдрал, эрх зүйн орчинд тус гэрээний улмаас тулгамдаж буй асуудал, шүүхийн практик

Өдгөө манай нийгмийн сүлжээ, хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр "мөнгө зээлж хүүг нь орон сууцанд суулгана" гэх зар маш их гарах болсон. Тухайлбал "фэйсбүүк" аппликэйшнд ийм нэртэй 3.7 мянган гишүүнтэй бүлэг байх бөгөөд энэ сэдэвтэй хамааралтай зар өдөрт 3-10 удаа ордог. Мөн цахим зарын вебсайтууд болох www.unegui.mn, www.zarsonin.mn, www.my-zar.mn зэрэгт сүүлийн 2023 оны 04-07 сарын хооронд давхацсан байдлаар 200 гаруй зар оржээ. Үүнээс харвал энэ төрлийн харилцаа нь орон сууц хөлслөх гэрээний харилцаанд гүнзгий нэвтэрч, нийгмийн амьдралд сайтар бэхэжсэн болох нь харагдаж байна. Харин шүүхээр шийдвэрлэгдсэн хэргийн тоог гаргахаар 2016 оноос эхлэн шүүхийн шийдвэрийн цахим сан (www.shuukh.mn) болон www.legaldata.mn цахим платформоос шүүж үзэхэд харьцангуй бага илэрцтэй байх боловч олдсон шүүхийн шийдвэрүүдэд нь энэ төрлийн харилцааны өөр өөр онцлог бүхий эрх зүйн үр дагавруудыг нөхцөлдүүлж буй

[10] БНСУ-ын Барилга, орон сууц хөлслөгчийн эрхийг хамгаалах тухай хууль (1981) Statutes of the Republic of Korea (klri.re.kr) [Сүүлд үзсэн: 2023.07.01].
[11] Jewan Kim, Supra note 5, p.282.

зөвшөөрөлтөй байгуулсан орлогыг гадаад улсын иргэн, хуулийн этгээдийн эрхэм шаардлага гаргах эрхтэй байна.

Дээрх хэлцлээрт татварын зүй тогтол, зайлсхийх явдлын эрсдэл ихтэй гэж үзсэн нь хэлцлийг бүртгэхгүй байх, татвараас зайлсхийх эрмэлзээр байна.

Хэлцлийг ул хөдлөх эд хөрөнгийн улсын бүртгэлд бүртгүүлж чадаагүй хүмүүсийн хувьд гуравдагч этгээдийн өмнө хуулиар хамгаалагдах боломжгүй болсонтой холбоотойгоор "Барилга, орон сууц хөлслөгчийн эрхийг хамгаалах тухай хууль"-ийг 1981 онд анх батлсан байдаг[10]. Тус хуулийн 3 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт "Орон сууц хөлслөх гэрээг ул хөдлөх эд хөрөнгийн улсын бүртгэлд бүртгүүлээгүй хөлслөгч орон сууцыг эзэмшилгээ авч, оршин суугчаар бүртгүүлсэн бол тухайн мөчөөс гуравдагч этгээдийн эсрэг шаардлага гаргах эрхтэй болно. Оршин суугчийн бүртгэл нүүх ирсэн тэмдэглэлд заасан цаг хийгдсэнд тооцогдоно" хэмээн тодорхой хуульчилжээ. Харин барьцааны мөнгөө авч чадаагүй болсон ул хөдлөх эд хөрөнгийн бүртгэлд бүртгүүлсэн хөлслөгчийн нэгэн адил эрхийг эллэхийн тулд барьцаа мөнгө шилжүүлсэн өдрөө орон сууц хөлслөх гэрээнд эрх үүссэн хугацааг нотлох тэмдэг даруулах ёстой.[11] Уг тэмдгийг нотариат юм уу тухайн бүх нутгийн оршин суугчдын бүртгэлийг хариуцдаг нэгжээс дарж өгдөг байна. Энэ тэмдгийг даруулсан бол дээрх хуулийн 3 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан эрхийг хэрэгжүүлэх боломж бүрдэнэ.

Доорх хүснэгтээр Иргэний хууль болон Орон сууц хөлслөгчийн эрхийг хамгаалах тухай хуулиар мөнгө зээлж, хүүг нь орон сууц хөлслөх эрхийг олж авах агуулга бүхий гэрээг байгуулах болон хөлслөгч эрхээ хамгаалах үйл явцыг харуулав.

Ул хөдлөх эд хөрөнгийн бүртгэл бүхий хэлцэл	Оршин суугчийн бүртгэл бүхий хэлцэл
Хэлцлийн хүчин төгөлдөр байдлыг баталгаажуулах үйл явц	
• Барьцаа мөнгөнд үндэслэн орон сууц хөлслөх гэрээ (Chonsegwon) байгуулна. • Харьяалах нутаг дэвсгэрийн ул хөдлөх эд хөрөнгийн бүртгэлийн газарт гэрээний талууд хамтдаа хүсэлт гаргаж, бүртгүүлнэ.	• Барьцаа мөнгөнд үндэслэн орон сууц хөлслөх гэрээ (Chonsegwon) байгуулна. • Харьяалах нутаг дэвсгэрийн оршин суугчдын бүртгэл хариуцсан нэгжид хөлслөгч нь хүсэлт гаргаж, гэрээнд тэмдэг даруулж, баталгаажуулна.
Хөлслүүлэгч үүрэг гүйцэтгэхгүй бол хохирол барагдуулах арга зам	
• Иргэний хуулийн 318 дугаар зүйлд заасны дагуу гэрээний зүйлийг дуудлага худалдаанд оруулж, үүрэг гүйцэтгүүлэх тухай хүсэлтийг шүүхэд хандан гаргана.	• Барилга, орон сууц хөлслөгчийн эрхийг хамгаалах тухай хуулийн 3-2 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт зааснаар гэрээний зүйлийг дуудлага худалдаанд оруулж, үүрэг гүйцэтгүүлэх тухай хүсэлтийг шүүхэд хандан гаргана.

II. Монголын нийгмийн амьдрал, эрх зүйн орчинд тус гэрээний улмаас тулгамдаж буй асуудал, шүүхийн практик

Өдгөө манай нийгмийн сүлжээ, хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр "мөнгө зээлж хүүг нь орон сууцанд суулгана" гэх зар маш их гарах болсон. Тухайлбал "фэйсбүүк" аппликэйшнд ийм нэртэй 3.7 мянган гишүүнтэй бүлэг байх бөгөөд энэ сэдэвтэй хамааралтай зар өдөрт 3-10 удаа ордог. Мөн цахим зарын вебсайтууд болох www.unegui.mn, www.zarsonin.mn, www.my-zar.mn зэрэгт сүүлийн 2023 оны 04-07 сарын хооронд давхацсан байдлаар 200 гаруй зар оржээ. Үүнээс харвал энэ төрлийн харилцаа нь орон сууц хөлслөх гэрээний харилцаанд гүнзгий нэвтэрч, нийгмийн амьдралд сайтар бэхэжсэн болох нь харагдаж байна. Харин шүүхээр шийдвэрлэгдсэн хэргийн тоог гаргахаар 2016 оноос эхлэн шүүхийн шийдвэрийн цахим сан (www.shuukh.mn) болон www.legaldata.mn цахим платформоос

[10] БНСУ-ын Барилга, орон сууц хөлслөгчийн эрхийг хамгаалах тухай хууль (1981) Statutes of the Republic of Korea (klri.re.kr) [Сүүлд үзсэн: 2023.07.01].
[11] Jewan Kim, Supra note 5, p.282.

Хүний анхаарал, чадвар, цаг хугацаа, мөнгө, үр нөлөө гэсэн үзүүлэлтүүдтэй нягт уялдаатай байдаг. Мөн хөрөнгө оруулалтын хувьцаа, бондыг ашиглах, зээлдүүлэх, барьцаалах, эзэмшлийн эрхийг шилжүүлэх, бусдаар ашиглуулах, бусдаар ашиглуулах, бусдаар ашиглуулах

CONSIDERATION OF PREVENTIVE FUNCTIONS IN SENTENCING

Baasanbyumba.E
Master's student, School of Law, NUM,
Legal researcher at Judicial Training, Research, and Information Institute of Mongolia

ABSTRACT:

The preventive nature of criminal responsibility takes an important position in the criminal theory of countries with continental legal systems. It aims to rehabilitate offenders, prevent recidivism and warn other people not to commit crimes. In addition, it is divided into general crime prevention, which is also subdivided into the positive and negative manner that it has shown through, and specific crime prevention. The positive general crime prevention has been adopted by punishment imposition, short-term imprisonment, and discharging from punishment in countries like Germany and Poland.

KEYWORDS:

Purpose of the criminal responsibility, penal theories, fixing of penalties, adjust a person commited a crime to a social life, the defence of the legal order.

ЭХ СУРВАЛЖ

Монгол хэл дээрх

Хууль тогтоомж

1. Шүүх цаазын бичиг, 1932.
2. БНМАУ-ын Эрүүгийн хууль, 1942.
3. БНМАУ-ын Эрүүгийн хууль, 1961.
4. Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Эрүүгийн хууль, 1986.
5. Эрүүгийн хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах тухай хууль, 1993.
6. Монгол Улсын Эрүүгийн хууль, 2002.
7. Монгол Улсын Эрүүгийн хууль /шинэчилсэн найруулга/, 2015.

Ном, өгүүлэл, судалгааны тайлан

8. С.Нарангэрэл, Монгол Улсын эрүүгийн эрх зүй: Ерөнхий анги, Урна компани, 1999.
9. Д.Баярсайхан, Харьцуулсан Эрүүгийн эрх зүй, Соёмбо Принтинг, 2022.
10. С.Жанцан, Монгол Улсын Эрүүгийн эрх зүйн онол: Ялын гухай сургаал,
11. Т.Золбоо, Эрүүгийн эрх зүйн ерөнхий анги: Гэмт хэргийн бүтэц, Соёмбо Принтинг, 2018.
12. Б.Баярсайхан, С.Жанцан, Ж.Энхнасан, Д.Сумъяацэрэн, Ж.Энхнасан, Монгол Улсын Эрүүгийн хууль тогтоомжийн түүхэн уламжлал (1911-2009), Монгийн үсэг, 2011.
13. Ж.Эрдэнэбулган, М.Уянга, Б.Тамир, Б.Багбаяр, Монгол, Орос, Хятад, Герман Улсын Эрүүгийн хууль, Соёмбо Принтинг, 2011.

Гадаад хэл дээрх

Хууль тогтоомж

1. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland (GG), 1949.
2. Konstytucja rzeczypospolitej polskiej, 1997.
3. Strafgesetzbuch (StGB), 1871.

Ном, өгүүлэл, судалгааны тайлан

4. Volker Krey, Robert Esser, Deutsches Strafrecht Allgemeiner Teil. 7th ed. Kohlhammer Verlag, 2022.
5. Jörg Eisele, Bernd Heinrich, Strafrecht Allgemeiner Teil. 2nd ed. Kohlhammer Verlag, 2020.
6. Czupryniak, Radoslaw, Berücksichtigung Generalpräventiver Gründe Bei Der Strafzumessung in Deutschland Und Polen. 1st ed. disserta Verlag, 2011.
7. Malolepszy, Maciej, Geldstrafe Und Bedingte Freiheitsstrafe Nach Deutschem Und Polnischem Recht, 2007.
8. Czupryniak, Radoslaw "Berücksichtigung Generalpräventiver Gründe Bei Der Strafzumessung in Deutschland Und Polen" Phd.Diss. der Juristischen Fakultät der Freien Universität Berlin, 2011.

	Орлогын татварыг давхардуулж ногдуулахгүй байх, татвар төлөхөөс зайлсхийх явдлаас урьдчилан сэргийлэх тухай Монгол Улс,Нидерландын Вант Улс хоорондын конвенцийн 10.2-3, 11.2, 12.2 дах заалт	▪Ногдол ашгийн жинхэнэ эзэмшигч нь хэлэлцэн тохирогч нөгөө улсын байнга оршин суугч бол ногдуулах татварын хэмжээ нь хувьцаа эзэмшигчийн хувьцааны 10-аас доошгүй хувийг шууд эзэмшиж байвал тухайн компанийн төлж буй ногдол ашигт уг компани байнга оршдог хэлэлцэн тохирогч улс нь татвар ногдуулахгүй. ▪Хуугийн жинхэнэ эзэмшигч нь хэлэлцэн тохирогч нөгөө улсад байнга оршин суудаг бол ногдуулах татварын хэмжээ хуугийн нийт дунгийн 10 хувиас хэтэрч болохгүй. ▪Эрхийн шимтгэлийн жинхэнэ эзэмшигч нь хэлэлцэн тохирогч нөгөө улсын байнга оршин суугч бол ногдуулж буй татвар нь эрхийн шимтгэлийн нийт дунгийн 5 хувиас хэтэрч болохгүй.
4.	Орлого ба хөрөнгийн татварыг давхардуулж ногдуулахгүй байх, татвар төлөхөөс зайлсхийх явдлаас урьдчилан сэргийлэх тухай Монгол Улсын Засгийн газар, Арабын Нэгдэн Эмираг Улсын Засгийн газар хоорондын хэлэлцээрийн 12.2 дах заалт	▪Эрхийн шимтгэлийн жинхэнэ эзэмшигч нь хэлэлцэн тохирогч улсын байнга оршин суугч бол ногдуулах татварын хэмжээ нь эрхийн шимтгэлийн нийт дунгийн 10 хувиас хэтэрч болохгүй.

	Орлогын татварыг давхардуулж ногдуулахгүй байх, татвар төлөхөөс зайлсхийх явдлаас урьдчилан сэргийлэх тухай Монгол Улс,Кувейт Улс хоорондын хэлэлцээрийн 10.2, 11.2, 12.2 дах заалт	▪Эрхийн шимтгэлийн жинхэнэ эзэмшигч нь хэлэлцэн тохирогч улсын байнга оршин суугч бол ногдуулах татварын хэмжээ нь хуугийн нийт хэмжээний 5 хувиас хэтэрч болохгүй. ▪Эрхийн шимтгэлийн жинхэнэ эзэмшигч нь хэлэлцэн тохирогч улсын байнга оршин суугч бол ногдуулах татварын хэмжээ нь эрхийн шимтгэлийн нийт хэмжээний 10 хувиас хэтрэх боломжгүй.
2.	Орлогын татварыг давхардуулж ногдуулахгүй байх, татвар төлөхөөс зайлсхийх явдлаас урьдчилан сэргийлэх тухай Монгол Улсын Засгийн газар, Люксембургийн Вант Улсын Засгийн газар хоорондын хэлэлцээрийн 10.2, 11.2, 12.2 дах заалт	▪Нэгдэл ашгийн ногдол ашгийн ногдуулах татварын хэмжээ нь нэгдэлд оролцогч байгууллагуудын нийт ашиг төлж буй компанийн хөрөнгийн 10 хувийг шууд эзэмшдэг компани бол ногдол ашгийн нийт дунгийн 5 хувиас, бусад бүх тохиолдолд 15 хувиас хэтрэхгүй байх. ▪Хуугийн жинхэнэ эзэмшигч нь хэлэлцэн тохирогч нөгөө улсын байнга оршин суугч бол ногдуулах татварын хэмжээ нь нийт хуугийн 15 хувиас хэтрэх ёсгүй. ▪Эрхийн шимтгэлийг хуулиар авах нь тухайн жинхэнэ эзэмшигч мөн бол ногдуулж буй татвар нь эрхийн шимтгэлийн нийт хэмжээний 5 хувиас хэтрэх ёсгүй.

Монгол Улсын хувьд Эрүүгийн хуулийн 5.1 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт Эрүүгийн хариуцлагын зориулж нь гэмт хэрэг үйлдсэн ч, хуулийн этгээдийг сэдэрдүүлсэн, гэмт хэрэгтний улмаас зөрчигдсөн нөхцөлд, хохирлыг нөхөн төлүүлсэн, гэмт гэмт хэрэгтэй эсэргүй урьдчилан сэргийлэх зорилгыг хуульд тусгасан байна хэмээн тусгаснаас харвал ялын гол урьдчилан сэргийлэх зорилгыг хуульд тусгасан байна хуулиуд ч мөн дүгнэж болохоор байна. Уг зорилгыг өмнө нь үйлчилж байсан эрүүгийн хуулиуд ч мөн тусгаж иржээ. Тухайлбал 1934 оны Шүүх цаазын бичиг[41] ял шийтгэх явдлыг хэрэглэсэн зорилго нь гэмт хэрэг үйлдэгдэхээс сэргийлэхийн тулд, 1942 оны Эрүүгийн хуульд[42] ял шийтгэх зорилго нь гэмт хэрэг үйлдэгчийг дахин шинэ гэмт гэмт хэрэг үйлдэхээс өдгөөлгөхөөс цэвэрлүүлэх, 1961 оны Эрүүгийн хуульд[43] шийтгэгдийг дахин гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх, 1986 оны Эрүүгийн хуульд[44] ялтныг гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэхээс оршино, 1993 оны Эрүүгийн хуулиуд нь гэмлэг, өөрчлөлт оруулах тухай хуульд[45] ялтныг гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх хэмээн заасан байна. Харин 2002 оны Эрүүгийн хуульд өмнех хуулиудад ялын зорилго гэж нэрлэж байснаа болиод эрүүгийн хариуцлагын зорилго нь ... гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх, 2015 оны Шинэчлэн найруулсан Эрүүгийн хуульд гэмт хэрэгээс урьдчилан сэргийлэх хэмээн тус тусаан байна. Дээрх хуулийн заалтуудаас дүгнэвэл 1934, 1942, 1961, 1986 болон 1993 оны хуулиудад ялын тусгай урьдчилан сэргийлэх зорилгыг тусгасан бөгөөд 2002 болон 2015 оны Эрүүгийн хуулиудад "гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх" хэмээн ерөнхий томьёолсон байна.

ДҮГНЭЛТ, САНАЛ

Эх газрын эрх зүйн системд хамаарах ихэнх улс орнуудад ял шийтгэл нь үйлдсэн гэмт хэрэгт нь тохирсон харуй арга хэмжээ байгаад зогсохгүй нөхөгдүй гэмт хэрэг гарахаас урьдчилан сэргийлэх зорилготой байна хэмээн номлодог ялын нэгдмэл онолыг баримталдаг байна. Ялын нэгдмэл онол нь ялын урьдчилан сэргийлэх зорилгод тулгуурладаг бөгөөд ялын урьдчилан сэргийлэх зорилго нь гэмт хэрэгтэн дахин гэмт хэрэг үйлдэх боломжийг хаснаар гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх зорилгод хүрэх гүйцэтгэлийн ялын тусгай урьдчилан сэргийлэх онол, ялын бодлогоор нийгэмд нөлөөлснөөр гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх тухай номлодог ялын нийтлэг урьдчилан сэргийлэх онол гэсэн 2 хэсэгт хуваагдана. Ялын нийтлэг урьдчилан сэргийлэх зорилго нь нийгмийн ялаар айлгах сөрөг зорилго болон нийгэм, ард иргэдийн хуулыг иттэх иттэлийг хамгаалах зөрөг зорилго гэсэн хэсгүүдтэй байна.

Ялын нэгдмэл онолыг баримталдаг улс орнуудад гухайлбал Польш, Герман, Монгол улсад ялын урьдчилан сэргийлэх зорилгыг Эрүүгийн хуульдаа хэрэгжүүлсэн тусгаж, хэрэгжүүлдэг талаар судлан үзвэл алгаагай байдлаар тусгажээ. Тухайлбал ял шийтгэлээр айлгах замаар ирээдүйд гэмт хэрэг гарахаас урьдчилан сэргийлэх ялын зорилгыг илэрхийлдэг нийтлэг урьдчилан сэргийлэх сөрөг зорилгыг Герман улсад нийгмийн аюул их гэмт хэрэгт ял оногдуулахдаа харгалзан үзэж хуульд заасан ялын хэмжээний хамгийн дээд хэмжээгээр ял оногдуулах хандлагатай байдаг бол Польш Улсад ялын зорилго нь Үндсэн хууль болон Эрүүгийн хуульд заасан нийтлэг зарчимтай зөрчилдөн хэмээн үзэж эх оногдуулахад ялын нийтлэг урьдчилан сэргийлэх сөрөг зорилгыг харгалзан үздэггүй онцлогтой байна. Манай улсын хувьд 1934 оны Шүүх цаазын бичгээс эхлээд уе үеийн Эрүүгийн хуулиуд ялын уг зорилгыг тусгасаар ирсэн ч ялын нийтлэг урьдчилан сэргийлэх зөрөг зорилгыг тусгаагүй байдаг тэмдэглэх нь зүйтэй.

байна. Харин Герман болон Польш улс нь Эрүүгийн хуульдаа ялын нийтлэг урьдчилан сэргийлэх зөрөг зорилгыг "хуульч тогтоомж зөрчигдөөсөө хамгаалах" гэх нэр томьёогоор тусгасан бөгөөд уг зорилгыг ял оногдуулахад, ялын хэмжээ болон ялын төрлийг сонгоход, хорих ял оногдуулахгүйгээр гэмшсэхэд харгалан үзэж байна. Харин ялын тусгай урьдчилан сэргийлэх зорилгыг Герман, Польш, Монгол улс нь Эрүүгийн хуульдаа тусгасан байх бөгөөд ялын тусгай зорилго нь гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг нийгэмшүүлэх зорилготой уялдагдраа онцлог аж.

Ийнд ялын гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх зорилгыг харгалзан үзэж ял оногдуулахыг эрүүгийн хариуцлага оногдуулах үндэслэл, журамд хуульчилж өгсөнөөр ялын гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх зорилгод хүрэх нэг алхам болоо гэж үзэж байна. Мөн Үүний дэр Польш болон Герман улсын эрүүгийн хуульд "ресоциализацийн" гэсэн ухагдахууны дор ялын нийтлэг урьдчилан сэргийлэх сөрөг зорилгыг харгалзан үзэж ял оногдуулахад, ялын төрлийг сонгоход, ялын хэмжээг тогтооход харгалзан үзэж бөгөөд эхлүүлсэнсэр ирээдүйн шүүхийн иттэлийг бүхэлцэн сэдэж үзэх, Харин манай улсад ялын нийтлэг урьдчилан сэргийлэх сөрөг зорилгыг тусгаагүй байдаг тэмдэглэх нь зүйтэй.

Монгол Улсын гэрээний хэрэгжилтийн хүрээд үүсэж буй зөрчлүүд нь арал, улсуудын кодыг татварын албаны мэдээллийн баазад оруулаагүй, компанийн бүртгэл тодорхойгүй, хөрөнгө оруулагчидтохиромпаниаеөрүлсэдбайгуулах, томкомпаниудхөрөнгө оруулагча Монгол Улсад оруулж ирэх замаар төлбөрүй давхар татварын гэрээний хэрэгжилтэй холбоотой татвараас зайлсхийх үйлдэл хийдэг байдаг. Эдгээр үйл ажиллагаа нь хөрөнгө оо тусгаарлах, татвараас зайлсхийх, бизнесийн чиглэлээ салгах эрэгээр олон улсын гэрээний зохицуулалтын хүрээнд нь тухайн улсын дотоодын татварын хууль тогтоомжийг зөрчих байдлаар хэрэгжих болсон. Цаашлбал, энэ нь давхар татварын гэрээ, хуваг нийцүүлэлчийн гэрээ, хөрөнгө оруулалтын гэрээ гэх мэтээр гэрээний хэм хэмжээний зохицуулалтыг ч холбогдуулан байв. Жишээлбэл, ногдол ашгаас тэг хувь хэмжээтэй татвар ногдуулж байгаа нь татвараас зайлсхийх үйлдэл хамарах нөхцөл болох уу гэдэг асуудал хүртэл хөндөж эхэлсэн. Тиймээс Монгол Улсад татвар төлөхөөс зайлсхийх үйлдлийг Үүнтэй гэж үзэх зарим улсын "Орлого ба хөрөнгийн татварыг давхардуулж ногдуулахгүй байх, татвар төлөхөөс зайлсхийх явдлаас урьдчилан сэргийлэх тухай улс хоорондын хэлцлээр"-ийг дээрх 4 улсын хүрээнд хуульч тогтоох эрх бүхий байгууллагаас хүчинтэй болгон нийтэд мэдээлж байжээ. Тухайлбал,

Монгол Улсын Хэлэлцээр соёрхон батлах тухай
хуульч хүчинтэй болсонд тооцох тухай хууль

№	Хуулийн зааглт
1.	1998 оны 7 дугаар сарын 30-ны өдөр баталсан "Орлого ба хөрөнгийн татварыг давхардуулж ногдуулахгүй байх, татвар төлөхөөс зайлсхийх явдлаас урьдчилан сэргийлэх тухай Монгол Улс болон Кувейт Улс хоорондын Хэлэлцээр"-ийг соёрхон батлах тухай хуулийг хүчинтэй болсонд тооцсугай. (Улсын Их Хурал, 2012-11-02)
2.	2001 оны 4 дүгээр сарын 05-ны өдөр баталсан Орлого ба хөрөнгийн татварыг давхардуулж ногдуулахгүй байх, татвар төлөхөөс зайлсхийх явдлаас урьдчилан сэргийлэх тухай Монгол Улсын Засгийн газар, Люксембургийн Вант Улсын Засгийн газар хоорондын Хэлэлцээрийг соёрхон батлах тухай хуулийг хүчинтэй болсонд тооцсугай. (Улсын Их Хурал, 2012-11-02)
3.	2002 оны 10 дугаар сарын 31-ний өдөр баталсан Монгол Улс, Нидерландын Вант Улс хоорондын Орлого ба хөрөнгийн татварыг давхардуулж ногдуулахгүй байх, татвар төлөхөөс зайлсхийх явдлаас урьдчилан сэргийлэх тухай Конвенцийг соёрхон батлах тухай хуулийг хүчинтэй болсонд тооцсугай. (Улсын Их Хурал, 2012-11-02)
4.	2003 оны 10 дугаар сарын 23-ны өдөр баталсан Монгол Улсын Засгийн газар, Арабын Нэгдсэн Эмират Улсын Засгийн газар хоорондын Орлого ба хөрөнгийн татварыг давхардуулж ногдуулахгүй байх, татвар төлөхөөс зайлсхийх явдлаас урьдчилан сэргийлэх тухай Хэлэлцээрийг соёрхон батлах тухай хуулийг хүчинтэй болсонд тооцсугай. (Улсын Их Хурал, 2012-11-02)

Эх сурвалж: https://old.legalinfo.mn/law/details/9381?lawid=9381

Татварын хуулиар заагдсан хэм хэмжээс зөрчин татварын гэрээс хэрэгжүүлсэн үйлдлүүд дараах улсуудын хэлцлээрийн хамаарууллсан байдаг. Үүнд:

Хуулийн эх үндэслэл

Олон улсын гэрээний хэрэгжилтийн хүрээд үүсэж буй зөрчлүүд нь арал, улсуудын кодыг татварын албаны мэдээллийн баазад оруулаагүй, компанийн бүртгэл тодорхойгүй, хөрөнгө оруулагчидтохиромпаниаеөрүлсэдбайгуулах, томкомпаниудхөрөнгө оруулагча Монгол Улсад оруулж ирэх замаар төлбөрүй давхар татварын гэрээний хэрэгжилтэй холбоотой татвараас зайлсхийх үйлдэл хийдэг байжээ. Эдгээр үйл ажиллагаа нь хөрөнгө оо тусгаарлах, татвараас зайлсхийх, бизнесийн чиглэлээ салгах эрэгээр олон улсын гэрээний зохицуулалтын хүрээнд нь тухайн улсын дотоодын татварын хууль тогтоомжийг зөрчих байдлаар хэрэгжих болсон. Цаашлбал, энэ нь давхар татварын гэрээ, хуваг нийцүүлэлчийн гэрээ, хөрөнгө оруулалтын гэрээ гэх мэтээр гэрээний хэм хэмжээний зохицуулалтыг ч холбогдуулан байв. Жишээлбэл, ногдол ашгаас тэг хувь хэмжээтэй татвар ногдуулж байгаа нь татвараас зайлсхийх үйлдэл хамарах нөхцөл болох уу гэдэг асуудал хүртэл хөндөж эхэлсэн. Тиймээс Монгол Улсад татвар төлөхөөс зайлсхийх үйлдлийг Үүнтэй гэж үзэх зарим улсын "Орлого ба хөрөнгийн татварыг давхардуулж ногдуулахгүй байх, татвар төлөхөөс зайлсхийх явдлаас урьдчилан сэргийлэх тухай улс хоорондын хэлцлээр"-ийг дээрх 4 улсын хүрээнд хуульч тогтоох эрх бүхий байгууллагаас хүчинтэй болгон нийтэд мэдээлж байжээ. Тухайлбал,

Түүнчлэн татварын хууль тогтоомжийг зөрчсөн нь ногдсон, эсхүл татвар төлөхөөс зайлсхийсэн татвар төлөгчийн талаар татварын алба хуулийн дагуу нийтэд мэдээлэх эрх тусгайлсан журмаар зохицуулагдаг[9].

Монгол Улсын татварын хууль тогтоомжийн дагуу хязгаад байгаа ажил гүйцэгний ашгийг гухайн ажил гүйцэгэд оролцсон харилцан хамаарал бүхий талуудад эдийн засгийн үйдэлтэй хуваарилах, мөн бодит үнэ тодорхойлох зарчмын дагуу харилцан хамаарал бүхий этгээд хооронд хийгдсэн барaа, ажил, үйлчилгээний нөхцөл, үнийг тодорхойлох зориулсан шилжилтийн тохируулга хийх бодлогыг хуульчилсан. Мөн Зөрчилтэй хуулийн 11 дүгээр зүйлийн 11.19.11-т заасны дагуу харилцан хамаарагдах этгээд хооронд хийгдсэн ажил гүйцэгэгч холбогдох үнэ шилжилтийн тайлант хугацааны харилцан хамаарагдах этгээд хооронд хийгдсэн ажил гүйцэгэ бол нийт дүнгийн 4 хувийн татварыг нөхөн төлөх үүрэгтэй гэсэн эрх зүйн хэм хэмжээний хариуцлагын заалтыг ч тусгасан. Үнэ шилжилтийн ойлголт нь харилцан хамаарал бүхий этгэлдүүдийн хооронд үүсэх харилцааны хүрээнд татварын суурьт нөлөөлөх, ажил гүйцэгэний нөхцөлийг тогтоох, хяналтад байгаа ажил гүйцэгэг хамруулах, татварын зардлуудах эрэг олон асуудлыг дагуулсаар байдаг. Тиймээс харилцан хамаарал бүхий аж ахуйн нэгжүүдийн хооронд хийгдэж байгаа бодит бус үнэ хэрэглэж болзошгүй барaа, ажил үйлчилгээний үнийн мэдээллийн эх сурвалжийн жагсаалтыг татварын албанаас баталж гаргаж байжээ[10]. Жишээлбэл, хүнсний барaа, барилгын материал, ажил үйлчилгээнээс зээл ба түрээсийн хүү, хөлөө аж ахуйн анхдагч түүхий эд, уул уурхайн бүтээгдэхүүн гэх мэт.

Татвараас зайлсхийх ойлголт нь татвар төлөвлөлтөй салшгүй холбоотой юм. Учир нь татвар төлөгч бүрийн татварын өр төлбөрийг багасгах зорилгоор хууль тогтоомжийн хүрээнд тодорхой арга, техник, арга чаньыг хэрэглэх эрхийг хуулиар зөвшөөрөх асуудал байдаг. Үүнийг олон улсад татвар төлөвлөлтийг хуулийн үүсэл баримтлал болон хуулийн хэм хэмжээний заалтын хүрээнд зөрчил үүсгэхгүйн улмаас тогтворгой хугацаанд татварын өр төлбөрийг багасгах замаар татвар төлөгчийн үйл ажиллагаг зохион байгуулах арга хэмжээ ч гүйцэтгэдэг[11]. Татвар төлөвлөлтийн үндэс нь хууль тогтоомжид заагдсан хөнгөлөлт ба зөвшөөрсөн хэм хэмжээг олж бүрэн дүүрэн зөв зохистой хэрэглэх явдал юм. Тухайлбал, бизнесийн тодорхой зорилгоүй татварын үйлдэл төлөх татварын хэмжээг багастах, татвар төлөхөөс зайлсхийх болон татвар төлөх хугацааг хойшлуулсан ажил гүйцэгэ хийх, төлөвлөн гүйцэтгэх татвар төлөгчийн үйлдлийг хамгаалах эрхтэй байдаг.

Сүүлийн үед улс орнуудд дотоодын татварын хууль тогтоомждоо Татвараас зайлсхийхийн эсрэг ерөнхий дүрэм (General Anti-Avoidance Rule)-ийн заалтыг нэмж оруулах болсон. Энэхүү дүрмийн зорилтын талаар төлөгч тухайн хуулийн заалтыг бүрэн хэрэглэсэн эсвэл үрвуулан ашигласан гэх мэт татварын хуулийн үзэл баримтлалыг алдагдуулахыйц байдлаар хэрэгсэн хууль ёсны үйл ажиллагаг таслан зогсооход чиглэх ёстой байдаг[12]. Татвараас зайлсхийхтэй тэмцэх ерөнхий дүрэм (GAAR) нь арилжааны бус зорилгатай арилжаа, ажил үйлчлэгчийг татварын үр өгөөжийг үгүйсгэх, татварын үр өгөөжийг цорын ганц давамгай зорилготой эргэлдэгч хүргэх ёстой гэдгийг зохицуулахад оршино гэжээ[13].

[9] "Зөрчил бүхий татвар төлөгчийн талаар нийтэд мэдээлэх журам" Татварын Ерөнхий Газрын даргын 2009 оны 06 дугаар сарын 15-ны өдрийн 225 тоот тушаалын 1 дүгээр хавсралт.

[10] "Харилцан хамаарал бүхий аж ахуйн нэгжүүдийн хооронд хийгдэж байгаа барaа борлуулагдах бодит бус үнэ хэрэглэх болзошгүй догодолж барaа, ажил, үйлчилгээний төрөл, эх үүсэлтэй үнийн мэдээллийн эх сурвалжийн жагсаалт" Татварын Ерөнхий Газрын даргын 2007 оны 08 дугаар сарын 31-ны өдрийн 165 тоот тушаалын хавсралт.

[11] См.:Raymond R.N., Clifford M. Hicks. Income Tax influences on Legal Forms on Organizations for Small Business. L., 1990, p.45

[12] Waerzeggers, Christophe and Cory Hillier, 2016, "Introducing a general anti-avoidance rule (GAAR)—Ensuring that a GAAR achieves its purpose," Tax Law IMF Technical Note 2016/1. IMF Legal Department

[13] Г.Алтанзаяа, Татвараас зайлсхийхийн эсрэг ерөнхий дүрэм гэж юу вэ? (GAAR), У6, 2020, 2 дахь тал

оногдуулах ямар хэмжээ болон ямар нийтлэг урьдчилан сэргийлэх арга зөвлөмжөөс зөвлөж ажиллах шаардлагатай вэ гэдэг асуудлыг судлах, Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын тухай хуульд тулгуурлан Монгол Улсын Засгийн газрын 2022 оны 47 дугаар тогтоолтой холбогдуулан бүрдүүлсэн "Онлайн тоглоомоор хорих ял оногдуулах нөлөөлөх зөвлөмж" судалгаанд хамрагдсан 1 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэг "Онлайн тоглоомоор хорих ял оногдуулах" гэсэн заалт ба ялын нийтлэг урьдчилан сэргийлэх зөвлөмжөөс бусад зөвлөмжүүдэд гол анхаарал хандуулсан ба онлайн тоглоомоор хорих ял оногдуулах нь ялын нийтлэг урьдчилан сэргийлэх зөвлөмжөөс бусад зөвлөмжүүдтэй ижилхэн гэж үзлээ. Зөвлөмжүүдтэй ижилхэн сэргийлэх зөвлөмжөөс бусад зөвлөмжүүдтэй ижилхэн сэргийлэх нь онлайн тоглоомоор хорих ялтай холбогдуулан гарсан шинэ асуудлыг шийдвэрлэхгүй бөгөөд онлайн тоглоомоор хорих ялтай холбоотой асуудлыг шийдвэрлэхийн тул

хувьд Үндсэн хуулиар дээрх зарчмуудыг тусгаснаас гадна Эрүүгийн хуульд ёсны зарчим, Шүүхийн хуульд “Хэрэгтний гэм бүрэг нь ял оногдуулах ушгэсэгдэнэ болно. Хэрэгтэнд ял оногдуулах шаардлага ял нь түүний нэрээр нийтлэгдсэн аньдрал хаягаар гэмт[30] хэмээн тусгаснаа бол мөнөө гэсэн Эрүүгийн хуульд Шүүх гэмт хэрэг үйлдсэн хүнийг ерөнхий аргаар заасан ушгэсгэсэн хуульд Шүүх гэмт хэрэг үйлдсэн хүн эн хугацааны дотор ял оногдуулах тухай заасан Эрүүгийн хуулиар тогтоосон байна хэмээн үзсэн бол Г.Эрдэнэбат, Ж.Эрдэнэбулган нарын хамтран гаргасан Монгол Улсын Эрүүгийн эрх зүйн удиртгал бүтээлд Ял оногдуулах нийтлэг зарчим ны ялын зорилгыг хэрэгжүүлэх хэрэгсэл болдог байна[11] хэмээн тайлбарлажээ. Иймд дээрх улсуудад ял оногдуулахад баримталдаг нийтлэг зарчим болон ял оногдуулах үндэслэлийг судалсан болно.

Ял оногдуулах нийтлэг зарчим гэдэг нь гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруутай болох нь шүүхээр нотлогдсон эцэстээдэд ял оногдуулахад удирдлага болговол зохих хууль ёс, шударга ёс, ял шүүгдэгч бүрд тохирсон ялгавартай байх шаардлагыг хангасан тэргүүний үзэл санааны цогц бүрдэл юм.[12] Ялын зорилгыг тэр дундаа ялын гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх зорилгыг хэрэгжүүлэх хэрэгсэл болох ял оногдуулах зарчим нь олон улсын гэрээ конвенцод тусгагдахаас гадна тухайн улсын Үндэсэн хууль болон Эрүүгийн хуульд тусгагдсан байдаг. Энэхүү өгүүлэлд харьцуулан судлахаар сонгон авсан улсуудын Үндэсэн хууль болон Эрүүгийн хуульдаа ял оногдуулахад баримтлах зарчмуудыг дараах байдлаар тусгажээ. Польш Улсын Үндэсэн хууль ял оногдуулахад хүний нэр төр, алдар хүндийг хүндэтгэх зарчим[13], эрүүдэн шүүхийг хориглох[14], шүүгч хараат бус байж зөвхөн Үндэсэн Хууль болон хууль захирагдах зарчмыг[15] удирдлага болгодог байна. Харин Эрүүгийн хуульд тусгасан ял оногдуулах нийтлэг зарчимд энэрэнгүй ёсны зарчмыг тэр дундаа хүний нэр төр, алдар хүндийг хүндэтгэх зарчим[16], гэм буруугийн зарчим, ялын төрлийг сонгох болон ялын хэмжээг тогтоохоо хууль зааснаар хүрээнд шүүх үзэмжээрээ ял оногдуулах зарчим, ял болон таслан сэргийлэх арга хэмжээ нь тодорхой байх зарчим, таслан сэргийлэх болон урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ ойлгомжгүй байхыг хориглох зарчмуудыг тусгасан байна.[17] Мөн үүний дээр эрүүгийн ялын санкцийг зөвхөн хувь хүнд оногдуулах зарчим,[18] хорих ял нь хамгийн эцсийн албадлагын арга хэмжээ болох тухай зарчмуудыг[19] удирдлага болгон ял шийтгэл оногдуулдаг байна. Герман Улсын хувьд тус улсын Үндэсэн Хуулийн 1 дүгээр зүйлд Хүний нэр төр, алдар хүнд халдашгүй байна. Үүнийг хүндэтгэх, хамгаалах нь улсын үүрэг мөн, 97 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан Шүүгч хараат бус байж, гагцхүү хуульд захирагдана, Эрүүгийн хуулийн 1 дүгээр зүйлд заасан “Гэмт хэрэг үйлдэхээс өмнө тухайн хэргийг хуульд ял шийтгэл хүлээлгэхээр заасан тохиолдолд түүнд ял оногдуулна” хэмээх хууль ёсны зарчмуудыг тус тус удирдлага болгодог байна. Харин Манай улсын

зөрчигдсөн эрхийг сэргээх, хохирлыг нөхөн төлүүлэх, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, гэмт хэрэг үйлдсэн хүнийг нийгэмшүүлэхэд оршино” хэмээн тус тус заажээ.

Польш, Герман, Монгол улсын эрүүгийн хууль ялын гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх зорилгыг эрүүгийн хуульдаа тусгасан байгаагаас үзвэл уг зорилго эдгээр улсын эрүүгийн ялын эрх зүйд чухал байр суурь эзэлж байгааг харуулж байна. Гэхдээ дээрх улсад ялын гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх зорилгыг ял оногдуулах зарчим, ял оногдуулах үндэслэлд тулгуурлан ялгаатай байдлаар эрүүгийн хуульдаа зохицуулсан байна.

Манай улсын эрүүгийн эрх зүйн судлаачид ялын зорилгыг хэрэгжүүлэхэд ял оногдуулах зарчим, ял оногдуулах үндэслэл нь чухал нөлөөтэй болох талаар нэгдмэл байр суурьтай байна. Тухайлбал Хууль зүйн ухааны доктор Д.Баярсайхан Эрүүгийн хариуцлагын, тэр тусмаа ялын зорилгыг хэрхэн хангах нь юуны өмнө ял оногдуулах үндэслэл, журмыг яаж тогтоож, хэрхэн хэрэгжүүлэхээс шууд хамаардаг бөгөөд эх газрын системийн бүх орнууд ял оногдуулах нийтлэг нөхцөл, үндэслэлийг эрүүгийн хуулиар тогтоосон байна хэмээн үзсэн бол Г.Эрдэнэбат, Ж.Эрдэнэбулган нарын хамтран гаргасан Монгол Улсын Эрүүгийн эрх зүйн удиртгал бүтээлд Ял оногдуулах нийтлэг зарчим ны ялын зорилгыг хэрэгжүүлэх хэрэгсэл болдог байна[11] хэмээн тайлбарлажээ. Иймд дээрх улсуудад ял оногдуулахад баримталдаг нийтлэг зарчим болон ял оногдуулах үндэслэлийг судалсан болно.

Ял оногдуулах нийтлэг зарчим гэдэг нь гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруутай болох нь шүүхээр нотлогдсон эцэстээдэд ял оногдуулахад удирдлага болговол зохих хууль ёс, шударга ёс, ял шүүгдэгч бүрд тохирсон ялгавартай байх шаардлагыг хангасан тэргүүний үзэл санааны цогц бүрдэл юм.[12] Ялын зорилгыг тэр дундаа ялын гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх зорилгыг хэрэгжүүлэх хэрэгсэл болох ял оногдуулах зарчим нь олон улсын гэрээ конвенцод тусгагдахаас гадна тухайн улсын Үндэсэн хууль болон Эрүүгийн хуульд тусгагдсан байдаг. Энэхүү өгүүлэлд харьцуулан судлахаар сонгон авсан улсуудын Үндэсэн хууль болон Эрүүгийн хуульдаа ял оногдуулахад баримтлах зарчмуудыг дараах байдлаар тусгажээ. Польш Улсын Үндэсэн хууль ял оногдуулахад хүний нэр төр, алдар хүндийг хүндэтгэх зарчим[13], эрүүдэн шүүхийг хориглох[14], шүүгч хараат бус байж зөвхөн Үндэсэн Хууль болон хууль захирагдах зарчмыг[15] удирдлага болгодог байна. Харин Эрүүгийн хуульд тусгасан ял оногдуулах нийтлэг зарчимд энэрэнгүй ёсны зарчмыг тэр дундаа хүний нэр төр, алдар хүндийг хүндэтгэх зарчим[16], гэм буруугийн зарчим, ялын төрлийг сонгох болон ялын хэмжээг тогтоохоо хууль зааснаар хүрээнд шүүх үзэмжээрээ ял оногдуулах зарчим, ял болон таслан сэргийлэх арга хэмжээ нь тодорхой байх зарчим, таслан сэргийлэх болон урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ ойлгомжгүй байхыг хориглох зарчмуудыг тусгасан байна.[17] Мөн үүний дээр эрүүгийн ялын санкцийг зөвхөн хувь хүнд оногдуулах зарчим,[18] хорих ял нь хамгийн эцсийн албадлагын арга хэмжээ болох тухай зарчмуудыг[19] удирдлага болгон ял шийтгэл оногдуулдаг байна. Герман Улсын хувьд тус улсын Үндэсэн Хуулийн 1 дүгээр зүйлд Хүний нэр төр, алдар хүнд халдашгүй байна. Үүнийг хүндэтгэх, хамгаалах нь улсын үүрэг мөн, 97 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан Шүүгч хараат бус байж, гагцхүү хуульд захирагдана, Эрүүгийн хуулийн 1 дүгээр зүйлд заасан “Гэмт хэрэг үйлдэхээс өмнө тухайн хэргийг хуульд ял шийтгэл хүлээлгэхээр заасан тохиолдолд түүнд ял оногдуулна” хэмээх хууль ёсны зарчмуудыг тус тус удирдлага болгодог байна. Харин Манай улсын

[11] Г.Эрдэнэбат, Ж.Эрдэнэбулган нар, *Монгол Улсын Эрүүгийн эрх зүйн удиртгал*, 2001, 123 дахь тал.
[12] С.Жанцан, *Монгол Улсын Эрүүгийн эрх зүйн онол, / ялын тухай сургаал/*, Ангараг технологи, 2014, 232 дахь тал.
[13] Konstytucja, Art. 30,
[14] Konstytucja, Art.40
[15] Konstytucja, Art. 178 Abs. 1
[16] Art. 3 pol. StGB
[17] Art. 53 pol. StGB
[18] Art. 55 pol. StGB
[19] Art. 58 § 1 pol. StGB

TAX ANTI-AVOIDANCE RULES AND PROCEDURES

Chuluunsetseg.O
Senior Lecturer at School of Law, NUM

Renstendorj.S
Senior Lecturer at Business School, NUM

ABSTRACT:

Countries have started to incorporate international legal norms into their domestic legislation. As a result, many important measures such as improving the implementation of laws, developing international cooperation, implementing international legal norms between governments, solving controversial issues through mutual information exchange, and monitoring the activities of multinational companies have been regulated by unified norms.

One of these measures is to stop and prevent tax evasion, regulate related issues according to international legal norms and, if necessary, incorporate them into domestic legal norms.

We intend to briefly consider how the concept of tax evasion measures is implemented in our country, what legal regulations are used and how it affects the implementation of double taxation agreements.

KEYWORDS:

Tax planning, audits, tax avoidance, rules, double tax treaties, tax legislation, transfer pricing.

ШИЙДВЭР ГҮЙЦЭТГЭХ АЖИЛЛАГААНЫ ЯВЦ ДАХЬ ТАЛУУДЫН ХҮСЭЛТ, ҮР ДАГАВАР

Б.Замбага
ДХИС-ийн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны сургуулийн Иргэний шийдвэр гүйцэтгэлийн тэнхимийн багш, ахмад

ТОВЧЛОЛ:

Шүүхээр баталгаажуулсан эрх, ашиг сонирхлыг бүрэн хэрэгжүүлэхийн тулд шүүхийн шийдвэрийг албадан гүйцэтгэх ажиллагаг явуулдаг. Ийнхүү шүүхийн шийдвэрийг албадан гүйцэтгэх ажиллагааны явцад төлбөр төлөгч, төлбөр авагч нь эвлэрэх, төлбөр авагч нь төлбөр, шаардлагаасаа бүхэлд нь эсхүл зарим хэсгээс нь татгалзах, төлбөрийн шаардлагад эд хөрөнгө тооцуулах тохиолдол цөөнгүй гардаг. Талуудаас гаргасан хүсэлт, татгалзал, эвлэрлийг хүлээн авч шийдвэрлэх явцад шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны талуудын эсхүл шүүхийн шийдвэрээр эрх нь хамгаалагдаж байгаа тэтгүүлэгчийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол зөрчигдөх, талуудын хэн алинд нь төөрөгдөл үүсэх магадлал байдаг. Иймд шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны талуудаас гаргасан хүсэлт, түүнд тавигдах шаардлагыг Иргэний хуульд тодорхойлсон хэлцэл, хэлцэлд тавигдах шаардлагад нийцүүлэн авч ашиглах шаардлагатай байгаар тодруулахыг зорилоо.

ТҮЛХҮҮР ҮГС:

Хүсэл зоригийн илэрхийлэл, шүүхийн шийдвэр, эрх зүйн хамгаалалт, баталгаат хүсэлт, хэлцлийн үндсэн шинж, дуусгавар болсныг сэргээх, хугацааг сэргээх.

ОРШИЛ

Хүний эрхийг хангах, хамгаалах үйл ажиллагаа нь дан ганц шүүхийн асуудал биш бөгөөд хууль зүйн олон эх сурвалжийг үндэслэн төрийн эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтны зүгээс хамгаалах үйл ажиллагаг хэрэгжүүлдэг. Эдгээрийн нэгэн илэрхийлэл нь Шүүх байгууллагаас хамгаалсан эрх, ашиг сонирхлыг Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагаар дамжуулан хамгаалах тогтолцооны дагуу шийдвэр гүйцэтгэгч хуулиар олгогдсон эрх, үүрэг, дараалдуг үндэслэн шүүхийн шийдвэрийг албадан гүйцэтгэх ажиллагааны журмаар шүүхээр баталгаажуулсан тэрхүү эрхийн хэрэгжилтийг хангаж ажилладаг. Үүнийг “Гайхалтай мэргэн шүүхийн шийдвэр гарлаа ч шийдвэр гүйцэтгэлээр дамжин түүний үр дүн нь баталгаажихгүй бол тэр нь ердөө хэрэгцээгүй цаас тодий” гэж Бүгд Найрамдах Солонгос Улсын дээд шүүхийн 16 дахь ерөнхий шүүгч Ким Мён Сэ /Kim Myeong-soo/ хэлсэн байдаггай санал нийлэхгүй байхын аргагүй юм.

Ялын гэмт хэрэг нь хүн амын эсрэг гаргасан гэмт хэрэг бөгөөд ялын гэмт хэрэгтэн нь ялтан гэж нэрлэгдэнэ. Ялтан нь ялын гэмт хэрэгтэн, ялтан гэсэн ойлголтыг ялтан гэсэн ойлголтоос ялгах нь ялтан нь ялын гэмт хэрэгтэн гэсэн ойлголтоос ялгах нь ялтан нь ялтан гэсэн ойлголтоос ялгах нь ялтан нь ялтан гэсэн ойлголтоос ялгах нь ялтан нь ялтан

ЯЛЫН ГЭМТ ХЭРГЭЭС УРЬДЧИЛАН СЭРГИЙДЭХ ЗОРИЛГЫН ХАРГАЛЗАН ЯЛ ОНОГДУУЛАХ НЬ (ПОЛШЫЛ, ТЕРМАН, МОНГОЛ УЛСЫН ЖИШЭЭН ДЭЭР)

Э.Баасанбямба

МУИС-ийн ХЗС-ийн магистрант,
Шүүхийн сургалт, судалгаа, мэдээлэлийн хүрээлэнгийн судлаач

ТОВЧЛОЛ:

Ял шийтгэл оногдуулахаа ялын урьдчилан сэргийлэх зорилгыг хэрэгжүүлэх нь гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг ялаагүй гэмт хэрэг үйлдэхгүйгээр ялаах гэж буй баяд. Ялын гэмт хэрэгтэй адилхан ялах нийгэмшүүлэхэд ялаагүй ялтнуудыг ялах тогтворгүй хуулийг гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлж чадах гэж буй баяд. Ялын гэмт хэрэгтэй адилхан сэргийлэх зорилгыг ял гаралтын эрх зүйн систем хаанаарх ямс оршуулбын ялын онол чиглэл баяд сүүлд бүрэн эзэлдэг болоо гүтгэл болон гүтгэл гэсэн хоёр үндсэн онолуудтай байна. Ялын нийгэмд урьдчилан сэргийлэх зорилгыг ялаах хэлбэрүүд болох Полшы уламжлалт ялын нийгэмд болон европ гэсэн хоёр хэсэг хуваагдаж байна. Ялын нийгэмд урьдчилан сэргийлэх зорилгыг ялаах ялаах хэлбэрүүд нь эерэг болон сөрөг гэсэн хоёр хэлбэрт хуваагдах бөгөөд ялаах ялаах хэлбэрийн хувьд ялаах ялаах ялаах

гүйцэтгэгч-н) нэхэн, хуулийн этгээдийн зөгзөгсөх хандан гаргасан өргөдөл, гомдол, саналыг, нөгөө талаасаа шийдвэр гүйцэтгэгчийн ахлах шийдвэр гүйцэтгэгч, ерөнхий шийдвэр гүйцэтгэгч болон шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны оролцогч, оролцогч бус нэн, хуулийн этгээдэд хандан гаргасан цаасан суурьтай мэдээдэл, мэдээдэгдэх хуудсыг ойлгож болохоор байна. Цаасан суурьтай гэсний учир нь шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны хувийн хэрэг дэх бусад баримтыг нотлох баримтын хэмжээнд үнэлэн авч үзэхийн тулд бичгийн хэлбэрт оруулсан байхыг шаардлагатай бөгөөд шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны үйл явц, үр дүнг цаасан суурьтай баримтад тулгуурлан бэхжүүлж шийдвэр гүйцэтгэлийн хувийн хэрэгт хавсаргадаг. Шийдвэр гүйцэтгэлийн хувийн хэрэг нь шүүхийн нучин төгөлдөр шийдвэр, шүүхийн гүйцэтгэх баримт бичгийн үндэслэн явуулсан шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаагүй бэхжүүлсэн шийдвэр гүйцэтгэгчийн тэмдэглэл, гаргасан шийдвэр, акт, мэдэгдэл, мэдэгдэх хуудас, талуудын хувийн мэдээлэл, тухайн ажиллагаатай холбогдуулан талуудын болон гуравдагч этгээдийн зүгээс гаргасан хүсэлт, шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны үйл явц, үр дүнд шуud нөлөөлөхүйц болов ч ахлах холбогдол бүхий мэдээллийг агуулсан бусад баримтаас бүрдэх бөгөөд баримтыг шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа явагдсан цаг, хугацааны дараалыг үндэслэн хавсаргадаг[14] онцлогтой.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны үндсэн эх сурвалж болсон Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль[15] (2002)-г хэрэглэх, хууль хэрэглээний зөрүүг арилгахын тулд Монгол Улсын дээд шүүх бүрэн эрхийнхээ хүрээнд 2007 оны 11 дүгээр сарын 29-ний өдрийн 43 дугаар тогтоолоор мөн хуулийн зарим зүйл заалтыг тайлбарласан байдаг[16]. Ингэхдээ бидний судалгааны ажлын объект болсон "хүсэлт"-ийг шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны талуудаас гаргасан хүсэлт, шийдвэр гүйцэтгэгч, эрх бүхий албан тушаалтны зүгээс гаргасан хүсэлт гэсэн агуулгаар ангилан тавигдах шаардлагыг тодорхойлон дараах байдлаар тайлбарласан байна.

Нэгдүгээрт. Тогтоолын 3 дугаар зүйлд "Хуулийн 15 дугаар зүйлд заасан шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааг түдгэлзүүлэх үндэслэлийн талаарх зохицуулалтыг дараах байдлаар тайлбарласугай гэвэл 3 дугаар зүйлийн 3.1 дэх заалтад "Энэ зүйлийн 15.1.3[17]-т заасан "хүсэлт гарсан бол түүнийг дахин шийдвэрлэсэн шүүхийн шийдвэр гарах хүртэл" гэснийг хүсэлт гарсан тохиолдолд түүнийг Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн[18] 181, Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн[19] 362 дугаар зүйлд заасны дагуу шийдвэрлэх хүртэл гэж ойлгоно"гэж тайлбарласан. Энэ нь шинэчлэн найруулагдсан Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 27 дугаар зүйлийн 27.1.3 дахь хэсэгт заасан "шинээр илэрсэн нөхцөл байдлын улмаас гүйцэтгэх баримт бичгийн үндэслэл болох шийдвэрийг хянуулах тухай хүсэлт гаргасан бол түүнийг хянан шийдвэрлэсэн шүүхийн шийдвэр гарч, хуулийн нучин төгөлдөр болтол" гэж заасантай адилтан үзэхээр байна;

Хоёрдугаарт. Тогтоолын 3 дугаар зүйлийн 3.5 дахь заалтад "Мөн зүйлийн 15.4[20]-т заасан "мэдэгдэх" гэдэгт шийдвэр гүйцэтгэгч нь энэ хуулийн 15.1, 15.2-т заасан үндэслэл илэрсэн талаар бичгийн хэлбэртэй албан ёсны мэдэгдлийг шүүхэд, эсхүл ахлах шийдвэр гүйцэтгэгчид гаргасан байхыг ойлгоно" гэж тайлбарласан нь Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн (шинэчилсэн найруулга) 27 дугаар зүйлийн 27.4 дэх заалтад заасан

[14] Б.Замбага, Шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны хувийн хэрэг талуудын эрхийг хангах нотлох баримт болох нь. //Human right and forensic science, Online international scientific conference, 2022 №1, 304 дэх тал.

[15] Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль, 2002.

[16] Монгол Улсын дээд шүүхийн тогтоол, Уб, 2007. №43.

[17] Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль, 2002, 15.1.3 дахь заалт "шинээр илэрсэн нөхцөл байдлын улмаас шүүхийн шийдвэрийг хянуулах тухай хүсэлт гаргасан бол түүнийг дахин шийдвэрлэсэн шүүхийн шийдвэр гарах хүртэл".

[18] Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль, 2002.

[19] Эрүүгийн байцаан шийтгэх тухай хууль, 2002.

[20] Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль, 2002, 15.4 дэх заалт "Шийдвэр гүйцэтгэгчий энэ хуулийн 15.1,15.2-т заасан үндэслэл илэрсэн өдрөөс хойш 3 хоногийн дотор шүүхэд, эсхүл ахлах шийдвэр гүйцэтгэгчид гаргасан байна. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааг үргэлжлүүлэн явуулна".

"Шийдвэр гүйцэтгэх энэ хуулийн 27.1.1-д заасан үндэслэл илэрсэн бол шүүхэд, 27.2-т заасан үндэслэл илэрсэн бол ахлах шийдвэр гүйцэтгэгч мэдэгдэх ба эрх бүхий этгээд үндэслэлтэй гэж үзсэн тохиолдолд бөгөөд эрх бүхий этгээд тушаалтан тушаалтнуудтай ужалсаншгүй гэж үзсэн тохиолдолд шүүхэд гаргах шийдвэр гүйцэтгэгч мэдэгдлийг ирүүлэгч "вирусилгаатан" гэсэн тохиолдолд агуулгыг нь шалгаж, хүчинтэй гэж үзвэл шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааг үргэлжлүүлэн явуулна".

хууль ёсны зарчмын баталгааг хангах, гэм бурууг шүүхэхэр эцэслэн шийдвэрлэх зарчмыг бодит агуулгаар нь хэрэгжүүлэхэд ач холбогдолтой.

Ийнхүү гэм буруугийн асуудлыг эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх нөхцөл болох талаас авч үзвэл сөөргүй эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлөх буюу учлах үндэслэлүүдийг бий болдог. Энэ нь манай улсын Эрүүгийн хууль дахь гэмт хэргийн үгүйсгэх нөхцөл байдлуудаас үр дагавар, мөн чанараараа ялгаатай. Гэмт этгээдийн үйлдэл эрүүгийн хуулийн тусгай анги заасан тодорхой гэмт хэргийн объектив, субъектив шинжийг хангасан, түүний нийгмийн аюулын шинж чанарыг үгүйсгэх нөхцөл байдал байхгүй боловч гэмт хэрэг үйлдэгдсэн үеийн онцгой нөхцөл байдлаас хамааран субъект оюун санааны бүрэн эрх чөлөөний үндэсэн дээр шийдвэр гаргах боломжгүй нөхцөлд түүний эрүүгийн хариуцлагаас учлан хэлтрүүлэх үндэслэл болно. Учлах үндэслэлүүдийн төрлүүдийг хуульчлах, гэм буруугийн асуудлыг гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний ойлголтоос тусад нь шалгах дарааллыг тогтоосноор хэргийн нөхцөл байдлыг зөв дүгнэх, цаашлаад хууль ёсны зарчмын хамгаалалт болно.

ЭХ СУРВАЛЖ

Монгол хэл дээрх

Хууль тогтоомж

1. С.Жанцан, Монгол Улсын Эрүүгийн эрх зүйн онол, Уб, 2009.
2. Т.Золбоо, Гэмт хэргийн бүтэц, Уб, 2018.
3. Т.Золбоо, Гэмт хэргийн бүрэлдүүн, Уб, 2023.

Шүүхийн шийдвэр

4. Баянхонгор аймгийн сум дундын Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүхийн шийтгэх тогтоол, №13, 2019.12.05.
5. Улсын дээд шүүхийн тогтоол, №260, 2020.05.25.

Гадаад хэл дээрх

Хууль тогтоомж

1. Basic Law of the Federal Republic of Germany, (1949).

Ном, өгүүлэл, судалгааны тайлан

2. G.Binder, Criminal law: the Oxford introduction to U.S. Law, (New York-Oxford University Press, 2016).
3. J.Herring, Criminal law: text, cases, and materials, 5th ed, (United Kingdom- Oxford Press, 2012).
4. M.Bonlader, Principles of German Criminal Law, (North America-Hart publishing, 2009).
5. M.Kremnitzer and T.Hornle, "Human dignity and Principle of Culpability", Isreal Law Review, 44, (2011).

дүгаар маягдаагаар ахан шатны шүүхээс шүүгдэгчийг Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 11.6 дүгаар зүйлд заасан гэмт хэрэг үйлдсэн гэж бүрэлдүүлж тогтоосон шийдвэрийг хэвээр үлдээжээ.

Хэлэлцэгдсэн шатны шүүхийн шийдвэр: Улсын дээд шүүхийн 2020 оны 05 дугаар сарын 25-ны өдрийн №260 "Оршин суугч хүний эрүүгийн эрх зүйн тухай арга зүйн зөвлөмж" батлах тухай тогтоолоор "Оршин суугч хүний эрүүгийн эрх зүйн онол" хичээлийн хичээлийн зорилго нь зөрчлийн хэлбэрийг хуулийн зөрчлөөс ялгах, хуулийн этгээдийн эрхэм зорилгыг ойлгомжтой болгон, ажлын хэрэгцээ шаардлагатай хуулийн нь зөрчлөөс ялгах хууль зүйн аргачлалыг хэрэглэх, хуулийн этгээдийн эрүүгийн хариуцлагын онцлогоос хамаарч хуулийн этгээдийн гэмт хэрэгт холбогдох нөхцөл байдлыг тогтоох, хуулийн этгээдэд хандан гаргасан саналыг, нөгөө талаасаа шийдвэр гүйцэтгэгчийн ахлах шийдвэр гүйцэтгэгч, ерөнхий шийдвэр гүйцэтгэгч болон шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны оролцогч, оролцогч бус нэн, хуулийн этгээдэд хандан гаргасан цаасан суурьтай мэдээдэл, мэдэгдэгдэх хуудсыг ойлгож болохоор байна. Цаасан суурьтай гэсний учир нь шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны хувийн хэрэг дэх бусад баримтыг нотлох баримтын хэмжээнд үнэлэн авч үзэхийн тулд бичгийн хэлбэрт оруулсан байхыг шаардлаг бөгөөд шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны үйл явц, үр дүнг цаасан суурьтай баримтад тулгуурлан бэхжүүлж шийдвэр гүйцэтгэлийн хувийн хэрэгт хавсаргадаг. Шийдвэр гүйцэтгэлийн хувийн хэрэг нь шүүхийн нучин төгөлдөр шийдвэр, шүүхийн гүйцэтгэх баримт бичгийн үндэслэн явуулсан шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаагүй бэхжүүлсэн шийдвэр гүйцэтгэгчийн тэмдэглэл, гаргасан шийдвэр, акт, мэдэгдэл, мэдэгдэх хуудас, талуудын хувийн мэдээлэл, тухайн ажиллагаатай холбогдуулан талуудын болон гуравдагч этгээдийн зүгээс гаргасан хүсэлт, шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны үйл явц, үр дүнд шуud нөлөөлөхүйц болов ч ахлах холбогдол бүхий мэдээллийг агуулсан бусад баримтаас бүрдэх бөгөөд баримтыг шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа явагдсан цаг, хугацааны дараалыг үндэслэн хавсаргадаг[14] онцлогтой.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны үндсэн эх сурвалж болсон Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль[15] (2002)-г хэрэглэх, хууль хэрэглээний зөрүүг арилгахын тулд Монгол Улсын дээд шүүх бүрэн эрхийнхээ хүрээнд 2007 оны 11 дүгээр сарын 29-ний өдрийн 43 дугаар тогтоолоор мөн хуулийн зарим зүйл заалтыг тайлбарласан байдаг[16]. Ингэхдээ бидний судалгааны ажлын объект болсон "хүсэлт"-ийг шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны талуудаас гаргасан хүсэлт, шийдвэр гүйцэтгэгч, эрх бүхий албан тушаалтны зүгээс гаргасан хүсэлт гэсэн агуулгаар ангилан тавигдах шаардлагыг тодорхойлон дараах байдлаар тайлбарласан байна.

Нэгдүгээрт. Тогтоолын 3 дугаар зүйлд "Хуулийн 15 дугаар зүйлд заасан шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааг түдгэлзүүлэх үндэслэлийн талаарх зохицуулалтыг дараах байдлаар тайлбарласугай гэвэл 3 дугаар зүйлийн 3.1 дэх заалтад "Энэ зүйлийн 15.1.3[17]-т заасан "хүсэлт гарсан бол түүнийг дахин шийдвэрлэсэн шүүхийн шийдвэр гарах хүртэл" гэснийг хүсэлт гарсан тохиолдолд түүнийг Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн[18] 181, Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн[19] 362 дугаар зүйлд заасны дагуу шийдвэрлэх хүртэл гэж ойлгоно"гэж тайлбарласан. Энэ нь шинэчлэн найруулагдсан Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 27 дугаар зүйлийн 27.1.3 дахь хэсэгт заасан "шинээр илэрсэн нөхцөл байдлын улмаас гүйцэтгэх баримт бичгийн үндэслэл болох шийдвэрийг хянуулах тухай хүсэлт гаргасан бол түүнийг хянан шийдвэрлэсэн шүүхийн шийдвэр гарч, хуулийн нучин төгөлдөр болтол" гэж заасантай адилтан үзэхээр байна;

Хоёрдугаарт. Тогтоолын 3 дугаар зүйлийн 3.5 дахь заалтад "Мөн зүйлийн 15.4[20]-т заасан "мэдэгдэх" гэдэгт шийдвэр гүйцэтгэгч нь энэ хуулийн 15.1, 15.2-т заасан үндэслэл илэрсэн талаар бичгийн хэлбэртэй албан ёсны мэдэгдлийг шүүхэд, эсхүл ахлах шийдвэр гүйцэтгэгчид гаргасан байхыг ойлгоно" гэж тайлбарласан нь Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн (шинэчилсэн найруулга) 27 дугаар зүйлийн 27.4 дэх заалтад заасан

[14] Б.Замбага, Шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны хувийн хэрэг талуудын эрхийг хангах нотлох баримт болох нь. //Human right and forensic science, Online international scientific conference, 2022 №1, 304 дэх тал.

[15] Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль, 2002.

[16] Монгол Улсын дээд шүүхийн тогтоол, Уб, 2007. №43.

[17] Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль, 2002, 15.1.3 дахь заалт "шинээр илэрсэн нөхцөл байдлын улмаас шүүхийн шийдвэрийг хянуулах тухай хүсэлт гаргасан бол түүнийг дахин шийдвэрлэсэн шүүхийн шийдвэр гарах хүртэл".

[18] Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль, 2002.

[19] Эрүүгийн байцаан шийтгэх тухай хууль, 2002.

[20] Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль, 2002, 15.4 дэх заалт "Шийдвэр гүйцэтгэгчий энэ хуулийн 15.1,15.2-т заасан үндэслэл илэрсэн өдрөөс хойш 3 хоногийн дотор шүүхэд, эсхүл ахлах шийдвэр гүйцэтгэгчид мэдэгдэх ба эрх бүхий этгээд үндэслэлтэй гэж үзвэл шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааг үргэлжлүүлэн явуулна".

ДҮГНЭЛТ

Бид эхэн өгөгдөл гаргах, тойм, үр дүнтэй, үр ашгаатай ухаалаг чадвартай зөвлөгөө гаргах зорилгоор Улсын дээд шүүхийн нь эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 25-ны өдрийн №260 "Оршин суугч хүний эрүүгийн эрх зүйн тухай арга зүйн зөвлөмж" батлах тухай тогтоолоор "Оршин суугч хүний эрүүгийн эрх зүйн онол" Уб, 2009 оны хичээлийн зорилго нь зөрчлөөс ялгах хууль зүйн аргачлалыг хэрэглэх, хуулийн этгээдийн эрүүгийн хариуцлагын онцлогоос хамаарч хуулийн этгээдийн гэмт хэрэгт холбогдох нөхцөл байдлыг тогтоох, хуулийн этгээдэд хандан гаргасан саналыг, нөгөө талаасаа шийдвэр гүйцэтгэгчийн ахлах шийдвэр гүйцэтгэгч, ерөнхий шийдвэр гүйцэтгэгч болон шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны оролцогч, оролцогч бус нэн, хуулийн этгээдэд хандан гаргасан цаасан суурьтай мэдээдэл, мэдэгдэгдэх хуудсыг ойлгож болохоор байна. Цаасан суурьтай гэсний учир нь шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны хувийн хэрэг дэх бусад баримтыг нотлох баримтын хэмжээнд үнэлэн авч үзэхийн тулд бичгийн хэлбэрт оруулсан байхыг шаардлаг бөгөөд шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны үйл явц, үр дүнг цаасан суурьтай баримтад тулгуурлан бэхжүүлж шийдвэр гүйцэтгэлийн хувийн хэрэгт хавсаргадаг. Шийдвэр гүйцэтгэлийн хувийн хэрэг нь шүүхийн нучин төгөлдөр шийдвэр, шүүхийн гүйцэтгэх баримт бичгийн үндэслэн явуулсан шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаагүй бэхжүүлсэн шийдвэр гүйцэтгэгчийн тэмдэглэл, гаргасан шийдвэр, акт, мэдэгдэл, мэдэгдэх хуудас, талуудын хувийн мэдээлэл, тухайн ажиллагаатай холбогдуулан талуудын болон гуравдагч этгээдийн зүгээс гаргасан хүсэлт, шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны үйл явц, үр дүнд шуud нөлөөлөхүйц болов ч ахлах холбогдол бүхий мэдээллийг агуулсан бусад баримтаас бүрдэх бөгөөд баримтыг шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа явагдсан цаг, хугацааны дараалыг үндэслэн хавсаргадаг[14] онцлогтой.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны үндсэн эх сурвалж болсон Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль[15] (2002)-г хэрэглэх, хууль хэрэглээний зөрүүг арилгахын тулд Монгол Улсын дээд шүүх бүрэн эрхийнхээ хүрээнд 2007 оны 11 дүгээр сарын 29-ний өдрийн 43 дугаар тогтоолоор мөн хуулийн зарим зүйл заалтыг тайлбарласан байдаг[16]. Ингэхдээ бидний судалгааны ажлын объект болсон "хүсэлт"-ийг шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны талуудаас гаргасан хүсэлт, шийдвэр гүйцэтгэгч, эрх бүхий албан тушаалтны зүгээс гаргасан хүсэлт гэсэн агуулгаар ангилан тавигдах шаардлагыг тодорхойлон дараах байдлаар тайлбарласан байна.

Нэгдүгээрт. Тогтоолын 3 дугаар зүйлд "Хуулийн 15 дугаар зүйлд заасан шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааг түдгэлзүүлэх үндэслэлийн талаарх зохицуулалтыг дараах байдлаар тайлбарласугай гэвэл 3 дугаар зүйлийн 3.1 дэх заалтад "Энэ зүйлийн 15.1.3[17]-т заасан "хүсэлт гарсан бол түүнийг дахин шийдвэрлэсэн шүүхийн шийдвэр гарах хүртэл" гэснийг хүсэлт гарсан тохиолдолд түүнийг Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн[18] 181, Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн[19] 362 дугаар зүйлд заасны дагуу шийдвэрлэх хүртэл гэж ойлгоно"гэж тайлбарласан. Энэ нь шинэчлэн найруулагдсан Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 27 дугаар зүйлийн 27.1.3 дахь хэсэгт заасан "шинээр илэрсэн нөхцөл байдлын улмаас гүйцэтгэх баримт бичгийн үндэслэл болох шийдвэрийг хянуулах тухай хүсэлт гаргасан бол түүнийг хянан шийдвэрлэсэн шүүхийн шийдвэр гарч, хуулийн нучин төгөлдөр болтол" гэж заасантай адилтан үзэхээр байна;

Хоёрдугаарт. Тогтоолын 3 дугаар зүйлийн 3.5 дахь заалтад "Мөн зүйлийн 15.4[20]-т заасан "мэдэгдэх" гэдэгт шийдвэр гүйцэтгэгч нь энэ хуулийн 15.1, 15.2-т заасан үндэслэл илэрсэн талаар бичгийн хэлбэртэй албан ёсны мэдэгдлийг шүүхэд, эсхүл ахлах шийдвэр гүйцэтгэгчид гаргасан байхыг ойлгоно" гэж тайлбарласан нь Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн (шинэчилсэн найруулга) 27 дугаар зүйлийн 27.4 дэх заалтад заасан

[14] Б.Замбага, Шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны хувийн хэрэг талуудын эрхийг хангах нотлох баримт болох нь. //Human right and forensic science, Online international scientific conference, 2022 №1, 304 дэх тал.

[15] Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль, 2002.

[16] Монгол Улсын дээд шүүхийн тогтоол, Уб, 2007. №43.

[17] Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль, 2002, 15.1.3 дахь заалт "шинээр илэрсэн нөхцөл байдлын улмаас шүүхийн шийдвэрийг хянуулах тухай хүсэлт гаргасан бол түүнийг дахин шийдвэрлэсэн шүүхийн шийдвэр гарах хүртэл".

[18] Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль, 2002.

[19] Эрүүгийн байцаан шийтгэх тухай хууль, 2002.

[20] Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль, 2002, 15.4 дэх заалт "Шийдвэр гүйцэтгэгчий энэ хуулийн 15.1,15.2-т заасан үндэслэл илэрсэн өдрөөс хойш 3 хоногийн дотор шүүхэд, эсхүл ахлах шийдвэр гүйцэтгэгчид мэдэгдэх ба эрх бүхий этгээд үндэслэлтэй гэж үзвэл шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааг үргэлжлүүлэн явуулна".

2. Хууль бус шинж /Rechtswidrigkeit/: Гэмт хэргийн хууль бус шинжийг илэрхийлнэ. Эрүүгийн хуульд заасан тодорхой гэмт хэргийн объектив, субъектив шинж хангагдсан нөхцөлд түүний хууль бус шинжийг шалгах бөгөөд гэмт үйлдэл /эс үйлдэхүй/-г зөвтгөх үндэслэл /justification/ байхгүй бол хууль бус шинжийг хангасан гэж үзнэ.

3. Гэм буруу /Schuld/: ХБНГУ-д гэм бурууг тухай ойлголтыг гэмт хэргийн субъектив талын элементээс ялгаж үздэг ба хэрэг хариуцах чадвартай холбож тайлбарладаг.[14] Гэм хэргийг уучлах үндэслэл байгаа нөхцөлд шүүхээс шүүгдэгчийн гэм бурууг уучлах буюу ялаас чөлөөлөх шийдвэрийг гаргаж болдог.

Англо-Саксоны эрх зүйн бүлийн орнуудын адилаар үйлдэл нь өөрөө сэтгэхүйн дотоод элементийг агуулах тухай онол хөгжсөн нь "эцсийн үйлдлийн оной" ажээ. Эцсийн үйлдлийн онол бүсоор сэтгэхүйн элемент буюу субъектив талыг "үйлдэл хамааралтайгаар тайлбарлаж сэтгэхүй нь хүний хариуцлага хүлээх байдлыг тодорхойлох бол үйлийг тодорхойлж буй шинж чиг хэм хэмжээний бүтцэд урьдчилсан нөхцөл байдлаар багтах ёстой гэж үздэг"[15] гэжээ. Өөрөөр хэлбэл, гэмт хэргийн субъектив тал нь эрүүгийн хуулиар тодорхойлсон гэмт хэргийн бүрэлдэхүүн хэсэг бол гэм буруу нь хуульд заасан гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнийг хангасан тохиолдолд эрүүгийн хариуцлага оногдуулах эсэхийг шийдвэрлэх нөхцөл болж байна.

Гэм бурууг хүний зарчим буюу "Schuldprinzip"-г ХБНГУ-д эрх зүйт төрийн зарчим, Үндсэн хуулийн 1, 2 дугаар зүйлд заасан хүний эрхэм чанар, хувь хүний чөлөөт хүсэл зоригтой холбон тайлбарладаг. Үндсэн хуулийн 1 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт зааснаар хүний эрхэм чанар нь зөрчиж үл болох шинжтэй бөгөөд төрийн эрх мэдлийн бүхий л байгууллага хүний эрхэм чанарыг хүндэтгэж хамгаалах үүрэгтэй.[16] Хүний эрхэм чанар нь либерал төрд хэд хэдэн хязгаарлалтуудыг тогтоож өгдөг. Тэдгээрийн нэг нь хүний эрхэм чанарын үүднээс хувь хүнийг ёс суртахуунт бодгаль буюу сайн ба мууг, хориглосныг зөвшөөрснөөс ялгах, сайныг сонгож үйл хөдлөлөө түүнд нийцүүлэх чадамжтай субъект гэж хандах ёстой. Аливаа төрийн эрүүгийн бодлого энэхүү үзэл баримтлал дээр тулгуурладаг л бол гэм буруугүй этгээдэд эрүүгийн хариуцлага оногдуулах, гэм буруугийн хэр хэмжээнд нийцэхүйгүй хүнд ял оногдуулах нь төрөөс хувь хүнийг гадаад зорилгод хүрэх арга хэрэгсэл болгож байгаатай адил гэж үздэг. (гэмт хэргийг таслан зогсоох, урьдчилан сэргийлэх эсхүл бусдад сургамж болгох гэх мэт)[17]

Дүгнэхэд, ХБНГУ-д норматив онолд тулгуурлан гэм буруугийн ойлголтыг гэмт хэргийн субъектив талаас ялгаж, Англо-Саксоны эрх зүйн бүлийн орнуудтай адил субъектив талыг гэмт үйлдэлд хамаарах шинж гэж үздэг байна. Тодруулбал, субъектив тал нь гэмт этгээдийн үйлдэл гэмт хэргийн шинжийг хангасан эсэхийг шалгахад баримтлах эрүүгийн хуульд заасан тодорхой гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний нэг хэсэгт тооцогддог. Харин гэм буруу нь гэмт хэргийн шинжийг хангасан боловч эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх үндэслэлтэй эсэхийг шалгах шаардлагатай болж байна. Хэрэв гэм бурууг нь зарчмын дагуу субъектийг уучлах үндэслэлтэй бол эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх гурав дахь нөхцөл буюу "schuld" хангагдаагүй гэж үзэж ялаас чөлөөлнө.

Гэм бурууг тогтооход тухайн субъект өөрийн үйлдлийг мэдэж, үр дагаврыг хүсэж үйлдсэн боловч түүнд эрүүгийн хариуцлага оногдуулах шаардлагатай эсэхийг бие хүний автономи чанар буюу чөлөөт хүсэл зоригтоо бүрэн тулгуурлаж шийдвэр гаргах боломжтой уялдуулан авч үзэх нь гэм буруугийн асуудлыг субъектив талаас ялгах нэг үндэс болох нь дээрх харьцуулсан судалгаанаас харагдаж байна. Гэмт хэрэг үйлдэгдэх үеийн нөхцөл байдал, субъект тухайн нөхцөлд өөрөөр үйлдэл хийх бодит боломжтой байсан эсэхээс

[14] M.Bonlader, *Principles of German Criminal Law*, (North America-Hart publishing, 2009), 16.

[15] Ibid, 143.

[16] Basic Law of the Federal Republic of Germany, (1949), art. 1(1). нахин холбоос: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html [Сүүлд үзсэн: 2023.07.28]

[17] M.Kremnitzer and T.Hornle, "Human dignity and Principle of Culpability", *Isreal Law Review*, 44, (2011), 112.

хойшлуулах хүсэлтийг гаргах тохиолдол цөөгүй. Иймд шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааг удирдан зохион байгуулж байгаа шийдвэр гүйцэтгэгч талуудаас гаргасан хүсэлтийг хүлээн авч нэн даруй шийдвэрлэх үүрэгтэй ч эрхийн доголдолгүй хөрөнгийг бүрэн шилжүүлэн өгснө гүндэн дээр шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааг дуусгавар болгох нь зүйтэй. Дээрх жишээгээр л авч үзвэл дэлхий дахинд ийнхүү шийдвэрийг албадан гүйцэтгэх процесс ажиллагааны явцад талуудын хүсэл зоригийн илэрхийлэл нь хууль зүйн шаардлагыг хангаагүйгээс төлбөр авагчийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол хөндөгдөж, шийдвэр гүйцэтгэх албадан ажиллагааны дагуу битүүмжилсэн, барьцаалсан, хамгаалалт тогтоосон хөрөнгийн эрх сэргээгдэж бүсдад шилжих, үрэгдэх нөхцөл байдлыг бий болгож байна.

Иймд хүсэлтийг тайлбарласан хэл зүйн болон хууль зүйн тайлбар, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны явцад хэрхэн ойлгож хэрэглэх хэрэглүүлэхийн тайлбар, хийсвэр жишээ зэргийг нэгтгэн авч үзвэл шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны талууд, оролцогчдын зүгээс шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны үйл явц, үр дүнд нөлөөлөхөд чиглэсэн үйлдэл болон эс үйлдэхүйгээр илэрч буй хүсэл зоригийн илэрхийлэл гэж тайлбарлаж болох юм. Хэрэв ийнхүү тайлбарлах нь талуудын эрхийг хангах, хамгаалах хэрэгсэл болно гэж үзвэл шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны явцад гаргаж буй хүсэлтийг Иргэний хуулиар тодорхойлсон хэлцэл, түүнд тавигдах шаардлагын дагуу Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийг хэлбэр, агуулгыг тодорхойлон хуульчлах нь талуудын эрхийг хангах, шийдвэр гүйцэтгэгчийн шийдвэр, үйл ажиллагаа хууль ёсны байх шинжийг бүрэн хангана гэж үзлээ.

Бид өөрчлөгдөхгүйгээр юмс өөрчлөгддөггүй.
Гёте.

ДҮГНЭЛТ, САНАЛ

Хүн, хуулийн этгээдийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалах, шүүхийн шийдвэрийг албадан гүйцэтгэх процессыг хууль тодорхойлон зааснаас бусад тохиолдолд төлбөр авагчийн хүсэл, зоригийн илэрхийлээр буюу хүсэлтийн үндэсн дээр эхлүүлж байна. Төлбөр авагчийн шүүхээр баталгаажуулсан эрхийг сайн дураар хэрэгжүүлэхгүй байгаагаас улбаалан хөндөгдсөн эрхээ хамгаалуулахаар, хүсэл зоригоо гүйцэтгүүлэхээр хандлаг. Үүнийг академич Ж.Амарсанаа "Бид ихэнх төлөв аргагүй тулгамдаж мухардсан үедээ л хуульд хандаж тусламж эрдэг. Гэтэл бидний өдөр тутмын амьдрал, үйл ажиллагаа анхааралтай ажиглавал тэр бүхэнд эрх зүй үйлчилж байгааг харах болно[24]" гэж хэлсэн байдаг. Хууль хандаж хүсэлт гаргасан хүн, хуулийн этгээдийн зөрчигдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх, хянан шийдвэрлэх эрхийг Шүүх эрх мэдлийн байгууллага хэрэгжүүлж, түүний биелэлтийг хангах, хөндөгдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх үүсгэн хөгжүүлэх гүйцэтгэгч байгууллагын үйл ажиллагаа талуудын хүсэлтийн үндэсн явагдахдаа шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны оролцогч этгээдүүдийн нэх алины эрхийг зөрчих учиргүй.

Иймд шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны оролцогч болон бусад этгээдийг төөрөгдөлд оруулахгүй, хууль хэрэглээний зөрүү гаргахгүй байх талуудаас гаргаж буй хүсэлтүүдийг эхлэхэн хувьд бичгээр хийгдэн, гарын үсэг зурж баталгаажуулсан, агуулгын хувьд шүүхийн шийдвэрийн болон гүйцэтгэх баримт бичгийн огноо, дугаар, төлбөрийн шаардлага, тухайн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд ямар эрхийг эдлэх, үүргийг хүлээх оролцох байгаа, ямар төрлийн баталгаажуулах арга хэмжээ гүйцэтгүүлэх болон

[24] Ж.Амарсанаа, Эрх зүй-Нийгмийн харилцаат тохируулагч, Уб, 1988, 3 дахь тал.

саал үрчүүлэх (уламжлуулах) зорилгоор шийтгүй гүйцэтгэх ажиллагааны зөвшөөн үр дүнд хүрэх зорилгоор хүсэлтийг гаргах нь зөвшөөрөгдөнө. Үүнийг асуудаг бүхэн нотлох баримтаа бичгээр гаргах ба хэрэв бичгээр гаргаагүй тохиолдолд ажилтан тэмдэглэл хөтлөн гаргах ба нарийвчлан тайлбарлах ба гэрээ, зорилго, гэмт хэрэг үйлдэх үеийн сэтгэл гаргах ба нарийвчлан тайлбарлах ба гэрээ, зорилго, гэмт хэрэг үйлдэх үеийн сэтгэлгаанаа бичгээр гаргах ба нэмэлт өгөх ба нэмэлтээр гаргах ба гэрээ, зорилго, гэмт хэрэг үйлдэх үеийн сэтгэлгаанаа бичгээр гаргах

Харин XVIII дугаар зууны дунд үед Английн хуульч Виллиам Блейкстөун /William Blackstone/ гэмт хэрэг бүрд ялгаатай оюун санааны элемент байх ёстойг чухалчилж, гэмт этгээдийн гэм буруут уучлиж болох үндэслэлүүдийн талаарх санаог боловсруулснаар объективист хандлагад өөрчлөлт орж эхэлсэн. Тэрээр уучлах үндэслэлийг /excuses/ 3 төрөлд хувааж үзсэн. Нэгдугээрт, сэтгэцийн өвчин болон бага балчрын улмаас үйлдлийнхээ үр дагаврыг ухамсарлах боломжгүй байдал; хоёрдугаарт, тушаал, албадлага, шаардлагын улмаас дарамтад орж гэмт хэрэг үйлдэх; гуравдугаарт, золгүй тохиолдлоос, эсхүл нөхцөл байдлыг ухамсарлаагүй, уучлах үндэслэлийг андуурсны улмаас үйлдлийнхээ үр дагаврыг мэдэх, хүсэх боломжгүй нөхцөл байдлуудыг тус тус тодорхойлжээ.[4] Түүний боловсруулсан уучлах үндэслэлийн талаарх санаа нь гэмт хэргийн субъектив тал /mens rea/ болон гэмт этгээдэд эрүүгийн хариуцлага оногдуулах үндэслэл хоорондын ялгаат тусгасан юм.

Англи, Америк тэргүүтэй Англо-Саксоны эрх зүйн бүлийн орнуудад гэмт хэргийн субъектив талын /mens rea/ ойлголт нь гэмт үйлдэл, учруулсан хохирлын оюун санааны тусгал гэсэн агуулгаар үүсэж хөгжсөн байна.[5] Гэмт этгээдийн үйлдэл субъектив талын шинжийг агуулсан боловч гэмт хэрэг үйлдэх үеийн гарцаагүй нөхцөл байдлуудын улмаас хохирол учруулсан бол түүнийг ялаас чөлөөлөх үндэслэлүүдийг боловсруулсан нь гэм буруугийн асуудлыг бий болгожээ. Үйлдлээс зорилгыг шууд тодорхойлох хатуу зорилгын номлол буюу объективист хандлагаас шилжсэн энэ шилжилтийг гэмт хэргийн субъектив талыг тодорхойлох субъективист хандлага гэж нэрлэдэг.

Субъективист хандлагын гол цом нь бие хүний автономи чанарын зарчим /principle of autonomy/ юм. Тус зарчмын гол агуулга нь бие хүн бүр зан үйлийн хэд хэдэн хувилбараас сонголт хийх чадамжтай автономи хувь хүн ба тэдний автономи чанарыг хүндэтгэнэ гэдэг нь хийсэн сонголтынх нь төлөө хариуцлага хүлээлгэнэ.[6] Энэ зарчим нь гэмт этгээдэд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх үндэслэл болох гэм буруугийн тухай ойлголтоос субъектив талын ялгаа, харилцан хамаарлыг илэрхийлэхэд ач холбогдолтой.

Англо-Саксоны эрх зүйн тогтолцоотой орнуудын эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх нийтлэг нөхцөл:

1. Actus reus буюу гэмт үйлдэл
2. Mens rea буюу оюун санааны элемент
3. Гэмт хэргийг үгүйсгэх ба эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлөх нөхцөлүүд /a defence/
4. Эрүүгийн хариуцлагыг хөнгөрүүлэх нөхцөлүүд /a mitigation/

Англи хэлний blameworthiness буюу гэм буруугийн тухай санаа нь гэмт хэргийн субъектив тал болох mens rea-аас агуулгын хувьд ялгаатай. Гэмт хэргийн субъектив тал "mens rea" гэдэг нь гэмт этгээдийн оюун санааны нөхцөлийг илэрхийлдэг гэмт хэргийн бүрдэл хэсэг юм.[7] Гэмт хэргийн субъектив тал нь төсөөтэй гэмт хэргүүдийг ялгах нэг шалгуур болдог.[8] Гэмт этгээд гэмт хэрэг үйлдэхдээ өөрийн үйлдэл, түүний үр дагаврын талаар урьдчилан мэдэж байсан болох нь /e.x mens rea агуулсан/ түүнийг гэм буруутай /blameworthy/ гэж үзэж ял оногдуулахад чухал нөлөөтэй боловч ял оногдуулахад баримтлах цорын ганц хүчин зүйл биш юм. Автономи чанарын зарчмын дагуу хувь хүн өөрийн үйлдэл, түүний үр дагаврыг мэдэж байсан, мэдэж боломжтой нөхцөлд оюун санааны бүрэн эрх чөлөөний үндсэн дээр сонголт хийж чадсан тохиолдолд л хариуцлага хүлээлгэнэ. Харин албадлага эрхшээлд автах, эрх зүйн зохицуулалтыг андуурах, хууртагдах зэргээр

[4] Ibid.

[5] XIX дугаар зуунд Бентам гэмт хэрэг бүр хамгаалагдсан эрх ашиг, түүнийг хууль бусаар зөрчсөн зөрчил, тухайн зөрчилийг бий болгох талаарх гэмт этгэдийн хүлээлгээс бүтнэ. Гэмт этгэд өөрийн үйлдэл, хохирол учрах боломжийг мэдэж үйлдсэн нөхцөлд түүнийг гэм буруутайд тооцно. Гэмт хэргийн оюун санааны элемент нь учруулсан хохиролтойгоо яв цав тохирч байх ёстой бөгөөд оюун санааны элемент болон үйл баримтын элемент хоёрын хамаарлыг "харилцан тусгалын зарчим" **/correspondence principle/**-д үндэслэнэ гэж үзсэн байдаг.

[6] M.Bonlader, *Principles of German Criminal Law*, (North America-Hart publishing, 2009), 181.

[7] J.Herring, *Criminal law: text, cases, and materials*, 5th ed, (United Kingdom- Oxford Press, 2012), 133.

[8] Ibid, 171.

гэмт хэрэг үйлдсэн үеийн нөхцөл байдлаас хамаарч сүбъект бүрэн эрх чөлөөний үндсэн дээр /defence/ түүнийг гэм буруутай гэж үзэхгүй.[9]

Гэмт хэргийг үгүйсгэх болон эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлөх нөхцөлүүд буюу "defence" нь зөвхөн болон хуульд заасан нөхцөлийг хэлнэ гэсэн ойлголтыг агуулдаг. Субъектийн гэм буруут үгүйсгэх буюу эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлөх нөхцөлүүдийг зүүлгаж уншсан /англ. justifications/ /excuses/ гэсэн. Эдгээр нөхцөл байдлуудыг нь гэмт хэргийг үгүйсгэх буюу зөвтгөх /англ. excuses/ гэсэн. Эдгээр нөхцөлүүдэд нийтлэг зүйлсийг гаргаж ирсэн. Зөвтгөх уламжлалтай нөхцөлүүдийг ялгах нь сүбъектийн үзэл баримтлалтай холбогдоно гэсэн ойлголтоо агуулдаг. Харин хуулиас хуулиар нь сүбъектийн үйлдэл гэмт хэргийн шинжийг хангасан боловч гэмт хэрэг сүбъектийн үйлдэл гэмт хэргийн шинжийг хангасан боловч гуллийг ер бүлдэхгүй гэсэн шалгалтыг нөхцөл байдлыг ач хүлээлгэхгүй. Харин хуулиас хуулиар гэмт хэрэг сүбъектийн үйлдэл гэмт хэргийн шинжийг хангасан боловч гуллийг ер бүлдэхгүй гэж үзсэн шалгалтыг нөхцөл байдлын улмаас шуурганд оюун санаанд бүрэн чөлөөний улмаас үйлдсэн гэмт хэргийг сүбъектийн гаргах тохиолдол гэсэн ойлголтоор тодорхойлсон. Өөрөөр хэлбэл, гэмт хэрэг сүбъектийн гаргах тохиолдолд нөхцөл байдлыг гэмт хэрэг сүбъектийн гаргах тохиолдолтой нь харьцуулсан нь ялгаатай боловч ялгаатай оймолгоуд ба гэмт бүрдэлтийн асуудлыг хариуцлага хүлээлгэх шаталгаа ямар үзэл баримт вэ.

Ийнхүү Англо-Саксоны эрх зүйн бүлийн орнуудаас гаргасан дүгнэлтийг Шуудуурдаг хоёрдугаар зүйлд тавьсан тогтоолтоо хүлээн зөвшөөрсөн шинжтэй гэмт хэрэг сүбъектийн гаргах бүрэлдэхүүнийг ялгах,

ГЭМ БУРУУГИЙН АСУУДЛЫГ ГЭМТ ХЭРГИЙН СУБЪЕКТИВ ТАЛЫН ОЙЛГОЛТООС ЯЛГАМЖТАЙГААР АВЧ ҮЗЭХИЙН АЧ ХОЛБОГДОЛ

З.Янжинлхам

МУИС-ийн ХЗС-ийн магистрант,
Шүүхийн сургалт, судалгаа, мэдээллийн хүрээлэнгийн судлаач

ТОВЧЛОЛ:

Гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийн гэм буруугийн асуудал нь гэмт хэргийн субъектив талын шинжээс агуулгаараа ялгаатай ойлголт юм. Англи, Америк тэрүүгээ Англо-Саксоны эрх зүйн бүлийн орнууд, ХБНГУ-ын эрүүгийн эрх зүйн онолд гэм буруугийн ойлголтыг бие хүний чөлөөт хүсэл зоригтой холбон тайлбарладаг бөгөөд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх үндэслэлд хамаардаг. Үүнтэй холбоотойгоор гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдал ба эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлөх үндэслэл хоорондын ялгаа үүсдэг. Ийнхүү гэм буруугийн ойлголтыг бие даасан байдлаар дахин авч үзэх нь эрүүд, эрүүгийн процессын эрх зүйн суурь зарчмууд болох хууль ёсны зарчмын баталгаат хангах ба гэм буруог шүүхээр эцэслэн тогтоох зарчим бодит агуулгаараа хэрэгжих боломжоор бүрдүүлнэ.

ТҮЛХҮҮР ҮГС:

Гэм буруу, субъектив тал, гэм буруугийн зарчим, гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдал, уучлах үндэслэл.

УДИРТГАЛ

Монгол Улсын эрүүгийн эрх зүйд гэмт хэргийн бүрэлдэхүүн, түүний бүрдэл хэсгүүд нь аливаа эрх зүйн этгээдийн хууль зөрчсөн үйлдэл гэмт хэргийн шинжтэй эсэхийг тогтоох, төсөөтэй гэмт хэргүүдийг хооронд нь ялган зүйлчлэх арга зүйн гол хэрэгсэл юм. Уламжлалт гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний 4 элементийн онолоор хүний үйлдлийн дотоод тал буюу субъектив талд гэм буруу, гэмт санааны ойлголтуудыг нэгэн зэрэг хамааруулдаг. Ийнхүү гэм буруу, субъектив талын ойлголтуудыг авч үзсэнээр практикт шүүгдэгчийн гэмт санаа болон гэм буруугийн асуудлуудыг холих асуудал үүсэж байна. Нөгөө талаас хэрэв мөрдөгч, прокурор хэргийг шүүх дүхэй шилжүүлэхийн тулд яллагдагчийн гэм буруог нотлох үүрэг хүлээх нь шударга ёсны зарчимд нийцэх эсэх? Гэм буруутай нь хуулийн дагуу шүүхээр нотлогдох хүртэл хэнийг ч гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруутайд тооцож ул болох зарчим мөн чанараараа хэрхэн хэрэгжих вэ гэсэн асуултууд зүй ёсоор урган гарч ирнэ.

МОНГОЛ УЛСЫН ӨРСӨЛДӨӨНИЙ ЭРХ ЗҮЙ ДЭХ КАРТЕЛИЙН ТОДОРХОЙЛОЛТ: ОНОЛ, ҮЗЭЛ БАРИМТЛАЛ, ШҮҮМЖ

Л.Отгонбаяр

СЭЗИС-ийн Эрх зүйн тэнхимийн ахлах багш,
МУИС-ийн Хууль зүйн сургуулийн докторант
(Эдинбургийн Их Сургуулийн магистр)

ТОВЧЛОЛ:

Өрсөлдөөний эрх зүйн чухал сэдвүүдийн нэг болох картель хэмээх үзэгдлийг 2010 онд Монгол Улсын Өрсөлдөөний тухай хууль /Шинэчилсэн найруулга/-д зохицуулах үед онол, үзэл баримтлалын мэтгэлцээн, хэлэлцүүлэг төдийлөн өрнөөгүй. Тэгвэл энэхүү өгүүлэл нь картелийн эрх зүйн зохицуулалтын тухай онолын сэтгэлгээний түүх, түүний талаарх үзэл баримтлал, хандлага, өрнөж буй мэтгэлцээнүүдийг тоймлон хөндсөн. Мөн Өрсөлдөөний тухай Монгол Улсын хууль дахь картелийн тодорхойлолтыг түүний үзэл баримтлал, онолын үндэслэл, дэлхий нийтэд өргөн хэрэглэгддэг өрсөлдөөний эрх зүйн онолын ойлголттой харьцуулж, санал, шүүмжээ уншигчдад танилцуулах зорилготой.

ТҮЛХҮҮР ҮГС:

Өрсөлдөөн, өрсөлдөөний эрх зүй, картелийн эрх зүй, картелийн сонгодог онол, картелийн орчин үеийн онол, картелийг гэмт хэрэгт тооцох, пүүсүүдийн хамтын ажиллагааны спектр, экспортын картель, дахин борлуулах үнийг тогтоох.

I. ОРШИЛ

Өрсөлдөөний эрх зүйн тулгуур ойлголтуудын нэг болох картелийг гагцхүү сөрөг үзэгдэл юм[1] гэсэн тогтсон ойлголт нэлээд түгээмэл. Манай Улсын Өрсөлдөөний тухай хууль, Зөрчлийн тухай хуулиуд картелийг энэ л ойлголтоор хуульчилж, хамгийн хүнд санкц бүхий зөрчилд тооцжээ.

Картель нь хувийн хэвшил зонхилсон зах зээлийн эдийн засаг бүхий аль ч улс оронд түгээмэл тохиолддог нийгмийн үзэгдэл болно. Тиймээс онолын хэсэгт картель хэмээх үзэгдэлд хандах дэлхий нийтийн онол, үзэл сэтгэлгээ, өрнөж буй мэтгэлцээнийг өгүүллийн эхний хэсэгт авч үзнэ. Картелийн тухай онолын сэтгэлгээ орчин үед аль нэг үзэл суртлаас ангид хөгжиж, картелийг эдийн засаг, нийгмийн үзэгдэл талаас нь судлах болж, түүний хүрээн дэх зүй тогтлуудыг шинжлэх ухааны үндэслэлтэйгээр тайлбарлах чиглэлээр хөгжиж байна. Тэрчлэн олон улсын байгууллагуудын зүгээс картелийг хэрхэн тодорхойлж байгаа, картелийн талаар Дэлхийн худалдааны байгууллагын хүрээнд улс орнуud ямар

[1] A.Ezrachi, Competition and Antitrust law. A Very Short Introduction, Oxford University Press, 2021, pp. 63-4.

REQUESTS OF THE PARTIES IN THE DECISION EXECUTION PROCESS AND ITS CONSEQUENCES

Zambaga.B

Lecturer at the Department of Civil Decision Execution
of the University of Internal Affairs, Capital

ABSTRACT:

In order to fully implement the rights and interests confirmed by the courts, enforcement of the court decision is conducted. In the process of enforcement of the court decision, there are many cases where the payer and the payee conciliate, the payee refuses all or part of the payment and demands, and the property is counted against the payment requirements. In the process of receiving and resolving requests, refusals, and conciliations submitted by the parties, there is a possibility that the rights and legal interests of the parties to the enforcement proceedings or the guarantee whose rights are protected by the court's decision may be violated, or confusion may arise for any of the parties. Therefore, this article was intended to clarify that requests made by the parties of the enforcement proceedings and requirements for their requests shall be used in accordance with the requirements for transactions defined in the Civil Code.

KEYWORDS:

Expression of will, court decision, legal protection, guarantee request, basic feature of transaction, recovery of termination, recovery time.

Европын дүгнэлтийн Г.В.Гегелийн бие хүний философийн үзлээр хүн бол чөлөөт хүсэл зоригт суурьлсан эрх үүрэг бүхий эрдэм ухаантай оршдог гэдэг ойлголтоо ашиглаж, ахуйгаа хязгаарлаж чадаагүй. Энхчулуун ерөнхий эрдэм шинжлэхийн эрх чөлөөтэй адилаар чадварлаг. Энхчулуун үзэл санаа нь гэмт бүрэгдэхүүний шинжүүдэн эрх чөлөөтэй адилаар бүрэлдэхүүн гэж хэлж болох юм. Хүн өөрийн үйлдлийн шийдвэр гаргаж шийдэмгий ханддаг бүрэн чадвартай онцгой санааны хувьд эрх чөлөөтэй болдгийг мөн. Хэрэв гэмт этгээд гэмт хэрэг гийлдэхдэ онцгой санааны бүрэн эрхийг хэрэгжүүлэхийн шийдвэр гаргаж гэмт хэрэг гийлдсэн тохиолдолд ялгаа байхгүй гэдгийг хаяжуулаа оногдуулах.

Ламжав Бүрэн Нарийнмаах Гүрмэн Ундаа /шадавт ХБНГУ гэх/ гэмт этгээдийг гэм бүрэгдэхүй гэдэг тухай ерөнхий эрх зүйн ангилалд бүлэг чөлөөт хүсэл зоригт хүний эрхэм чанартай нь хэлбэн тайлбарлаж, Шинжлэх гэмт хэрэгтэй сэтгэлгээ бүтээж, огт бүрдүүлэгдсэн бүтцийг Т.Зоригоо "Гэмт хэрэгтэй бүрэлдэгдэх" хуулж зүйн хэлбэлт лекцэндэ дүгнэсэн бүтээл (2023)-дээ эн тавлаар сурдаалжээ. Сурдалчинд зүүсэн энхчулуу дүрэмлэгдсэн тал ба гэм бүрдүүлэгдсэн гэмт хэрэгтэй сэтгэлгээ нь эрх зүйн бүлэгтэй уяа оршуулсан хаяанд ашиглагдах гэмт хэрэгтэй сэтгэлгээ тал ба гэм бүрдүүлэгдсэн гэмт хэрэгтэй сэтгэлгээ нь эрх зүйн онолоор хаяанд ашиглагдах хоёрдугаар хэсэг юм.

Үндэсний гэмт хэрэг

Гэмт хэрэг нь гэмт этгээд үйлдэл, түүнийхээ үр дагаварт тусгасан оюун санааны зөвшөөрөгдөх бүтэц тухай ойлгох ба Ромын эрх зүйтэнд ууссэн. Энэ уедээ зөвхөн гэмт зорилгын зөвшөөрөгдөх нь гэмт зорилгыг үйлдэгдэгч хатуу хоёрдон гэмт этгээдийн бүтцийг оюун санааны зөвшөөрөгдөх нь зүйлд тоцорхойлог байжээ. Дуньдаа зүүнд уеэ энхчуу ойлгох ба гэмт этгээдийн зорилгыг хэлцлийн ба мэдлэг, хүсэм үйлдсэн болоо гүйцэд гүйцэд хэлцлийн сэтгэхүйн хэрэгцээ хэрэгжүүлэгдсэн гэмт хэрэгтэй сэтгэлгээ нь гэмт хэрэгтэй сэтгэлгээ нь гэмт хэрэгтэй сэтгэлгээ нь

б) Картельд дараах зүйлсийг хамааруулахгүй: (i) өрттийг бууруулахтай эсхүл гарцын үр өгөөжийг нэмэгдүүлэхтэй холбоотой хууль ёсны зорилго агуулсан, (ii) гишүүн улс өөрийн дотоодын хууль тогтоомжоор шууд болон шууд бусаар үл хамааруулахаар онцгойлон заасан, эсхүл (iii) тэдгээр хууль тогтоомжоор зөвшөөрөгдсөн тохиролцоо, зохион байгуулалттай арга хэмжээ, зохион байгуулалт.”

Картелийн үүсэл хөгжлийн зүй тогтол, эдийн засаг, нийгэмд гүйцэтгэх үүрэг, үр дагаварыг хэрхэн тодорхойлж байгаагаас шалтгаалан энэхүү үзэгдлийн эрх зүйн зохицуулалтын чиглэл нь зөвшөөрөх эсхүл хориглох зэргээр харилцан адилгүй байж ирсэн байна.

2.2. Онолын сэтгэлгээний тойм

Фрайбургийн их сургуулийн эрх зүй ба эдийн засгийн профессор Р.Лифманны картелийн сонгодог онол[5], Чикагогийн их сургуульд эрх зүй ба эдийн засаг гэсэн чиглэлийн суурийг тавьсан профессор Ж.Стокинг болон Ж.Стиглер зэрэг картелийн орчин үеийн онолын төлөөлөгчид энэхүү үзэгдлийг судалж, шинжлэх ухааны мэдлэгийн системийг үүсчээлэн хөгжүүлжээ.

2.2.1. Картелийн сонгодог онол

Картелийн сонгодог онол буюу картелийн талаарх шинжлэх ухааны үндэстэй анхны мэдлэгийн систем нь 1930-аад оныг хүртэлх АНУ, Европын эдийн засагт өрнөсөн судалгаанд суурилсан эмпирик ажиглалтанд тулгуурлан хөгжиж эхэлсэн. Эдийн засгийн хүндрэлтэй мөчлөгт салбарын өрсөлдөгч нар хямралаас зайлсхийх, тогтвортой байдлаа хадгалах, эрсдэлийг сайтар зохион байгуулалттайгаар удирдлага, хяналттай даван туулахын тулд төрийн дэмжлэгээр хэрэгжүүлж буй зүй ёсны арга хэмжээ хэмээн картелийн сонгодог онолын төлөөлөгч Р.Лифманн үзсэн.

Картелийн мандан бадралын үе гэж хэлж болох энэ цаг хугацаанд картелиуд олон нийтэд ил тод байж, томоохон аж үйлдвэрийн салбарын картелиуд удирдлагын төв хэмээх сүрлэг сайхан ордон хүртэл сүндэрлүүлж, түүнд нь картелийн захиргаа, бүртгэл мэдээлэл, хяналт-мониторингийн аппарат ажиллаж, тогтмол хуралддаг гишүүдийн чуулгантай байв. Картелиуд төртэй онцгой харилцаатай байсан бөгөөд картель гэрээ нь хууль ёсны бөгөөд хучин төгөлдөр хэрэгжинэ. Гэвч картель нь төрийн санаачилгатай гэхээс илүүтэйгээр зах зээлд аяндаа бий болдог зохицуулалтын хэрэгсэл гэж ойлгогдож байсан гэж үзэж болно. Сүүлийн үеийн судлаачид картелийн сонгодог онол 1930-аад оны эдийн засгийн хямралыг давахад тухайн үеийн Германд үүргээ гүйцэтгэсэн түүхэн ач холбогдолтой онол гэдгийг хүлээн зөвшөөрөх болжээ[6].

2.2.2. Картелийн орчин үеийн онол

Картелийн орчин үеийн онолын гол онцлог нь улс төрийн либераль үзэл баримтлал, неокласстик эдийн засгийн онолд суурилж, Чикагогийн их сургуулийн манлайллаар шинжлэх ухаанд жинтэй хувь нэмэр оруулан дэлхий дахинаа нөлөөтэй болсон. Тус онолын төлөөлөгч Ж.Стокинг[7], Ж.Стиглер[8] нар картелийн сонгодог онол гэж байхгүй гэсэн үгүйсгэлээс картель хэмээх үзэгдэл нь тогтвортой үр нөлөөтэй байх боломжгүй, түүний хор уршиг ямар их болохыг орчин үеийн математикжсан эдийн засгийн судалгаа шинжилгээ, арга зүйн тусламжтайгаар олон талаас нь эрс бууруушааж ирэв.

[5] Robert Liefmann, Cartels, Concerns and Trusts (1932, first edition) Batoche Books Kitchener, 2001.
[6] H.A.Leonhardt: The Development of Cartel 28 + Theory between 1883 and the 1930s, pp.78-9.
[7] Stocking G.W. and M.W. Watkins, Cartels or Competition? The Economics of International Controls by Business and Government, New York: The Twentieth Century Fund, 1948.
[8] G.J.Stigler, ‘A Theory of Oligopoly’, Journal of Political Economy, Vol. 72, 1964, pp.44-61; reprinted in his The Organization of Industry, University of Chicago Press, 1968.

127	Чулуун Д.,	-	-	-	-
128	Чулуунбаатар С.,	-	-	-	-
129	Чунагсүрэн Ж.,	-	-	-	-
130	Шагдарсүрэн Ш.,	-	1	-	1
131	Шоовдор Ж.,	-	-	1	1
132	Элдэв – Очир Б.,	-	-	-	-
133	Элбэгдорж Ц.,	-	-	2	2
134	Энхсайхан М.,	-	2	-	2
135	Ядамсүрэн Т.,	-	-	-	-
-	-	8	63	134	

хэлцлүүдэг, мэтгэцээн ерөнхийг байгаг тойлгон үзлэг.

Өнгөрсөн хоёр жилд Монгол Улс дахь эрсдэлөөний эрх зүй, картелийн эрх зүйн зохицуулалтын үзэл баримтлал тодорхойлогдсон гүйцэтгэхийн тулд картелийн хуульчлагдсан хуваарь зөрчлийн талаарх судалгааг гүйцэтгэсэн бөгөөд картелийн тухай хуулийн төслийг боловсруулах ажлыг эрчимтэй явуулсан. Өнгөрсөн жилд картелийг хуульчлах тухай асуудлыг Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн зөвлөлтэй хамтран ажилласан. Мөн хуулийн төслийг Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн тушаалаар байгуулагдсан ажлын хэсгийн гишүүдтэй хамтран ажилласан. Картелийн тухай

81	Мадав Л.,	-	-	-	-
82	Мизахан К.,	-	-	-	-
83	Мөрөөлөт Е.,	-	-	2	2
84	Мөнгөн Б.,	-	-	-	-
85	Мөнхөө Л.,	-	1	-	1
86	Наңцан.,	-	-	-	-
87	Нанцэрэн Ч.,	-	-	-	-
88	Норовсамбуу Ж.,	-	-	-	-
89	Нямбуу Б.,	-	-	-	-
90	Нямлаваа.,	-	-	-	-
91	Олончимэг Л.,	-	-	-	-
92	Оюссүх Ж.,	-	-	-	-
93	Осор Б.,	-	-	-	-
94	Очирбат Г.,	-	-	-	-
95	Очирбат Р.,	-	-	-	-
96	Очирхүү Т.,	-	-	-	-
97	Өөгүй П.,	-	-	-	-
98	Пүрэв Л.,	-	-	-	-
99	Пүрэвбаатар Х.,	-	-	-	-
100	Пүрэвдорж Л.,	-	-	-	-
101	Пүрэжав.,	-	1	-	1
102	Рэнцэнмаат Л.,	-	-	-	-
103	Сайрхан.,	-	-	-	-
104	Саатар Н.,	-	-	-	-
105	Санлүйжав Б.,	-	-	-	-
106	Соднам.,	-	-	1	1
107	Сүмбэ Б.,	-	-	-	-
108	Сүрэнхорлоо Л.,	-	-	-	-
109	Төмөрбаатар Г.,	-	-	-	-
110	Уламхүү П.,	-	3	-	3
111	Уртнасан Ж.,	4	17	56	77
112	Хаалтар П.,	-	-	-	-
113	Харжавган С.,	-	-	-	-
114	Хатанбаатар Р.,	-	-	-	-
115	Хашбаатар Г.,	-	-	-	-
116	Хишигжаргал Ч.,	-	-	-	-
117	Цог Л.,	-	6	5	11
118	Цогтбаяр Л.,	-	-	-	-
119	Цогт – Очир Н.,	-	-	-	-
120	Цэнгэвэр Ш.,	-	-	1	1
121	Цэрэнлаа Ч.,	-	-	4	4
122	Чагана Н.,	-	-	-	-
123	Чимэд Б.,	1	5	29	35
124	Чинбат Ч.,	-	-	-	-
125	Чойжамц.,	-	-	-	-
126	Чойжилсүрэн.,	-	-	-	-

35	Вандандагва Г.,	-	-	-	-
36	Галсан Т.,	-	-	-	-
37	Галсандорж Б.,	1	-	1	2
38	Ганболд Г.,	-	-	1	1
39	Ганболд Д.,	-	-	-	-
40	Ганзориг П.,	-	-	-	-
41	Гантөмөр Д.,	-	-	1	1
42	Ганхуяг Ө.,	-	-	1	1
43	Гаравсүрэн Н.,	-	-	-	-
44	Гарамжав Д.,	-	-	-	-
45	Гомбо.,	-	-	-	-
46	Гомбожав.,	-	-	1	1
47	Гомбосүрэн.,	-	-	-	-
48	Гончиг С.,	-	-	-	-
49	Гончигдорж Р.,	-	-	4	4
50	Гүнджалам.,	-	-	1	1
51	Гэрбэзар Ш.,	-	-	-	-
52	Даваажид Ц.,	-	-	-	-
53	Дагвадорж Б.,	-	-	-	-
54	Дамдин.,	-	-	-	-
55	Дамдинсүрэн Л.,	-	-	-	-
56	Данаа Х.,	-	-	-	-
57	Даргахүү Ж.,	-	-	-	-
58	Даш.,	-	-	2	2
59	Дашбалбар О.,	-	1	-	1
60	Дашням Л.,	-	3	1	4
61	Дүйсинсанги Л.,	-	-	-	-
62	Дэмбэрэлням Ч.,	-	-	1	1
63	Дэмид Д.,	-	-	-	-
64	Дэндэв Г.,	-	-	-	-
65	Зардыхан К.,	-	-	-	-
66	Зарыккан Д.,	-	-	-	-
67	Зориг С.,	-	-	-	-
68	Зуунай Г.,	-	-	1	1
69	Жамсран М.,	-	-	-	-
70	Жанцан Н.,	-	-	-	-
71	Жанжаадорж З.,	-	-	-	-
72	Ламжав Д.,	-	-	-	-
73	Лантуу Л.,	-	-	-	-
74	Лоохууз Ц.,	-	-	-	-
75	Лундээжанцан Д.,	-	1	-	1
76	Лхагвадорж Д.,	-	-	-	-
77	Лхагвасүрэн Д.,	-	-	-	-
78	Лхагвасүрэн С.,	-	-	-	-
79	Лханаасүрэн Б.,	-	-	1	1
80	Мандах Д.,	-	-	-	-

Энхүү оюун ухаанаас, хүний эрх, эрх чөлөөг ялгаалгаж, эрх эрүүл ёс, хуулиллыг нийгмийн сүүрэн үзэл сөрөг талаас бэхжүүлэх гэсэн оролт хэт хоосон байгуулагдсан системд ны ландаартлийн тогтоолоог ажиглж ялгаварлах зайнд заагийн хоре сүүрэ боно гаргах сурталд тулгуурлаа. Картелийн орчин үеийн оюун 1945 оноос хойш АНУ, Европын болон гадаадын улс орнуудаас гарч ирсэн "бөрүүні" үзлийн онцлогуудтай. Картелийн талаарх мэдлэгийг ашиглан хэрэг сэдэв боно гаргах, хэрэгслэгч ба үйлдвэрлэгч талуудын тэнцвэртэй харилцааг зааж өгдөг. Картель нь хамтын ажиллагаа хэрхэн инновацлаг бөгөөд үр ашигтай байж болох талаар төсөөлөх боломжийг ч олгодог гэж үзсэн.[14]

Картелийг эдийн засгийн амьдралд оршин байдаг үзэгдлийнх нь хувьд ойлгоход Ж.Фийрийн боловсруулсан пүүсүүдийн хамтын ажиллагааны спектр хэмээх дүрслэл ач холбогдолтой. Тэрбээр пүүсүүдийн үгсэх, эсхүл хоршиж нягтрах шинжтэй үзэгдлүүдийг зорилго, чиг үүрэг, эрх зүйн зохицуулалтаар нь төрөлжүүлж бүдүүвчлэр харьцуулсан. Үүнээс харахад пүүсүүдийн хамтын ажиллагаа бүхэн картель биш боловч энэ хүрээнд бий болдог картельтэй зэрэгцэх үзэгдлүүд байгааг мөн ажиглаж болно. Аж ахуй эрхлэгчдийн хамтын ажиллагаа нь энгийн анхдагч зах зээл дэх аж ахуй эрхлэгчдийн эвсэл, холбооны яриа хэлэлцээнээс эхлээд, бүтээгдэхүүн үйлчилгээний чанар, стандартыг жигдлэх гэсэн санаачилга, тэрчлэн зах зээл дэх үйлдвэрлэл, худалдаа, борлуулалтын гол урсгалд байрлаж үгсэл хуйвалдаан, үнэ, нийлүүлэлт, хуваарилалтанд "тоглолт" хийдэг картель, цаашилбал олон улсын хэмжээнд бүрэн нягтарсан, түүхий эд, олон улсын худалдаагаа "зохицуулах" шатлан захирах тогтоц (hierarchies) хүртэлх өргөн цар хүрээтэй ойлголт болохыг харуулжээ.

Ж.Фийрийн дүрслэн харуулсан пүүсүүдийн хамтын ажиллагааны түвшин бүхэнд өөр өөр картелиуд агуулагдана. Пүүсүүдийн хамтын ажиллагаат зорилгоор нь "процедурын", "гол төвд тогтох", "үйлдвэржилт ба нийгмийн бодлогын" гэсэн гурван төрөлд ангилсан байна.

Процедурын зорилготой хамтын ажиллагаа гэдэгт цар хүрээний хувьд хязгаарлагдмал буюу үндэсний хэмжээний бөгөөд үйлдвэрлэл, худалдаанд байгаль орчны болон чанарын стандартын шаардлага тавих, эсхүл патентад нэгдэх гэсэн пүүсүүдийн хамтын ажиллагаа орно. Энэ хүрээний картель нь цар хүрээгээр үндэсний зах зээлийг хамрах бөгөөд үйлдвэрлэл, борлуулалтыг үр ашигтай байлгах процессын нийтлэг зорилго агуулж, өөрийгөө зохицуулах буюу салбарын эвлэл, холбоодоор удирдуулна.

Гол төвд тогтох буюу Hardcore[15] хэмээх тодотголтой картель гэдэгт чухамдаа өрсөлдөөний хуулиар хориглохыг зорьдог, үнийг үгсэн тогтоох, нийлүүлэлтийг хязгаарлах, зах зээл, хэрэглэгчдийг өөр хоорондоо хуваах авах зорилготой пүүсүүдийн хамтын ажиллагааг илэрхийлжээ.

[13] Fear, J. R. Cartels and competition: Neither markets nor hierarchies. Division of Research, Harvard Business School, 2016. pp. 18-33.

[14] Ibid., pp. 26-7.

[15] Картелийг 1998 оны Эдийн засгийн хөгжил хамтын ажиллагааны байгууллагын зөвлөмжийн баримт бичгээс өмнө "hard core cartel" гэх тодотголтойгоор тодорхойлсон байдаг. Картелийн төрлүүдээс хамгийн хүнд хэлбэрийн нэгэн гэдэг нь картелийг илүүд давгардаг гэх мэт олон улсын хэд хэдэн бичиг баримтад хэрэглэгдэн байдаг. Картелийн төрлүүдэд хамгийн хүнд хэлбэрийн нэгэн гэдэг нь картелийг илүүд давгардаг гэх мэт олон улсын хэд хэдэн бичиг баримтад хэрэглэгдэн байдаг. Картелийн төрлүүдэд хамгийн хүнд хэлбэрийн нэгэн гэдэг нь картелийг илүүд давгардаг гэх мэт олон улсын хэд хэдэн бичиг баримтад хэрэглэгдэн байдаг. Картелийн төрлүүдэд хамгийн хүнд хэлбэрийн нэгэн гэдэг нь картелийг илүүд давгардаг гэх мэт олон улсын хэд хэдэн бичиг баримтад хэрэглэгдэн байдаг. Картелийн төрлүүдэд хамгийн хүнд хэлбэрийн нэгэн гэдэг нь картелийг илүүд давгардаг гэх мэт олон улсын хэд хэдэн бичиг баримтад хэрэглэгдэн байдаг. Картелийн төрлүүдэд хамгийн хүнд хэлбэрийн нэгэн гэдэг нь картелийг илүүд давгардаг гэх мэт олон улсын хэд хэдэн бичиг баримтад хэрэглэгдэн байдаг. Beaton-Wells, C., & Ezrachi, A. Criminalizing cartels: Critical Studies of an International Regulatory Movement, Hart Publishing, 2011, p.1.

Энхүү оюун ухаанаас, хүний эрх, эрх чөлөөг ялгаалгаж, эрх эрүүл ёс, хуулиллыг нийгмийн сүүрэн үзэл сөрөг талаас бэхжүүлэх гэсэн оролт хэт хоосон байгуулагдсан системд нь ландаартлийн тогтоолоог ажиглж ялгаварлах зайнд заагийн хоре сүүрэ боно гаргах сурталд тулгуурлаа. Картелийн орчин үеийн оюун 1945 оноос хойш АНУ, Европын болон гадаадын улс орнуудаас гарч ирсэн "бөрүүні" үзлийн онцлогуудтай. Картелийн талаарх мэдлэгийг ашиглан эрэгсэлүүд ашиглаж зах зээлийн эрчим хүчтэй бодлого явуулах, хамтын ажиллагаа гэдэг нь хоосон ирсэн. Картель байгуулах нь нэгэнт эрх зүйн зөвшөөрөгдсөн ба бодлогоор дэмжигдэж ирсэн. Картель бидэнд капитализмын нөхцөл дэх зогсолт ба хурд, өсөлт ба уналтын эдийн засгийн өртөг хийгээд тэнцвэр, тэрчлэн бодит тогтвортой байдал ба эрсдэлийн менежментийн ашиг тус, үнэ ба чанар, хэрэглэгч ба үйлдвэрлэгч талуудын тэнцвэртэй харилцааг зааж өгдөг.

Картелийн талаарх өнөөдрийг хүртэлх ойлголтуудад үнэлэлт, дүгнэлт өгө картелийн талаарх хандлагаа шинээр эргэцүүлэх шаардлагатай гэж Харвардын их сургуулийн судлаач Ж.Фийр үзсэн. Тэрбээр энэ санаагаа нотлохын тулд картелийн орчин үеийн онолыг үгүйсгэсэн эмпирик судалгааануудыг эш татан өмнөх бухий л тогтсон ойлголтууд нь няцаагдаж байгаа[13] учир картелийн тухай илүү баялаг харьцуулсан судалгаа, хандлага хэрэгтэй байгааг тэрбээр онцолж, чингэхдээ улс төр, улс төрийн соёл, улс үндэсний сэдэвчилсэн зорилтуудад аялдан үйлчлэгч эрх зүйн үзэл уялдаа холбоотой авч хэсэг нь зүйн гэж мэтгэсэн. Түүнийхээр ширүүн өрсөлдөөн бухий энэ ертөнцөд картелиуд байж болох тохиромжтой хоёр дахь шилдэг стратегийг ямагт санал болгодог мөн чанартай. Картель бидэнд капитализмын нөхцөл дэх зогсолт ба хурд, өсөлт ба уналтын эдийн засгийн өртөг хийгээд тэнцвэр, тэрчлэн бодит тогтвортой байдал ба эрсдэлийн менежментийн ашиг тус, үнэ ба чанар, хэрэглэгч ба үйлдвэрлэгч талуудын тэнцвэртэй харилцааг зааж өгдөг. Картель нь хамтын ажиллагаа хэрхэн инновацлаг бөгөөд үр ашигтай байж болох талаар төсөөлөх боломжийг ч олгодог гэж үзсэн.[14]

Картелийг эдийн засгийн амьдралд оршин байдаг үзэгдлийнх нь хувьд ойлгоход Ж.Фийрийн боловсруулсан пүүсүүдийн хамтын ажиллагааны спектр хэмээх дүрслэл ач холбогдолтой. Тэрбээр пүүсүүдийн үгсэх, эсхүл хоршиж нягтрах шинжтэй үзэгдлүүдийг зорилго, чиг үүрэг, эрх зүйн зохицуулалтаар нь төрөлжүүлж бүдүүвчлэр харьцуулсан. Үүнээс харахад пүүсүүдийн хамтын ажиллагаа бүхэн картель биш боловч энэ хүрээнд бий болдог картельтэй зэрэгцэх үзэгдлүүд байгааг мөн ажигласан болно. Аж ахуй эрхлэгчдийн хамтын ажиллагаа нь энгийн анхдагч зах зээл дэх аж ахуй эрхлэгчдийн эвсэл, холбооны яриа хэлэлцээнээс эхлээд, бүтээгдэхүүн үйлчилгээний чанар, стандартыг жигдлэх гэсэн санаачилга, тэрчлэн зах зээл дэх үйлдвэрлэл, худалдаа, борлуулалтын гол урсгалд байрлаж үгсэл хуйвалдаан, үнэ, нийлүүлэлт, хуваарилалтанд "тоглолт" хийдэг картель, цаашилбал олон улсын хэмжээнд бүрэн нягтарсан, түүхий эд, олон улсын худалдаагаа "зохицуулах" шатлан захирах тогтоц (hierarchies) хүртэлх өргөн цар хүрээтэй ойлголт болохыг харуулжээ.

Ж.Фийрийн дүрслэн харуулсан пүүсүүдийн хамтын ажиллагааны түвшин бүхэнд өөр өөр картелиуд агуулагдана. Пүүсүүдийн хамтын ажиллагаат зорилгоор нь "процедурын", "гол төвд тогтох", "үйлдвэржилт ба нийгмийн бодлогын" гэсэн гурван төрөлд ангилсан байна.

Процедурын зорилготой хамтын ажиллагаа гэдэгт цар хүрээний хувьд хязгаарлагдмал буюу үндэсний хэмжээний бөгөөд үйлдвэрлэл, худалдаанд байгаль орчны болон чанарын стандартын шаардлага тавих, эсхүл патентад нэгдэх гэсэн пүүсүүдийн хамтын ажиллагаа орно. Энэ хүрээний картель нь цар хүрээгээр үндэсний зах зээлийг хамрах бөгөөд үйлдвэрлэл, борлуулалтыг үр ашигтай байлгах процессын нийтлэг зорилго агуулж, өөрийгөө зохицуулах буюу салбарын эвлэл, холбоодоор удирдуулна.

Гол төвд тогтох буюу Hardcore[15] хэмээх тодотголтой картель гэдэгт чухамдаа өрсөлдөөний хуулиар хориглохыг зорьдог, үнийг үгсэн тогтоох, нийлүүлэлтийг хязгаарлах, зах зээл, хэрэглэгчдийг өөр хоорондоо хуваах авах зорилготой пүүсүүдийн хамтын ажиллагаа илэрхийлжээ.

[13] Fear, J. R. Cartels and competition: Neither markets nor hierarchies. Division of Research, Harvard Business School, 2016. pp. 18-33.

[14] Ibid., pp. 26-7.

[15] Картелийг 1998 оны Эдийн засгийн хөгжил хамтын ажиллагааны байгууллагын зөвлөмжийн баримт бичгээс өмнө "hard core cartel" гэх тодотголтойгоор тодорхойлсон байдаг. Картелийн төрлүүдээс хамгийн хүнд хэлбэрийн нэгэн гэдэг нь картелийг илүүд давгардаг гэх мэт олон улсын хэд хэдэн бичиг баримтад хэрэглэгдэн байдаг. Картелийн төрлүүдэд хамгийн хүнд хэлбэрийн нэгэн гэдэг нь картелийг илүүд давгардаг гэх мэт олон улсын хэд хэдэн бичиг баримтад хэрэглэгдэн байдаг. Картелийн төрлүүдэд хамгийн хүнд хэлбэрийн нэгэн гэдэг нь картелийг илүүд давгардаг гэх мэт олон улсын хэд хэдэн бичиг баримтад хэрэглэгдэн байдаг. Картелийн төрлүүдэд хамгийн хүнд хэлбэрийн нэгэн гэдэг нь картелийг илүүд давгардаг гэх мэт олон улсын хэд хэдэн бичиг баримтад хэрэглэгдэн байдаг. Beaton-Wells, C., & Ezrachi, A. Criminalizing cartels: Critical Studies of an International Regulatory Movement, Hart Publishing, 2011, pp.1.

Хүснэгт – 3

/Монгол Улсын Үндэсний Аварга зүйрлэгээ зүйлийн 8, 16, 17 лахь заалтуудыг хэлэлцсэн
БНМАУ–ын Аймгийн Их Хурлын дөнгөтгөлийн үр хэлсэн бүлгийн үр дүн/[99]

Д/д	Гишүүлийн нэр	Монгол Улсын Үндэсний Хурлын "Хүний эрх, эрүүгийн зүйлийн заалт			Үг хэлсэн давтамж
		8	16	17	
1	Аварзэд Ү.,	1	1	-	2
2	Аюуш Ж.,	-	-	-	-
3	Алтан М.,	-	-	-	-
4	Алтаа.,	-	-	-	-
5	Алтангэрэл З.,	-	-	-	-
6	Амарбаяр.,	-	-	-	-
7	Анирад.,	-	-	-	-
8	Баарин.,	1	-	-	1
9	Баасанжав Л.,	-	-	-	-
10	Балаа Ш.,	-	-	-	-
11	Балцэр.,	-	-	-	-
12	Баттан – Очир Л.,	-	-	-	-
13	Баяр Б.,	-	-	-	-
14	Баярмаа Ж.,	-	1	1	2
15	Баярсүрэн Р.,	-	1	1	2
16	Батсүмбэ.,	-	-	-	-
17	Батжаргал.,	-	-	-	-
18	Батмөнх С.,	-	2	-	2
19	Батсайхан Б.,	-	1	-	1
20	Батсүх С.,	-	-	-	-
21	Баттуяа Л.,	-	1	4	5
22	Бат – Үүл С.,	-	11	8	19
23	Баянжаргал Л.,	-	-	-	-
24	Баянмөнх Б.,	-	-	-	-
25	Баяншаг.,	-	-	-	-
26	Баяр С.,	-	-	-	-
27	Баярпүрэв С.,	-	3	-	3
28	Баярцогт Л.,	-	2	1	3
29	Билгэсайхан С.,	-	-	-	-
30	Болат А.,	-	-	-	-
31	Болд Л.,	-	-	1	1
32	Бүянжаргал Б.,	-	-	1	1
33	Бямбаа Ж.,	-	-	-	-
34	Бямбажав Х.,	-	-	-	-

[99] Монгол Улсын Үндэсний Аварга зүйрлэгээ зүйлийн хэлэлцсэн БНМАУ–ын Баг Хурлын чүүлтийн бүлэн Аймгийн Их Хурлын хуралдаанд тамлагдсан (тушаал), зах. С.Номынбаяргийн, Б.Баярцогт, З.Тамир, Уб., Аймгийн принтинг, 2023, 545 – 548 дахь тал

35	Өөлд Ц.,	-	-	-	-
36	Пүрэв Д.,	-	-	-	-
37	Пүрэвдагва Х.,	-	1	1	1
38	Пүрэвдорж Ч.,	-	-	-	-
39	Пүрэвжав.,	-	-	-	-
40	Самат Н.,	-	2	-	2
41	Сандуйжав Б.,	-	-	-	-
42	Сумьяа Б.,	-	-	-	-
43	Товуусүрэн Ц.,	1	-	-	1
44	Төмөр С.,	-	-	-	-
45	Төмөрбаатар Г.,	-	-	-	-
46	Улаанхүү П.,	6	12	-	18
47	Уртнасан Ж.,	-	-	-	-
48	Хатанбаатар Р.,	-	-	-	-
49	Цог Л.,	1	1	1	3
50	Цогт-Очир Л.,	-	-	-	-
51	Цэндбаяр Ш.,	-	-	-	-
52	Цэрэндагва Ч.,	-	-	-	-
53	Чилхаажав Д.,	-	1	-	1
54	Чимид Б.,	3	4	1	8
55	Чулуун Д.,	-	-	-	-
56	Чулуунбаатар С.,	-	-	-	-
57	Шагдарсүрэн Ш.,	-	1	-	1
58	Элбэгдорж Ц.,	-	-	5	5
59	Энхбаатар Д.,	-	-	3	3
60	Энхсайхан М.,	1	-	-	1
		34	44	33	

Үйлдвэрлэгчдийн картел нь тухайн салбарын болон/эсвэл шийдвэрлэх зорилгоор гэх гэрээгээр хамтын ажиллагаанаас нь өөрөө нар хүрээгүй шалгах захиргааны тогтол/bilateral/ шинжтэй. Гуал эксport, импортын картель, зах зээлийн радиоактивчлагдсан картель, хямралын болон ошуотой үед эхлэн болгосны дараа гарсан картель, ургах хугацааны хэд хэдэн улсын оюуны эрх ашгаасаа болгосоны хамгаалах хамтын ажиллагааны гэрээнд учруулсан картель оюуны эрхийн зөрчлийг, захиалгуулагчийн болгосны тулшиг тохиролцон хамтын ажиллага хамаарахаар дүгрэгдсэн байна.

Бүлэг 1: Дүгнэлтийн хамтын ажиллагааны схемүүд

Нэг үзэмж	Хүний, эдийн эрхийн хохирлоо (Association)	Хөдөлмөрөөр (дууссаны)	Хөдөлмөрөөр (Association)
Зах зээлүүд	• Аливаалгүй зах зээл • Олигополи зах зээл (зөвхөн хязгаарлагдмал) • Монополист/монопсони хэлбэрт		• Хөдөлмөрөөр хуваах картель • Хөдөлмөрөөр хуваах картель • Хөдөлмөрөөр хуваах картель • Гаалийн хяналтын зөвшөөрөлтэй картель • Гаалийн хяналтын картель • Гаалийн картель
Нэг үзэмж хүрэхэ	• Нэг гишүүн асуудал сөлжөөрөн картель. - Бодлогын оруулж, хөгжүүлэх бодлого - Бүтээмжтэй ажиллах - Бүтээмжтэй ажиллах		• Хөдөлмөрөөр хуваах картель • Гаалийн хяналтын картель • Гаалийн картель

Хөдөлмөрөөр (Сегмент)	Хөдөлмөрөөр (Шинэ бизнес)	Хөдөлмөрөөр (Social policy)	Шинэ эдийн засгийн хэрэгцээ, хамгаалах хэлэлцүүлэг
• Зөвшөөрөгдөөгүй картель • Ритможилтийн картель • Хязгаарлах үеийн картель • Картель те хугацаа өгөгдөн хязгаарлах картель • Хязгаарлах картель • Хязгаарлах картель • Картель • Хязгаарлах картель • Хязгаарлах картель • Хязгаарлах картель • Картель	Хөдөлмөрөөр картель Хөдөлмөрөөр картель Хөдөлмөрөөр картель Картель Хязгаарлах картель Картель Хязгаарлах картель Картель Картель Картель Картель	Хөдөлмөрөөр картель Хөдөлмөрөөр картель Хөдөлмөрөөр картель Хөдөлмөрөөр картель Хөдөлмөрөөр картель Хөдөлмөрөөр картель Хөдөлмөрөөр картель Хөдөлмөрөөр картель Хөдөлмөрөөр картель Хөдөлмөрөөр картель Хөдөлмөрөөр картель	Хөдөлмөрөөр картель Хөдөлмөрөөр картель Хөдөлмөрөөр картель Картель Картель Картель Картель Картель Картель Картель Картель

Үйлчлүүлэгчдийн картелийн хамтын ажиллагаанд сөрөг нөлөө үзүүлэхгүй шинэ захиргааны тогтол/bilateral/ шинжтэй. Гуал эксport, импортын картель, зах зээлийн радиоактивчлагдсан картель, хямралын болон ошуотой үед эхлэн болгосны дараагаар оролцогч картель, урт хугацааны хэлэлцүүлэгтэй улс лавлагаа бүтээсний хамтын ажиллагаанд гэрээний хэлэлцүүлэгтэй картель, захиалгуулагчийн болгосны дараа хаяагаар дүгрэгдсэн байна.

Нэг үзэмж хүрэхэ	Хөдөлмөрөөр (Social policy)	Шинэ эдийн засгийн хэрэгцээ, хамгаалах хэлэлцүүлэг
Картель те хугацаа өгөгдөн хязгаарлах картель Картель те хугацаа өгөгдөн хязгаарлах картель Картель те хугацаа өгөгдөн хязгаарлах картель Картель те хугацаа өгөгдөн хязгаарлах картель Картель те хугацаа өгөгдөн хязгаарлах картель Картель те хугацаа өгөгдөн хязгаарлах картель Картель те хугацаа өгөгдөн хязгаарлах картель Картель те хугацаа өгөгдөн хязгаарлах картель Картель те хугацаа өгөгдөн хязгаарлах картель Картель те хугацаа өгөгдөн хязгаарлах картель Картель те хугацаа өгөгдөн хязгаарлах картель	Хөдөлмөрөөр картель Хөдөлмөрөөр картель Хөдөлмөрөөр картель Хөдөлмөрөөр картель Хөдөлмөрөөр картель Хөдөлмөрөөр картель Хөдөлмөрөөр картель Хөдөлмөрөөр картель Хөдөлмөрөөр картель Хөдөлмөрөөр картель Хөдөлмөрөөр картель	Хөдөлмөрөөр картель Хөдөлмөрөөр картель Хөдөлмөрөөр картель Хөдөлмөрөөр картель Хөдөлмөрөөр картель Хөдөлмөрөөр картель Хөдөлмөрөөр картель Хөдөлмөрөөр картель Хөдөлмөрөөр картель Хөдөлмөрөөр картель Хөдөлмөрөөр картель

Өөрөө ужиг хэмжээ, хамгаалах хэрэгцээ

Үйлчлүүлэгчдийн сонгосон гаалиа, картелиа хаах хаалтаараа гаалаар сонгохоолоо. Гүүнийг нотлох байгаалаар Европ, Японы эдийн засгийн өсөлтийн ил хурдаатай үед эдийн засгийн хамтын лимаанж сайбарчлагдсан картелиуд бий болж, чухал үүрэг гүйцэтгэсэн. Тэрчлэн Япончуудд картелиуд ашиглагдсет өсөлтийг завхруулсан гэхээсээ хяв нэмэр нийгэгч оруулсан гэж үзэх хандлагатай байдаг гэсэн хаяаруудтай ееолт нийгэм хурдан бий байсан болов уу, Тэр ялаал зотоолт байдаал хуртэсэнгүй ез, бизнесийн гүйцэтгэл эдийн засаг, биеийнхэн нэг зүүн жилийн хугацааны гаалиуруудтэй ешл картелиагүй гуалуудтай ярих ёстой хамаан нэгээд хурд ахуулгуудыг сурдаалцын онцо тавьсан.[16]

2.2.5. Экспортын картель хэмээх ошуотой хэлбэрийн хуулиа өрөөх бүтээлтэй

Нийтлэлийн сонгосон онол (Public choice theory)-ыг ашиглаачаа нь гуулгуулгын хамтрагч бүтээгдэхүүнээ гаалаалын үнс орны тарифын болон тарифын бус саалыг хамт лаваан бүтээгдэхүүнээ гаалаалын үнс орны тарифын болон тарифын бус саалыг хамт лаваан гүүгжлг шинэ зах зээлд нэвтрэх, зохуй онол үнсын хуваалцаанд ашиглах гуулгуулгын экспортын картель ашиглах ёстой гэж үзсэн. Чинтсенсэр импортлогч орны зах зээл нүүг

[16] Ibid., p.11.

өрсөлдөөнтэй болно гэж үзнэ.[17]

Дотоодын болон олон улсын экспортын картель нь хоорондоо ялгаатай. Олон улсын экспортын картель нь хэд хэдэн орны пүүсүүдээс бүрддэг. Экспортын картелийн үйл ажиллагаа нь ороллогч талуудын экспортын бизнесийг төвлөрүүлж, ингэснээр экспортын зах зээл дээрх тэдгээрийн хоорондох аливаа өрсөлдөөнийг хязгаарлах, эсхүл экспортын үнийг үгсэн тохиролцох, экспортын квот тогтоох, экспортын зах зээлийг өөр хоорондоо хуваарилах, тендер сонгон шалгаруулалтад санал ирүүлэхдээ хуйвалдах, ийм замаар худалдан авалтын төлөөх өрсөлдөөнийг бүхэлд нь буюу хэсэгчлэн хязгаарлана. [18]

Экспортын картелийг ихэнх өндөр хөгжилтэй улс орнуудад өрсөлдөөний хууль тогтоомжоор хориглоогүй байдаг. ХБНГУ, Япон, АНУ нь экспортын картелийг зөвшөөрдөг. Харин Австрали, Британи, АНУ, Японд экспортын картель заавал бүртгэгдэх эрх зүйн зохицуулалттай.[19]

Ф.Бекер[20], Д.Сокол нарын тус тусдаа хийсэн судалгаанаас үзэхэд[21] экспортын картель нь импортлогч орны дотоодын зах зээлд нэвтрээд цаашид өрсөлдөөнийг хязгаарлах үр дагавар үүсгэх боломжтой. Заримдаа олон улсад эзлэх зах зээлийн хувь багатай боловч тодорхой зах зээлд тун өндөртэй байр суурьтай байх нь бий. Ялангуяа хөгжиж буй орнуудад энэ байдал ихээхэн хүндээр тусдаг ажээ.

Харамсалтай нь экспортын картелийн талаар эмпирик тоо баримт дутмаг учир ул суурьтай судлагдахгүй өнөөг хүрсэн.[22] Экспортын картель тодорхой хэмжээгээр ашигтай байж болох ч өрсөлдөөнийг зохицуулах байгууллага эрх зүй ба эдийн засгийн ухааны хандлагын үүднээс институцийн түвшний сайтар дүн шинжилгээг хийж энэ тухай ямар байр суурь илэрхийлэхээ шийдэх ёстой гэж үздэг байна.[23]

III. ӨРСӨЛДӨӨНИЙ ТУХАЙ ХУУЛЬ ДАХЬ КАРТЕЛИЙН ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ, ҮЗЭЛ БАРИМТЛАЛ, ШҮҮМЖЛЭЛТ ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ

Өмнөх хэсэгт картелийн талаарх онол, үзэл баримтлалууд, гадаад орнууд болон олон улсын байгууллагуудын хүрээнд өрнөсөн картелийн талаарх байр суурьидыг харьцуулан авч үзсэн. Тэгвэл энэ хэсэгт нэгдүгээрт, Монгол Улсын Үндсэн хууль болон өрсөлдөөний тухай хуулиудад картелийг хуульчлах эш үндэс болсон онол, үзэл баримтлалыг эрэлхийлж, дүн шинжилгээ хийхийг зорив. Хоёрдугаарт, манай улсын Өрсөлдөөний тухай хуульд картелийг хуульчлан тодорхойлсон байдалд шинжилгээ хийж, хууль зүйн алдаа, логик зөрчил байгаа эсэхийг авч үзнэ. Өрсөлдөөний тухай хуульд картелийг тодорхойлохдоо алдаа гарсан бол аль нэг улсын эрх зүйн тогтолцоо, хууль тогтоомжтой нарийвчлан харьцуулалгүйгээр картель үзэгдлийг тодорхойлж буй олон улсын эрдэмтдийн ном, сурах бичигт авч үздэг онолын нийтлэг ойлголт, тодорхойлолттой харьцуулж, гарч болзошгүй үр дагаврыг төсөөлөхийг зорив.

[17] Sokol, D. D. (2008). What do we really know about export cartels and what is the appropriate solution? Journal of Competition Law and Economics, 4(4), p.968; Becker, F. The Case of Export Cartel Exemptions: Between Competition and Protectionism' (2007). Journal of Competition Law & Economics, 3, p.97.

[18] 'Encyclopedia of World Problems & Human Potential': http://encyclopedia.uia.org/en/problem/134189 [last accessed 04/17/2023]

[19] Ibid.

[20] Becker, F. The Case of Export Cartel Exemptions: Between Competition and Protectionism' (2007). Journal of Competition Law & Economics, 3, p. 97.

[21] Sokol. Supra note.

[22] Ibid, p.972.

[23] Martyniszyn, M. (2012). Export cartels: is it legal to target your neighbour? Analysis in light of recent case law. Journal of International Economic Law, 15(1), p.188; Sokol, D. D. (2008). What do we really know about export cartels and what is the appropriate solution? Journal of Competition Law and Economics, 4(4), pp.967-982.

Хүснэгт – 2

/Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван зургадугаар зүйлийн 8, 16, 17 дахь заалтуудыг хэлэлцсэн
БНМАУ–ын Бага Хурлын гишүүдийн үг хэлсэн байдлыг үзүүлэв/[98]

Д/д	Гишүүдийн нэрс	Монгол Улсын Үндсэн хуулийн "Хүний эрх, эрх чөлөө" гэсэн Хөрөнгөтөн бүлгийн Арван зургадугаар зүйлийн заалт			Үг хэлсэн давтамж
		8	16	17	
1	Авирмэд Б.,	-	-	-	-
2	Авхиа Ж.,	-	-	-	-
3	Амарсанаа Ж.,	5	1	1	7
4	Баасанжав Д.,	-	-	-	-
5	Балдан-Очир Д.,	-	-	-	-
6	Барамсай Ж.,	-	-	-	-
7	Батмөнх С.,	-	-	-	-
8	Багсүх Д.,	5	-	-	5
9	Баттулга Д.,	-	-	2	2
10	Баяр С.,	-	-	-	-
11	Баярцогт С.,	-	1	1	2
12	Болат А.,	-	-	-	-
13	Бямбажав Ж.,	-	-	1	1
14	Бямбаэрдэн Н.,	-	-	-	-
15	Галсан Т.,	-	-	-	-
16	Галсандорж Б.,	-	2	1	3
17	Ганбаатар .,	-	-	-	-
18	Ганбаяр Н.,	-	-	-	-
19	Ганболд Д.,	-	1	-	1
20	Гантөмөр Т.,	-	-	-	-
21	Ганхуяг Ө.,	-	-	-	-
22	Гончигдорж Р.,	7	11	9	27
23	Даваадорж Б.,	-	-	-	-
24	Дэндэв Г.,	-	-	-	-
25	Зориг С.,	-	-	-	-
26	Зуунай Г.,	3	-	1	4
27	Жанцан Н.,	-	-	-	-
28	Ламжав Д.,	1	2	-	3
29	Лундэжанцан Д.,	-	-	-	-
30	Лхагважав Г.,	1	2	3	6
31	Лхагвасүрэн Б.,	-	-	-	-
32	Одончимэд Л.,	-	-	-	-
33	Очирвэн О.,	-	1	-	1
34	Очирхүү Т.,	-	2	3	5

Эх сурвалж нь дээрх хүснэгт, эмхэтгэсэн зохиогч

Картель нь олон улсын, экспортын, импортын, үндэсний зах зээлд гаргасан харилцан ашигтай орон зайд орших байдаг өвөрмөц нарийн төвөгтэй үзэгдэл болоо гэж үзсэн. Өрсөлдөгчдийн эрх зүйн нэрлэгдэлтэй холбогдох Э.Фоксын Д.Кэрэн нарынхаар орчин цаг үеэс орчлуулан үндэсний өрсөлдөгчдийн эрх зүйд тулгамдаж байгаа сэдвүүдийг ярихад чухамдаа картелиас эхлэх нь зүйд нийцэх бөгөөд улс орнуудын үндэсний эрх зүйд картелийн зохицуулалттай холбоотой дараах нийтлэг асуултуудыг харгуулж нэхэж байгаг онцлоно.[24] Үүнд:

- Хэлцийг нөлөөлөх асуудал: Таныг үнэхээр бие биетэйгээ хэлцэл тохирсон уу?
- Картелийн шинж: Гэрээ нь үнэхээр картель мөн үү, эсхүл хамтарсан компани, эр ашиглтай гэж үзэж болох өөр ямар нэг төрлийн гэрээ юу?
- Үр нөлөө: Гомдлын шаардлага гаргагч тад үнэхээр ердөөгөөр ямар нэг хохирол учруулна гэлтийг нөлөөлөх шаардлагатай юу?
- Нийтийн ашиг сонирхол: Хямралын үеийн картель зөвшөөрөгдөхүйц зүйл үү? "Нийтийн ашиг сонирхол" бухай өөр ямар нэг зөвтгөл байж болох уу?

Төрийн эс бүрэлтгах: Төрөөс картелийг хөнөөлгүй дэмжсэн үеэ, гэрлэгч төрийн үйл ажиллагаа, гадаадын төр засгийн шахалт, улс төр нь онцгой тохиолдол тооцогдож зөвшөөрөгдөх ёстой юу? Улс хоорондын хамтын ажиллагаа нь дотоодын эрх зүйгээр зөвшөөрөгдөх эсэхэд онцгой тохиолдол хамаарах ёстой юу?[25]

Монгол Улс дахь картелийн эрх зүйн зохицуулалтыг хөгжүүлэхэд юуны урьд өөрийн орны түүхэн онцлог, нийгэм, эдийн засгийн хүрээ тэлшин, хөгжлийн хэрэгцээг харгалзан үзэхийн зэрэгцээ дор хаяж дээрх эрдэмтэдийн дэвшүүлэн тавьсан асуултуудын хүрээнд судлагдагдагдах хэрэгтэй өөх нь онол, арга зүйн хувьд ийм үндэслэлтэй болно.

3.1. Үндэсэн хууль ба өрсөлдөөний хууль тогтоомжийн үзэл баримтлал, картелийн эрх зүйн зохицуулалтын түүхэн хөгжлийн тойм

Монгол Улсын 1992 оны Үндэсэн хууль нь эдийн засгийн нэг тогтолцооос нөгөөд шилжих үлс тер, эдийн засаг, эрх зүйн үндэс суурь болсон. Үндэсэн хуулийн Тавдугаар зүйлд "Монгол Улс эдийн засгийн хөгжлийн түгээмэл хэлбэрт, эсхүл хамтарсан компани, эр оюмөст нийцсэн олон хэвшил бүхий эдийн засаг байна.", "Төр нь үндэсний эдийн засгийн аюулгүй байдал, аж ахуйн бүх хэвшлийн болон хүн амын нийгмийн хөгжлийг хангах зорилтод нийцүүлэн эдийн засгийг зохицуулна." гэж тус тус заасан.

Өрсөлдөөний тухай хууль тогтоомжийн үзэл баримтлал. Монгол Улсын Засгийн газраас УИХ-д 1993 оны 4 дүгээр сарын 2-ны өдөр өргөн барсан "Шударга өрсөлдөөний дэмжих тухай" хуулийн төслийн үндэс баримтлал гэж үзэхүйц нэрэн ганц танилцулга бичмэг бичигт анхны хуулийн төслийг боловсруулахдаа "маная орчид өрнөж байгаа өөрчлөн байгуулалтын үр дүнд аж ахуйн үйл ажиллагааны төвөрсөн тогтолцоо задарч аж ахуйн нэгжүүдийн зах зээлд өрсөлдөх үйл ажиллагааны хуль зүйн зөв орчин бүрдүүлэх, нөгөө талаас шинэер үүсч байгаа зах зээлийн харилцааг анхнаас нь эрүүл, шударга зах зээл болгох үүднээс" хуулийн төслийг өргөн барж байгаа хэмээгэд, АНУ-ын болон бусад орнуудын эрдэмтдээс хийсэн судалгаа, ОУВС, АХБ, НҮБ-ын мэргэжлийн байгууллагуудаас өгч байгаа зөвлөмжүүдийг авч үзсэн гэж тэмдэглэсэн байна.[26]

Анхны 1993 оны хуулийн төслийн гүхай Засгийн газрын танилцулга[27], 1993, 2000 оны хуулиудыг боловсруулах ажилд оролцсон ахмад мэргэжлийнхний лекцэнд дурсаагаар шилжилтийн цаг хугацаанд төрөөс өрсөлдөөн зохицуулалтын чиглэлэр баримтлаж

байсан хууль зүйн бодлогын хамгийн гол зорилтуудад хуучин тогтолцооноос өвлөгдөн үлдсэн төрийн монополийг хязгаарлах, боломжтой бүх салбаруудад өрсөлдөөн нэвтрүүлэх асуудал орж байжээ.[28]

Хуль санаачлагч хуулийн төслийг "Нийтлэг үндэслэл", "Зах зээлд нөөрхөх үйл ажиллагаа", "Шударга бус өрсөлдөөн", "Давамгайлах байдалтай аж ахуйн нэгж бий болохыг хязгаарлах", "Өрсөлдөөний асуудал эрхлэх хорооноос шийдвэр гаргах, тушиг биелүүлэх, давж заалдах журам", "Хууль зөрчсөнд хүлээлгэх хариуцлага" гэсэн 7 бүлэг, 18 зүйлтэй болоовсруулсан.[29] Улсын Их Хурлаас 1993 оны 7 дугаар сарын 5-ны өдөр эцсийн хэлэлцүүлгээр батлахдаа 5 бүлэг, 14 зүйлтэй байхаар батлагдсан.[30]

Анхны болон хоёр дахь хуулийг хэлэлцсэн баримт бичгүүд, батлагдсан хуулийн эх сурвалжийн шинжлэн үзэхэд картелийн талаарх зохицуулалт төслүүдэд эхнээсээ "картель," гэсэн нэр томьёогүйгээр агуулагаараа тусгагджээ.[31]

Өрсөлдөөний тухай 2010 оны хууль /Шинэчилсэн найруулга/-д картелийн талаар "Өрсөлдөөний хязгаарлахад чиглэсэн гэрээ, хэлцэл (картель) байгуулахыг хориглох"[32] зохицуулалт тусгагдсан. Засгийн газрын 2009 онд өргөн мэдүүлсэн хуулийн төслийн үзэл баримтлалд тэмдэглэснэр гамшиг, гэнэтийн бусад аюул болон эдийн засгийн хүндрэл, улс орныг хамарсан онцгой нөхцөл байдал бий болсон үед хүн амын амьжиргаа, зах зээлийн шударга өрсөлдөөнийг хамгаалах үүднээс зах зээлийн зохицуулалтыг сайжруулах зайлшгүй шаардлага тулгараад байна. Зөвхөн зүй ёсны монополь байдалтай аж ахуйн нэгжийн бараа бүтээгдэхүүний үнийг хянан зөвшөөрөл олгохоор заасныг өргөжүүлж, бараа бүтээгдэхүүний хэт өндөр үнийг хянах, үнийн хөөрөгдлийг таслан зогсоох эрх зүйн зохицуулалтыг бий болгох, зарим бараа бүтээгдэхүүнийг Засгийн газраас тогтоох, хязгаалт тавих замаар зах зээлийн зохицуулалтыг бий болгох эрх зүйн орчинг бүрдүүлэх, үнийг зохиомлоор өсгөх, зорилгоор үнийн хөөрөгдөл бий болж буй гол бүрэлгүй этгээд нь жижиг худалдаа эрхлэгч /ченж/ байгаа нь тодорхой хэдий ч тэдгээрийг зах зээлийн харилцаанд зогсоох эрх зүйн орчны бий болгохыг зорьсон болохыг тодорхойлжээ.[33]

Өрсөлдөөний тухай хуулийн үзэл баримтлалд картелийн талаар тодорхой агуулга тусгаагүй байх бөгөөд хуулийн хүвийн хэрэг материалаас үзэхэд улс орнуудын картелийг зохицуулж буй туршлага, бодлогын альтернатив, хуулиар ихэнх өндөр хөгжилтэй орнуудад зөвшөөрдөг экспортын картелийн талаар авч үзээгүй, хэлэлцүүлэгт эн талаар хөндөөгүй байна.[34]

Өмнөх хэсэг (2.2.3)-т авч үзсэн зарим нэр бүхий болон улсын байгуулагаас манлайлан явуулдаг картелийг хатуу хориглох ба улмаар гэмт хэрэгт тооцох чиглэлтэй олон улсын зохицуулалтын хөдөлгөөн бодлогын хэлэлцүүлгийн түвшинд идэвхтэй явагдаж байгаа нь Монгол Улсын Өрсөлдөөний тухай хуулиа санкцитай зөрчилд тооцогдох болсон бол улмаар "жижиг эрүүгийн хууль" (misdemeanor) гэдэг Зөрчлийн тухай хуульд тусган хамгийн хүнд

[98] Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван зургадугаар зүйлийг хэлэлцсэн БНМАУ–ын Бага Хурлын чуулганы болон Ардын Их Хурлын хуралдааны тэмдэглэлүүд, (гүүвэр), эмх. С.Номынбаяслан, Б.Баяарцогт, Э.Тамир, Үб., Адмон принтинг, 2023, 543 – 544 дэх тал

[24] Eleanor M. Fox, Daniel A. Crane ‘Global Issues in Antitrust and Competition Law’, Second Edition (2017), p.8.

[25] Ibid., pp.5, 8.

[26] Түс хуулийн хувийн хэрэгт үзэхэд хуулийн үзэл баримтлал гэсэн тусгал байхгүй бичиг хуулийн төслийгээ хамт өргөн барагдуй. Тийнхүү хуулийн танилцулгыг үзэл баримтлал гэсэн нэр ганц эх сурвалж гэж үзэхэд аргагүй.

[27] Мөн гэвд, 23 дахь тал.

16. Фред с Сиберт, Уилбур Шрамм, Теодор Питерсон, Хэвлэл мэдээллийн дөрвөн онол, орч. М.Зулькафиль, Г.Өнөрбаяр, Уб., Удам соёл, 2016.
17. Х.Наранжаргал, Төлөөт илэрхийлэл ба чөлөөт сэтгүүл зүй, Уб., Чөлөөт хэвлэл сан, 2021.
18. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван зургадугаар зүйлийг хэлэлцсэн БНМАУ–ын Бага Хурлын чуулганы болон Ардын Их Хурлын хуралдааны тэмдэглэлүүд, (Түүвэр), эмх. С.Номынбаясгалан, Б.Баатарцогт, Э.Тамир, Уб., Адмон принтинг, 2023.
19. В.В.Ворошилов, Дэлхийн сэтгүүлзүйн түүхээс, орч. Ш.Одонтөр, С.Амартөвшин, Уб., Соёмбо принтинг, 2001.
20. Ч.Чойсамба, Дэлхийн сэтгүүл зүйн түүх, (Тогтмол хэвлэлийн үе 1609 – 1900), I боть, Уб., Мөнхийн үсэг, 2009.

Англи хэл дээрх

Ном, өгүүлэл, судалгааны тайлан

1. Фернанда Пирие, Эрх зүйн антропологи, анхны хэвлэл, Оксфорд Юниверсити пресс, 2013.

суурь баримталжээ гэж үзэж болохоор байна.[37]

МУИС-аас эрхлэн хэвлүүлсэн судлаач Б.Амарсанаа, Г.Давааням нарын хамтын зохиогчтой "Арилжааны эрх зүй" анхны бүтээлд зах зээлийн эрсдэлөөнийг хязгаарлахгүй байх, картелийн эрх зүйн зохицуулалт нь арилжааны эрх зүй дэх итгэлийг хамгаалах тогтолцооны иж бүрдлийн нэг гэж үзэн уг бүтээлд системчлэн тусгажээ.[38]

Картелийг хуульчлан хориглосон тохиолдолд (ихэвчлэн нууц далд аргаар оршдог тул) өрсөлдөөний асуудлаар тухайлан дагнасан төрийн байгууллага хяналт шалгалт явуулж илрүүлэх, эдийн засагт үзүүлэх нөлөөг мэргэжлийн үүднээс үнэлж дүгнэх, шаардлага байдаг. Түүнчлэн тухайн улсын хууль тогтоомжоор аж ахуй эрхлэгчид картельд хамаарах гэрээ, хэлцэл байгуулах тохиолдолд хуулиар тусгайлан харьяалуулсан төрийн байгууллагад хүсэлтээ бүртгүүлж зөвшөөрөл авах шаардлагыг хуульчилдаг жишиг[39] байдаг нь нийтийн эрх зүйд хамаарна. Харин зөвхөн картель төдийгүй шударга бус өрсөлдөөний хэлбэрүүдийг хуульчилж, ноюуны өмчийн эрх, хууль бусаар өрсөлдөөнийг хязгаарласан хэлцлийг нүчин төгөлдөр бус болохыг тогтоох, үр дагаврыг таслан зогсоох, хохирлыг арилгуулах, орлогыг хураахыг шаардах, нөхөн төлүүлэх зэрэг эрх[40] сэргээх (remedy) иж бүрэн зохицуулалтыг хувийн ба нийтийн эрх зүйн системчлэлийн уялдах холбоонд хуульчилснаар итгэл хангагдах тогтолцоо бүрдэнэ.

Түүхэн тодорхой цаг үед картель нь зөвхөн бие даасан аж ахуй эрхлэгчдийн хүнд нөхцөлийг хамтдаа давж туулах, магадгүй сөрөгөөр авч үзвэл ашгаа ихэсгэх гэсэн санаачилга байсан бол, өөр нэгэн цаг үед төрийн зүгээс эдийн засгийг үр ашигтай, гүйцэтгэлийн өндөр түвшинд удирдах арга хэрэгсэл (өмнөх 2.2.1 хэсэгт авч үзсэн), өөр нэг цаг үеэс хуулиар эрс хатуу хориглож эрх зүйн зөрчилд тооцогдохыг уриалдаг (2.2.2 ба 2.2.3 дахь хэсэгт дурдсан) болж байна. Тэрчлэн хориглох хийгээд зөвшөөрөх аль аль нь тодорхой болзол шаардах хэлбэрээр зэрэгцэн орших тохиолдол орчин үед ч байх агаад өндөр хөгжилтэй улс орнуудад дотоодын аж ахуй эрхлэгч нарт картелийг хатуу хориглох хүдий ч тэдний экспорт, импортын чиглэлийн буюу гадаад худалдаанд картель гэрээ, хэлцэл байгуулахыг хуулиар зөвшөөрөх тохиолдол бодитоор оршиж буйг өмнөх хэсэг (2.2.5)-т авч үзсэн. Тиймээс онолын олон урсгал, төрөл бүрийн шалтгаантай байгааг нэгэнт ийнхүү онолын хэсэгт тайлбарласан тул цаашид картель хэмээх үзэгдлийг дан ганц сөрөг талаас нь авч үзэх нь буруу бөгөөд танин мэдэхүйн түвшинд ч алдаатай чиглэл болохыг анхааруушгай юм.

Гэвч нэгэнт Өрсөлдөөний тухай хууль, Зөрчлийн тухай хуулийн зохицуулалтын бодит байдлыг харгалзан эхний ээлжинд одоо байгаа хууль тогтоомжид онолын ойлголтыг нь алдаагүй зөв томьёолоход анхаарахад чиглэгдсэн санал, шүүмжлэлийг өгүүллийн дараагийн хэсгүүдэд тусгая.

3.2.1. Гэрээ, хэлцэл дэх картелийн ил, далд хэлбэрүүд

Энэ хэсэгт гэрээ, хэлцэл дэх картелийн хэлбэрийг авч үзнэ. Картель ба хувийн эрх зүй дэх гэрээ, хэлцлийн харилцаа, ялгаа зааг, хамаарал нь манай улсын хувьд онолын түвшинд бага судлагдсан.

Судлаач Н.Баярмаа өрсөлдөөний тухай хууль тогтоомжоор хориглосон зүйлс болох ноёлох үйл ажиллагаа, картелийн хэлцлүүдийг гэрээний эрх зүйн үүднээс судлахад эн тэргүүнд хариулах шаардлагатай асуулт нь гэрээний чөлөөт байдлын зарчимтай уялдаг болохыг онцлоод, гэрээний чөлөөт байдлын зарчмыг хязгаарласан эсэхийг Монгол Улсын үндэсний хуулиар тогтоосон хязгаарлах хэлбэрийг авч үзсэн. Картель ба хувийн эрх зүй дэх гэрээ, хэлцлийн харилцаа, ялгаа зааг, хамаарал нь манай улсын хувьд онолын түвшинд бага судлагдсан.

Судлаач Н.Баярмаа өрсөлдөөний тухай хууль тогтоомжоор хориглосон зүйлс болох ноёлох үйл ажиллагаа, картелийн хэлцлүүдийг гэрээний эрх зүйн үүднээс судлахад эн тэргүүнд хариулах шаардлагатай асуулт нь гэрээний чөлөөт байдлын зарчимтай уялдаг болохыг онцлоод, гэрээний чөлөөт байдлын зарчмыг хязгаарласан эсэхийг Монгол Улсын үндэсний хуулиар тогтоосон хязгаарлах хэлбэрийг авч үзсэн.

ХАВСРАЛТ

Хүснэгт – 1

/БНМАУ–ын Үндэсний хуулийн төсөл Өмөөрөгчдөгч аж ахуй эрхлэгчдийг хониссан өрөөн мэдүүлсэн Монгол Улсын Их даа (Үндэсэн хуулиа) төсөл /1991.05.25//[1]	/БНМАУ–ын Үндэсний хуулийн төсөл Өмөөрөгчдөгч аж ахуй эрхлэгчдийг хониссан хуулиаанаар хэлэлцэнэ БНМАУ–ын Бага Хурлаа өрөөн бариан хуваа /1991.10.05//[2]	Монгол Улсын Үндэсний хуулийн /Их даа/
Хоёрдугаар бүлэг Хүний эрх, эрх чөлөөг нэмэгдэн тунхаглах нь	Хоёрдугаар бүлэг Хүний эрх	
19 дүгээр зүйл Монгол Улсын нэрэл дөрөвдөх улсаан эрхийг баталгаатай эдлэнэ: 8/ нэрэл соёл, шинжлэх ухаанд амьдрал чөлөөтэй оролцох, соёл, уламжлалын өвөө шинэчлэн шинжлэх, ашиглах, өөрийн гүрэлсэн шинжлэх ухаанд, улс эдийн засгийн бүтээлч, шинжлэгч сэдэлтэнд нэр дүнг ашиглах эрх; 16/ нэгэн үнэнлэгтэй байх, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, үг хэлэх, хэвлэн нийтлэх, таниваар малчилах, мал аж ахуйн бүтээгдэхүүнээ борлуулах, худалдах, хүнсний нөөцөө чөлөөтэй малчилах, цуглаан хийх эрх бүхий хүн хүрэмдэг хуулиар тогтоно; 17/ гэр, түүний баялгаас хулгайлах, бусдын гуулгийн хамгаалбар зохих нөхцөл хамаарахгүй асуудлаар мэдээлэл хайх, хуулзан цуглаан хийх эрхтэй. Хүний эрх, нэр төр, аюулгүй хувь, гэлэг багтаан хамгаалах, гуалсний аюулгүй байдал, нийгмийн хэв жишиг хамгаалах, цуглаан хийх эрх чөлөөтэй. Малчдаа үйлдэх, цуглаан хийх эрх чөлөөтэй. Малчдаа үйлдэх, цуглаан хуралдааны тэмдэглэлүүд, (Түүвэр), эмх. С.Номынбаясгалан, Б.Баатарцогт, Э.Тамир, Уб., Адмон принтинг, 2023.	/Монгол Улсын Үндэсний хуулийн /1992.01.13//[3]

хаяруулага хуулгаагаа[35] болгоосоо үзвэл л эрэмж оны улсын байгуулагуулгын ("картелийг гаргах хэрэг тооцох хөдөлгөөн" гэж нэрлэлтэх) оюун ухаанд суулгаа, хэлцлүүлэг, нийтлэлүүдийн нөлөө тусаа гэж таамаглаж болохоор байна.

Бүлгийн 2: *Өрсөлдөөний тухай 2010 оны хуулиа дахь картелийн зохицуулалтын асуудлыг 1993, 2000 оны хуулиудтай харьцуулсан нь.*

Эрх зүйн тогтолцоонд эзлэх байр сууриа, онцлог: Хуулиа зүйн тогтолхой оймолт эрх зүйн системчлэлийн хувьд нийтийн эсхүл хувийн эрх зүйд аль аливаа хамаарч, хуулиа зүйн үр алдаваг үүсгэж, тогтолцоонд хувьд гаалсэрт голлохой гий үүрэг гүйцэтгэхэд нэг жишээ нь картель юм.

Сүүлдээ Т.Мөнх-Эрдэнэ ХБНГУ-ын болон Монгол Улсын өрсөлдөөний эрх зүйн системчлэлийн харьцуулан судлаж, өрсөлдөөний эрх зүйн нь саялаг дуулиан шинжтэй, хувийн болон нийтийн эрх зүйн шугаталдаг арга хэрэгсэл хэм хэмжээг ашиглан зохицуулдаг хуулиудтай онцлогтой болохыг нийтийн эсхүл хувийн эрх зүйн аливаа нь ч дамтаар хаяжвалцалгүй бүлэг хоцмөт шинжтэй гэж үзсэн.[36] Түүний дотроос хаяин картелийн эрх зүй нь тодрин хянаж шалгалтын арга, хэрэгсэлээр захирагдах бөгөөд нийтийн эрх зүйн хамаарах тэсэн байдаг гаргах жишлгаанд хуулсэн хэрэгсэл бөгөөд нийтийн эрх зүйн хамаарах тэсэн байдаг.

[35] Зөрчлийн тухай хуулийн 10 дугаар зүйлийн 10.7.1 дэх хэсэг: Хүүхэд бүсгүй олсон хорлого, орлого, эд хөрөнгө, аж ахуй эрхлэгчийг тухайн бүсгүй болгосноосоо өмнө жилийн борлуулалтын орлогын 6 хүртэл хувьтай тушаж хэмжээний торгоорой торгоно.

[36] Т. Мөнх-Эрдэнэ "Өрсөлдөөний тухай хууль ба бүсгүй хуулиа уялдуулах хэлбэр" эрдэм шинжилгээний өгүүлэл http://legaldata.mn/detail/pdf?id=834 5 дахь тал.

ны эрх зүйн антропологийн, түүнчлэн эдгээрт тулгуурлан судлагдах хэрэгцээтэй мэдээллийн эрх зүйн антропологийн нэр томьёо, ойлголтуудыг тодорхойлох ном. Энэ удаагийн эрх зүйн антропологийн нэр томьёо, ойлголтуудыг сонгохдоо тухайн асуудлыг судлаачдын дунд ямар ойлголт, агуулгатай ойлгогдож, хэрэглэгдэж буй, мөн тухайн асуудлыг судлах, шийдвэрлэхэд ямар ач холбогдолтой, ямар ач холбогдолтой гэдэгтэй нь холбогдуулан сонгосон ба, мөн тодорхойлолтуудыг нь тодруулах, тайлбарлах, нарийвчлан судлах, ашиглах, хэрэглэхэд ямар ач холбогдолтой, ямар ашиг тустай гэдэгтэй нь холбогдуулан, мөн ойлгомжтой, ойлгуулахад ямар ач холбогдолтой

2. Хэвлэл мэдээллийн эрх зүйн антропологи, түүнд холбогдох бусад асуудал

А. Хуулийн хувийн хэрэг хэвлэл мэдээллийн эрх зүйн судлагдахуун болох нь

Энэ дэд хэсэг эх хэвлэл мэдээллийн эрх зүйн антропологийн судлагдахуун болох хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөнд холбогдох гол суурь "хууль тогтоомж болох Монгол Улсын Үндсэн хуулийг, нэн ялангуяа Арван зургадугаар зүйлийн 16 болон 17 дахь заалтуудыг хэлэлцэн батлсан тэмдэглэл" зэргийг илүүтэй онцлон авч үзэв. Учир нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийг Улсын Бага Хурлын хуралдаан, Ардын Их Хурлын чуулганаар хэлэлцсэн тэмдэглэл (протокол)–ээс зөвхөн уг хуулийн 2 дугаар бүлгийн 16 дугаар зүйлийг хэлэлцсэн тэмдэглэлийг холбогдох албан ёсны эх сурвалжаас нь түүвэрлэн нэгтгэх нь нэгдүгээрт, эрх зүйн соёл сэтгэлгээний хүрэн түвшинг; хоёрдугаарт, уг зүйлийн заалт бүрийн үндэслэлийг хэрхэн ойлгож, томьёолсон байдлыг; гуравдугаарт, хэлэлцүүлгийн явцад Улсын Бага Хурлын гишүүд, Ардын Их Хурлын депутатуудын илэрхийлж байсан байр суурийг; дөрөвдүгээрт, Монгол Улс дахь хүний эрхийн төлөв байдалд НҮБ болон бусад олон улсын байгууллагаас өгсөн үнэлгээнд дүн шинжилгээ хийхэд; тавдугаарт, уг зүйлийн заалт бүрийн хэрэгжилтийг хангах, илэрхийлсэн утга санааны мөн чанарыг тус тус судлахад чухал ач холбогдолтой юм.[78]

Тиймээс энэхүү хэсэгт тэмдэглэлүүдийн түүвэрлэлтээс авч үзвэл,[79] "1.БНМАУ–ын Бага Хурлын (БХ) гишүүдийн хувьд (1991.05.17., 1991.10.12., 1991.10.14–ний өдрүүдэд) 16 дахь заалтад 44 удаа, 17 дахь заалтад 33 удаа харин БНМАУ–ын Ардын Их Хурлын (АИХ) депутатуудын хувьд (1991.11.27., 1991.11.28., 1992.01.04–ний өдрүүдэд) 16 дахь заалтад 63 удаа, 17 дахь заалтад 134 удаа тус тус давхардсан тоогоор уг хэлсэн байна; 2.БХ–ын гишүүдийн хувьд "16/иттэл үнэмшилтэй байх, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, үг хэлэх, хэвлэн нийтлэх, тайван жагсаал, цуглаан хийх эрх чөлөөтэй. Жагсаал, цуглаан хийх журмыг хуулиар тогтооно;" гэснийг 44 удаа, АИХ–ын депутатуудын хувьд "17/ төр, түүний байгууллагаас хууль ёсоор тусгайлан хамгаалбал зохих нууцад хамаарахгүй асуудлаар мэдээлэл хайх, хүлээн авах эрхтэй. Хүний эрх, нэр төр, алдар хүнд, улсыг батлан хамгаалах, үндэсний аюулгүй байдал, нийгмийн хэв журмыг хангах зорилгоор задруулж үл болох төр, байгууллага, хувь хүний нуущыг хуулиар хамгаална;" гэснийг 134 удаа асуулт асууж, хариулт авч байр сууриа илэрхийлж байсан нь хэлэлцүүлгийн хамгийн өндөр үзүүлэлт юм; 3.Хэлэлцүүлгийн эцэст "16 дахь заалтыг 307 депутат буюу 93 хувь нь зөвшөөрч, 16 хүн татгалзаж, 6 хүн түдгэлзсэн[80] бол 17 дахь заалтыг 270 депутат буюу 284 хувь нь зөвшөөрч, 34 хүн татгалзаж, 16 хүн түдгэлзсэн[81] баталсан" байна; 4." гэсэн ерөнхий дүгнэлтийг хийв.

Б. Эрх зүйн антропологиор дэмжигдэн буй хүний эрхийн хандлагын талаар товчхон

Э.Булаг Монгол дахь ястны үзэл ба үндэстний эв нэгдэл, тэдгээрт холбогдох эрх зүйн асуудал хэмээх (2020) бүтээлд "хүн судлалаар дэмжигдэн буй хүний эрхийн хандлага (the human rights approach supported by anthropology/ethnology)[82]–ын тайлаар ял үзсэн нь нэхэхэн ойлгогдоно. Эн тайлбар Э.Болд – Эрдэнэ, М.Зуунхаанд нарын "Хуулийн эрхийн ойлгоц (2021) бүтээлд "Сэтгүүл зүйн эрдэс асуулгын нөөм нь хүн бүлийн, аяллаа хүлгэлгүй явах ёстой. Түүнд ямар хаалгах, түүнийг үйл ажиллагаанд гол болгох, ажилд, аяллаа хүлгэлгүй явах ёстой." гэсэн ойлгоотой гаднаа[83] гэж сэтгүүл зүйн ухааны хичнээн тоонд, хүнтэй хэдэлгоотой гаднаа ойлгоно." Сэтгүүл зүйн ухааны гол зорилго, зорилтоо, ажлын хүчин зүйлсийг тодорхойлсон хэдэн нийтийн чиг хандлагатай харьцуулан авч үзэж, тухайн ойлголтын системчлэлийг онолын үүднээс тайлбарлах ороллдлого хийхийг зорив.

Өрсөлдөөний тухай хууль дахь картелийг гурван өөр зарчим, аргачлалаар тодорхойлсон гэж хэлж болно. Үүнээс Perse illegality, Rule of reason гэсэн хоёр зарчим нь дэлхий нийтэд хэрэглэгддэг онолын түгээмэл зарчмууд мөн.

/1/ Perse illegality зарчим. Энэ зарчмын дагуу шууд хууль бус байх хэлцэл, тохиролцоонуудыг нэрлэн заасан /Тус хуулийн 11 дүгээр зүйлийн 11.1.1 дэх хэсгийн 11.1.1-11.1.4 дэх заалт/.

Хууль тогтоогч энэ хэлбэрийн картель гэрээ, хэлцэл байгуулсан тохиолдолд өрсөлдөөн хязгаарласан эсэх, хэрэгцэгчийг хяссан гэх аливаа нэг үр дагаврын шалгуур нөхцөл тавилгүй. Эдгээр гэрээ, хэлцэлд:

- *Бараа, бүтээгдэхүүний үнийг хэлцэн тогтоох;*
- *Зах зээлийг нутаг дэвсгэр, үйлдвэрлэл, үйлчилгээ, борлуулалт, барааны нэр, төрөл, худалдан авагчаар хуваарилах;*
- *Бараа бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл, нийлүүлэлт, борлуулалт, ачилт болон тээвэрлэлт, зах зээлд нэвтрэн орох боломж, хөрөнгө оруулалт, техник, технологийн шинэчлэлийг хязгаарлах;*
- *Уралдаант шалгаруулалт, дуудлага худалдаа болон төрийн болон орон нутгийн өмчийн хөрөнгөөр бараа, ажил, үйлчилгээ худалдан авах ажиллагаанд оролцохдоо бараа бүтээгдэхүүний үнэ болон бусад нөхцөл, шалгуурыг урьдчилан тохироцох.*

Дээрх агуулга бүхий гэрээ, хэлцлийг хориглож буй учир нь үнэ, үйлдвэрлэл, хөрөнгө оруулалт, техник, технологийн шинэчлэл зэрэг хүчин зүйлсээр өрсөлдөж байх ёстой аж ахуй эрхлэгчид харилцан хоорондоо өрсөлдөлгүй, эсрэгээрээ өрсөлдөөнөөс зайлсхийж, зах зээлийн зарчмаар тогтоох ёстой үнэ болон бусад хүчин зүйлсийг зохиомлоор тогтоож, барьж буй болохоор юм.[45] Картелийн орчин үеийн онолд hardcore cartel буюу хүнд хэлбэрийн бөгөөд нийлүүлэлт, борлуулалтын цөмд орших хэмээн онолын хувьд тодорхойлогддог картелийг илэрхийлнэ. Өрөөр хэлбэл, дээрх зохицуулалт нь картелийн зохицуулалтыг хуульчилсан гадаадын олон улсуудын хууль тогтоомжийн зохицуулалттай үндэсндээ ижил байна.

/2/ Rule of reason зарчим. Хуульд заасан тодорхой гэрээ, хэлцэл нь нийтийн ашиг сонирхолд харшлах, эсхүл өрсөлдөөнийг хязгаарлах нөхцөлийг бүрдүүлэхээр бол картель гэж үзэхийг өрсөлдөөний хуульд[46] заасан. Өмнө авч үзсэн зарчмаас ялгаатай нь хэвтээ чиглэлтэй үгсэл, тохиролцоог хийх бодит учир шалтгаанд үнэлэлт, дүгнэлт өгөх, хуульд заасан шалгуур үзүүлэлтийг харьцуулан авч үзэх зарчим юм.

Энэ нь Өрсөлдөөний хууль тогтоомж дахь нэгэн сонирхолтой, онцлог зохицуулалт юм. Хуульд заасан шалгуур үзүүлэлтэд (а) нийтийн ашиг сонирхол, (б) өрсөлдөөн хязгаарлагдах эсэх оржээ. Хууль тогтоогч Өрсөлдөөний хууль тогтоомжийг сахиулах хүрээ нэг үйлчлэлтэй гүйцэтгэх төлөөлөгч (ШӨХТГ)-д гэрээ байгуулагч талуудын хэлцлийн нөхцөлийг картель гэж засаглалын төлөөлөгч (ШӨХТГ)-д гэрээ байгуулагч талуудын хэлцлийн нөхцөлийг картель гэж сонгосон эсэх, улмаар эрх зүйн хариуцлага хүлээлгэх бүрэн эрхийг олгосон байна.

[45] Б.Амарсанаа, М.Ужанга, Г.Давааням нар "Өрсөлдөөний эрх зүйн онол, практик Уб, 2022, 231 дэх тал.

[46] Өрсөлдөөний тухай хуулийн 11 дүгээр зүйлийн 11.2 дахь хэсэг.

Дээр авч үзсэн хинин бодисын картелийг шалгасан хэрэгт дурдагдсан зах зээлийг хуваах авах, үнийг үгсэн тохиролцох, борлуулалтын квот тогтоох, өрсөлдөөнийг болон технологийн дэвшлийг хязгаарлах гэрээ, хэлцлүүд нь манай улсын Өрсөлдөөний тухай хуулийн 11 дүгээр зүйлд бүгд хуульчлагдсан байгаа нь харагдаж байна.

3.2.2.Өрсөлдөөний тухай хууль дахь картелийн ангилал

Энэ хэсэгт картелийн тухай манай улсын Өрсөлдөөний тухай хууль дахь тодорхойлолтыг өрсөлдөөний эрх зүйн онолын ном сурах бичигт тодорхойлсон дэлхий нийтийн чиг хандлагатай харьцуулан авч үзэж, тухайн ойлголтын системчлэлийг онолын үүднээс тайлбарлах ороллдлого хийхийг зорив.

Өрсөлдөөний тухай хуульд картелийг гурван өөр зарчим, аргачлалаар тодорхойлсон гэж хэлж болно. Үүнээс Perse illegality, Rule of reason гэсэн хоёр зарчим нь дэлхий нийтэд хэрэглэгддэг онолын түгээмэл зарчмууд мөн.

/1/ Perse illegality зарчим. Энэ зарчмын дагуу шууд хууль бус байх хэлцэл, тохиролцоонуудыг нэрлэн заасан /Тус хуулийн 11 дүгээр зүйлийн 11.1.1 дэх хэсгийн 11.1.1-11.1.4 дэх заалт/.

Хууль тогтоогч энэ хэлбэрийн картель гэрээ, хэлцэл байгуулсан тохиолдолд өрсөлдөөн хязгаарласан эсэх, хэрэгцэгчийг хяссан гэх аливаа нэг үр дагаврын шалгуур нөхцөл тавилгүй. Эдгээр гэрээ, хэлцэлд:

- *Бараа, бүтээгдэхүүний үнийг хэлцэн тогтоох;*
- *Зах зээлийг нутаг дэвсгэр, үйлдвэрлэл, үйлчилгээ, борлуулалт, барааны нэр, төрөл, худалдан авагчаар хуваарилах;*
- *Бараа бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл, нийлүүлэлт, борлуулалт, ачилт болон тээвэрлэлт, зах зээлд нэвтрэн орох боломж, хөрөнгө оруулалт, техник, технологийн шинэчлэлийг хязгаарлах;*
- *Уралдаант шалгаруулалт, дуудлага худалдаа болон төрийн болон орон нутгийн өмчийн хөрөнгөөр бараа, ажил, үйлчилгээ худалдан авах ажиллагаанд оролцохдоо бараа бүтээгдэхүүний үнэ болон бусад нөхцөл, шалгуурыг урьдчилан тохироцох.*

Дээрх агуулга бүхий гэрээ, хэлцлийг хориглож буй учир нь үнэ, үйлдвэрлэл, хөрөнгө оруулалт, техник, технологийн шинэчлэл зэрэг хүчин зүйлсээр өрсөлдөж байх ёстой аж ахуй эрхлэгчид харилцан хоорондоо өрсөлдөлгүй, эсрэгээрээ өрсөлдөөнөөс зайлсхийж, зах зээлийн зарчмаар тогтоох ёстой үнэ болон бусад хүчин зүйлсийг зохиомлоор тогтоож, барьж буй болохоор юм.[45] Картелийн орчин үеийн онолд hardcore cartel буюу хүнд хэлбэрийн бөгөөд нийлүүлэлт, борлуулалтын цөмд орших хэмээн онолын хувьд тодорхойлогддог картелийг илэрхийлнэ. Өрөөр хэлбэл, дээрх зохицуулалт нь картелийн зохицуулалтыг хуульчилсан гадаадын олон улсуудын хууль тогтоомжийн зохицуулалттай үндэсндээ ижил байна.

/2/ Rule of reason зарчим. Хуульд заасан тодорхой гэрээ, хэлцэл нь нийтийн ашиг сонирхолд харшлах, эсхүл өрсөлдөөнийг хязгаарлах нөхцөлийг бүрдүүлэхээр бол картель гэж үзэхийг өрсөлдөөний хууль[46] заасан. Өмнө авч үзсэн зарчмаас ялгаатай нь хэвтээ чиглэлтэй үгсэл, тохиролцоог хийх бодит учир шалтгаанд үнэлэлт, дүгнэлт өгөх, хуульд заасан шалгуур үзүүлэлтийг харьцуулан авч үзэх зарчим юм.

Энэ нь Өрсөлдөөний хууль тогтоомж дахь нэгэн сонирхолтой, онцлог зохицуулалт юм. Хуульд заасан шалгуур үзүүлэлтэд (а) нийтийн ашиг сонирхол, (б) өрсөлдөөн хязгаарлагдах эсэх оржээ. Хууль тогтоогч Өрсөлдөөний хууль тогтоомжийг сахиулах хүрээ нэг үйлчлэлтэй гүйцэтгэх төлөөлөгч (ШӨХТГ)-д гэрээ байгуулагч талуудын хэлцлийн нөхцөлийг картель гэж сонгосон эсэх, улмаар эрх зүйн хариуцлага хүлээлгэх бүрэн эрхийг олгосон байна.

[45] Б.Амарсанаа, М.Ужанга, Г.Давааням нар "Өрсөлдөөний эрх зүйн онол, практик Уб, 2022, 231 дэх тал.

[46] Өрсөлдөөний тухай хуулийн 11 дүгээр зүйлийн 11.2 дахь хэсэг.

2. Хэвлэл мэдээллийн эрх зүйн антропологи, түүнд холбогдох бусад асуудал

А. Хуулийн хувийн хэрэг хэвлэл мэдээллийн эрх зүйн судлагдахуун болох нь

Энэ дэд хэсэг эх хэвлэл мэдээллийн эрх зүйн антропологийн судлагдахуун болох хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөнд холбогдох гол суурь "хууль тогтоомж болох Монгол Улсын Үндсэн хуулийг, нэн ялангуяа Арван зургадугаар зүйлийн 16 болон 17 дахь заалтуудыг хэлэлцэн батлсан тэмдэглэл" зэргийг илүүтэй онцлон авч үзэв. Учир нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийг Улсын Бага Хурлын хуралдаан, Ардын Их Хурлын чуулганаар хэлэлцсэн тэмдэглэл (протокол)–ээс зөвхөн уг хуулийн 2 дугаар бүлгийн 16 дугаар зүйлийг хэлэлцсэн тэмдэглэлийг холбогдох албан ёсны эх сурвалжаас нь түүвэрлэн нэгтгэх нь нэгдүгээрт, эрх зүйн соёл сэтгэлгээний хүрэн түвшинг; хоёрдугаарт, уг зүйлийн заалт бүрийн үндэслэлийг хэрхэн ойлгож, томьёолсон байдлыг; гуравдугаарт, хэлэлцүүлгийн явцад Улсын Бага Хурлын гишүүд, Ардын Их Хурлын депутатуудын илэрхийлж байсан байр суурийг; дөрөвдүгээрт, Монгол Улс дахь хүний эрхийн төлөв байдалд НҮБ болон бусад олон улсын байгууллагаас өгсөн үнэлгээнд дүн шинжилгээ хийхэд; тавдугаарт, уг зүйлийн заалт бүрийн хэрэгжилтийг хангах, илэрхийлсэн утга санааны мөн чанарыг тус тус судлахад чухал ач холбогдолтой юм.[78]

Тиймээс энэхүү хэсэгт тэмдэглэлүүдийн түүвэрлэлтээс авч үзвэл,[79] "1.БНМАУ–ын Бага Хурлын (БХ) гишүүдийн хувьд (1991.05.17., 1991.10.12., 1991.10.14–ний өдрүүдэд) 16 дахь заалтад 44 удаа, 17 дахь заалтад 33 удаа харин БНМАУ–ын Ардын Их Хурлын (АИХ) депутатуудын хувьд (1991.11.27., 1991.11.28., 1992.01.04–ний өдрүүдэд) 16 дахь заалтад 63 удаа, 17 дахь заалтад 134 удаа тус тус давхардсан тоогоор уг хэлсэн байна; 2.БХ–ын гишүүдийн хувьд "16/иттэл үнэмшилтэй байх, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, үг хэлэх, хэвлэн нийтлэх, тайван жагсаал, цуглаан хийх эрх чөлөөтэй. Жагсаал, цуглаан хийх журмыг хуулиар тогтооно;" гэснийг 44 удаа, АИХ–ын депутатуудын хувьд "17/ төр, түүний байгууллагаас хууль ёсоор тусгайлан хамгаалбал зохих нууцад хамаарахгүй асуудлаар мэдээлэл хайх, хүлээн авах эрхтэй. Хүний эрх, нэр төр, алдар хүнд, улсыг батлан хамгаалах, үндэсний аюулгүй байдал, нийгмийн хэв журмыг хангах зорилгоор задруулж үл болох төр, байгууллага, хувь хүний нуущыг хуулиар хамгаална;" гэснийг 134 удаа асуулт асууж, хариулт авч байр сууриа илэрхийлж байсан нь хэлэлцүүлгийн хамгийн өндөр үзүүлэлт юм; 3.Хэлэлцүүлгийн эцэст "16 дахь заалтыг 307 депутат буюу 93 хувь нь зөвшөөрч, 16 хүн татгалзаж, 6 хүн түдгэлзсэн[80] бол 17 дахь заалтыг 270 депутат буюу 284 хувь нь зөвшөөрч, 34 хүн татгалзаж, 16 хүн түдгэлзсэн[81] баталсан" байна; 4." гэсэн ерөнхий дүгнэлтийг хийв.

Б. Эрх зүйн антропологиор дэмжигдэн буй хүний эрхийн хандлагын талаар товчхон

Э.Булаг Монгол дахь ястны үзэл ба үндэстний эв нэгдэл, тэдгээрт холбогдох эрх зүйн асуудал хэмээх (2020) бүтээлд "хүн судлалаар дэмжигдэн буй хүний эрхийн хандлага (the

[78] Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван зургадугаар зүйлийг хэлэлцсэн БНМАУ–ын Бага Хурлын чуулганы болон Ардын Их Хурлын хуралдааны тэмдэглэлүүд, (гүйвэр), эмх. С.Номынбаяргалан, Б.Баатарцогт, Э.Тамир, Уб., Адмон принтинг, 2023, 11 дэх тал

[79] Энэхүү өгүүлэлийн "хавсралт" хэсгээс Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван зургадугаар зүйлийн 16 болон 17 дахь заалтуудад холбогдох төсөл, тэдгээрийг хэлэлцэн баталсан БНМАУ–ын Бага Хурлын гишүүдийн болон Ардын Их Хурлын депутатуудын үг хэлсэн байдлыг №1, №2, №3 хүснэгтүүдээс дэлгэрүүлж үзэх үү.

[80] Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван зургадугаар зүйлийг хэлэлцсэн БНМАУ–ын Бага Хурлын чуулганы болон Ардын Их Хурлын хуралдааны тэмдэглэлүүд, (гүйвэр), эмх. С.Номынбаяргалан, Б.Баатарцогт, Э.Тамир, Уб., Адмон принтинг, 2023, 466 дахь тал

[81] Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван зургадугаар зүйлийг хэлэлцсэн БНМАУ–ын Бага Хурлын чуулганы болон Ардын Их Хурлын хуралдааны тэмдэглэлүүд, (гүйвэр), эмх. С.Номынбаяргалан, Б.Баатарцогт, Э.Тамир, Уб., Адмон принтинг, 2023, 506 дахь тал

human rights approach supported by anthropology/ethnology)[82]–ын тайлаар ял үзсэн нь нэхэхэн ойлгогдоно. Эн тайлбар нарын Э.Болд – Эрдэнэ, М.Зуунхаанд нарын "Хуулийн эрхийн ойлгоц (2021) бүтээлд "Сэтгүүл зүйн эрдэс асуулгын нөөм нь хүн бүлийн, аяллаа хүлгэлгүй явах ёстой. Түүнд ямар хаалгах, түүнийг үйл ажиллаанаа гол болгох, ажилд, аяллаа хүлгэлгүй явах ёстой." гэсэн ойлгоотой гаднаа[83] гэж сэтгүүл зүйн ухааны хичнээн тоонд, хүнтэй хэдэлгоотой гаднаа ойлгоно." Сэтгүүл зүйн ухааны гол зорилго, зорилтоо, ажлын хүчин зүйлсийг тодорхойлсон хэдэн нийтийн чиг хандлагатай харьцуулан авч үзэж, тухайн ойлголтын системчлэлийг онолын үүднээс тайлбарлах ороллдлого хийхийг зорив.

Өрсөлдөөний тухай хуульд картелийг гурван өөр зарчим, аргачлалаар тодорхойлсон гэж хэлж болно. Үүнээс Perse illegality, Rule of reason гэсэн хоёр зарчим нь дэлхий нийтэд хэрэглэгддэг онолын түгээмэл зарчмууд мөн.

/1/ Perse illegality зарчим. Энэ зарчмын дагуу шууд хууль бус байх хэлцэл, тохиролцоонуудыг нэрлэн заасан /Тус хуулийн 11 дүгээр зүйлийн 11.1.1 дэх хэсгийн 11.1.1-11.1.4 дэх заалт/.

Хууль тогтоогч энэ хэлбэрийн картель гэрээ, хэлцэл байгуулсан тохиолдолд өрсөлдөөн хязгаарласан эсэх, хэрэгцэгчийг хяссан гэх аливаа нэг үр дагаврын шалгуур нөхцөл тавилгүй. Эдгээр гэрээ, хэлцэлд:

- *Бараа, бүтээгдэхүүний үнийг хэлцэн тогтоох;*
- *Зах зээлийг нутаг дэвсгэр, үйлдвэрлэл, үйлчилгээ, борлуулалт, барааны нэр, төрөл, худалдан авагчаар хуваарилах;*
- *Бараа бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл, нийлүүлэлт, борлуулалт, ачилт болон тээвэрлэлт, зах зээлд нэвтрэн орох боломж, хөрөнгө оруулалт, техник, технологийн шинэчлэлийг хязгаарлах;*
- *Уралдаант шалгаруулалт, дуудлага худалдаа болон төрийн болон орон нутгийн өмчийн хөрөнгөөр бараа, ажил, үйлчилгээ худалдан авах ажиллагаанд оролцохдоо бараа бүтээгдэхүүний үнэ болон бусад нөхцөл, шалгуурыг урьдчилан тохироцох.*

Дээрх агуулга бүхий гэрээ, хэлцлийг хориглож буй учир нь үнэ, үйлдвэрлэл, хөрөнгө оруулалт, техник, технологийн шинэчлэл зэрэг хүчин зүйлсээр өрсөлдөж байх ёстой аж ахуй эрхлэгчид харилцан хоорондоо өрсөлдөлгүй, эсрэгээрээ өрсөлдөөнөөс зайлсхийж, зах зээлийн зарчмаар тогтоох ёстой үнэ болон бусад хүчин зүйлсийг зохиомлоор тогтоож, барьж буй болохоор юм.[45] Картелийн орчин үеийн онолд hardcore cartel буюу хүнд хэлбэрийн бөгөөд нийлүүлэлт, борлуулалтын цөмд орших хэмээн онолын хувьд тодорхойлогддог картелийг илэрхийлнэ. Өрөөр хэлбэл, дээрх зохицуулалт нь картелийн зохицуулалтыг хуульчилсан гадаадын олон улсуудын хууль тогтоомжийн зохицуулалттай үндэсндээ ижил байна.

/2/ Rule of reason зарчим. Хуульд заасан тодорхой гэрээ, хэлцэл нь нийтийн ашиг сонирхолд харшлах, эсхүл өрсөлдөөнийг хязгаарлах нөхцөлийг бүрдүүлэхээр бол картель гэж үзэхийг өрсөлдөөний хууль[46] заасан. Өмнө авч үзсэн зарчмаас ялгаатай нь хэвтээ чиглэлтэй үгсэл, тохиролцоог хийх бодит учир шалтгаанд үнэлэлт, дүгнэлт өгөх, хуульд заасан шалгуур үзүүлэлтийг харьцуулан авч үзэх зарчим юм.

Энэ нь Өрсөлдөөний хууль тогтоомж дахь нэгэн сонирхолтой, онцлог зохицуулалт юм. Хуульд заасан шалгуур үзүүлэлтэд (а) нийтийн ашиг сонирхол, (б) өрсөлдөөн хязгаарлагдах эсэх оржээ. Хууль тогтоогч Өрсөлдөөний хууль тогтоомжийг сахиулах хүрээ нэг үйлчлэлтэй гүйцэтгэх төлөөлөгч (ШӨХТГ)-д гэрээ байгуулагч талуудын хэлцлийн нөхцөлийг картель гэж сонгосон эсэх, улмаар эрх зүйн хариуцлага хүлээлгэх бүрэн эрхийг олгосон байна.

[45] Б.Амарсанаа, М.Ужанга, Г.Давааням нар "Өрсөлдөөний эрх зүйн онол, практик Уб, 2022, 231 дэх тал.

[46] Өрсөлдөөний тухай хуулийн 11 дүгээр зүйлийн 11.2 дахь хэсэг.

Шитгэл 1: *ACF CHEMIEFARMA V. ЕВРОПЫН КОМИСС (ХИНИН) хэрэгт өгсөн шүүхийн шийдвэр: 41/69, ECLI:C:1970:71 (Европын шүүх 1970)*

Эрх зүйн судалгаа, тойм, үр дүн

Хуримаа болон сонгосон замын зардлыг зорчигчдаа бүтээгдэхүүний шинжлэхийн Нилфармаг Улсын Нөлөөлөл тус улсын бүсэд 5 компани, Германы Эрдэм Шинжилгээ Боловсрол Бүлгээр дамжуулан ашиглаагүй Хинин болон Хинидин хэмээх бүлэг хийж, Европ дахь хоорондоо лицензийн хэлцэл хийсэн. Үр хэлцлийг Германы Хөдөлмөрийн Аюул нөлөөлөлтэй гарах картелийн Европ дахь хуулбарлагдсан хуулийг хэрэгжүүлэхийг зорьсон. Тус картель орлогоороо лицензийн зах зээл дэх их хэмжээний торгуулиа өгсөн. Тус картель орлогоороо лицензийн зах зээл дэх Европын хөдөлмөр ашиглуулах ба хувьцаа эзэмшсэн. Картелийн гол зорилго нь Европ дахь хөдөлмөрийн өсөн нэмэгдэж буй хэрэгцээг хангах, Европ дахь хөдөлмөрийн хорогдлыг хязгаарлах, ажлын байрны хүртээмжийг нэмэгдүүлэх, ажилчдын ажлын нөхцөлийг сайжруулах, ажилчдын ажлын ба амьдралын түвшинг дээшлүүлэх, ажилчдын ажлын ба амьдралын нөхцөлтэй холбоотой мэдээлэлтэй болгох

Б. Эрх зүйн болон "хэвлэл мэдээллийн" эрх зүйн антропологи эрх зүй судлалын шинжлэх ухааны салбар болох нь

Ч.Нямсүрэн Эрх зүйн ерөнхий онол хэмээх (2017) бүтээлд ". . . өнөө үед (XX зууны сүүл, XXI зууны эхэн) эрх зүйн ерөнхий онол нь дэлхийн улс орнуудад, ялангуяа эх газрын эрх зүйн тогтолцоотой улс оронд хууль зүйн цоо шинэ шинжлэх ухааны (эрх зүйн антропологи болон бусад) шинэ мэдлэг, арга зүйн болон үзэл суртлын олон ургальч хандлагад тулгуурлан хөгжиж байна . . ."[64] гэж бичсэн байна. Үүнийг улам тодруулан доктор Б.Тамир Олон улсын хувийн эрх зүй хэмээх (2019) бүтээлд ". . . олон улсын хувийн эрх зүйн хөгжил нь салбар дундын байдлаар буюу эдийн засаг, улс төр ба антропологийн шинжлэх ухааны чиг хандлагыг хослуулан хөгжсөөр байна . . ."[65] гэж баримталж байгаа хандлагуудыг онцлон гаргаж ирэв. Энэ нь эрх зүй судлалын шинжлэх ухааны салбарууд болох нь ""эрх зүйн философи", "эрх зүйн онолын"[66] нэгэн адил "эрх зүйн антропологи" нь эрх зүйн судлалын шинжлэх ухааны нэг салбар"[67] гэдгийг ерөнхийд нь илэрхийлж байна. Энэ утгаар антропологийн ухааны, нэн ялангуяа нийгэм, соёлын антропологийн дэд салбар болох эрх зүйн антропологийг, тэр дотроо хэвлэл мэдээллийн эрх зүйн антропологийг Монгол Улсад хөгжүүлэх нь онолын төдийгүй практикийн ихээхэн ач холбогдолтой гэж үзэж байна.

В. Хэвлэл мэдээллийн эрх зүйн антропологийн судлагдахууныг тодорхойлох нь

Антропологи бол бодит туршлагад суурилсан ухаан бөгөөд түүний онцлог нь нийгэм, соёлын бүтээгдэхүүн болох эрх зүйн сэтгэлгээ, ухамсар, соёл, ёс, уламжлал, зан заншил, үнэт зүйлс, хуний эрх, эрх чөлөө болон тэдгээрийг тусгасан хэв хууль, ахуй, аж байдал зэрэгт ач холбогдол өгч, гол судлагдахуун болгон судалдаг. Эрх зүйн уламжлал нь эрх зүйн тогтолцоог тухайн соёлтой холбож илэрхийлдэг. Тэгэхлээр эрх зүйн антропологи нь эрх зүйн мөн чанарыг нийгмийн үзэгдэл талаас нь судална.[68] Тодруулбал эрх зүйн антропологи нь байгаа болон байх ёстой зүйлийн хүрээнд бус харин байгаа зүйлийн хүрээнд илүүтэй авч үздэгээрээ эрх зүйн философиос ялгаатай гэж үзэж болох юм. Энэ утгаар хэвлэл мэдээллийн эрх зүйн антропологи нь хэвлэл мэдээллийн эрх зүйн болон эрх зүйн тогтолцооны талаарх антропологи анализ болж байна. Тиймээс хэвлэл мэдээллийн эрх зүйн антропологийн судлагдахуун нь үндэсний хууль тогтоомж, олон улсын гэрээ хэлэлцээр, шүүхийн шийдвэр зэргээр хязгаарлагдахгүй ихээхэн өргөн хүрээтэй болно. Тэгээд ч нийгмийн бүхий л харилцаг хуулиар зохицуулах боломжгүй. Тиймээс эрх зүйн харилцаанд нийтээр хүлээн зөвшөөрөсөн зан заншил, ёс суртахууны хэм хэмжээг өргөнөөр хэрэглэдэг.[69] Энэ нь тухайн улс орон эрх зүйн ямар системийг баримтлан чиг баримжаагаа болгодог, түүнчлэн хэвлэл, мэдээллийн хэрэгслийг ямар байр сууринаас тодорхойлж, хэвлэл, мэдээллийн талаар төрөөс баримтлах бодлого, чиглэл нь ямар түвшинд байгаа, бүр цаашилбал тухайн улс үндэстний хөгжил, зан заншлын хэм хэмжээгээр хэвлэл, мэдээллийн нийгэмд эзлэх байр суурь, хэрэгцээг тодорхойлдог.[70] Мөн Д.Батжаргал Сэтгүүл зүйн бичлэгийн нэр томьёоны товч тайлбар хэмээх (2008) бүтээлд "Эх сурвалжийг дотор нь аман, бичгийн, ажиглалт гэж англиас бөгөөд аман эх сурвалжид (oral source) уулзсан, утсаар ярьсан, хэвлэлийн бага хурал дээр үг хэлсэн зэргийг оруулж болно"[71] гэж бичсэн байна. Энэ талаар Ж.Баатар нарын Практик сэтгүүлзүй хэмээх (2010) бүтээлд "Эх сурвалжтай уулзаж ярилцах, үйл явдлыг газар дээрээс нь ажиглаж сурвалжлах, тухайн

[64] Ч.Нямсүрэн, Эрх зүйн ерөнхий онол, Үб., 2017, 44 дэх тал.

[65] Б.Тамир, Олон улсын хувийн эрх зүй, Үб., 2019, 48 дахь тал.

[66] Х.Сэтгэнэ, "Эрх зүй, хууль зүй гэсэн нэр томьёоны талаарх шүүмж, эргэцүүлэл", Эрх зүй сэтгүүл №1 (2014), 151 дэх тал.

[67] С.Номыншаягалан, "Эрх зүйн антропологи", Эрх зүй сэтгүүл №3 (2022), 51 дэх тал.

[68] С.Номыншаягалан, "Эрх зүйн антропологи", Эрх зүй сэтгүүл №3 (2022).

[69] Б.Тамир, Олон улсын хувийн эрх зүй, Үб., 2019, 74 дэх тал.

[70] Ш.Үнэнтөгс, Монголын хэвлэл мэдээлэл, Үб., Интерпресс хэвлэлийн компани, 2000, 87 – 88 дахь тал.

[71] Д.Батжаргал, Сэтгүүл зүйн бичлэгийн нэр томьёоны товч тайлбар, Үб., Чөлөөт монгол, 2008, 7 – 8 дахь тал.

Картелийн хүрээнд сүүлийн үед яригдах болсон нэг чиг хандлага бол "нийтийн ашиг сонирхлын картель" (public interest cartel) гэсэн үзэл баримтлал юм. Энэ үзэл баримтлал Европын хэд хэдэн улсуудын өрсөлдөөний эрх зүйд нэвтрээд байна. Өрсөлдөөний хууль тогтоомжийг сахиуулахад нийтийн ашиг сонирхлын картель нь шүүхээс хууль тайлбарлах практикт тохиолдож байгаа ба чингэхдээ гол төлөв хүрээлэн буй орчныг хамгаалах, биологийн төрөл зүйлийг устахаас хамгаалах, нийгмийн эрүүл мэнд, тогтвортой хөгжлийн асуудлуудыг үүнд хамааруулж эдгээр чиглэлээр картель гэрээ, хэлцлийг зөвтгөж байгааг ялгах харгалзан үздэг болжээ.[49]

Өгүүллийн өмнөх хэсэг(2.1.1)-т дурдсанчлан НҮБ-ын Худалдаа хөгжлийн бага хурал (UNCTAD) 1998 онд картельтэй үр дүнтэй тэмцэх тухай зөвлөмжийг боловсруулахдаа улс орнууд хууль тогтоомжоор зөвшөөрсөн хэлцэл, зохион байгуулалттай арга хэмжээг картельд тооцохгүйгээр зохицуулж болохыг тэмдэглэсэн байдаг.[50]

/3/ Картелийг дэмжиж оролцох. Картелийн өвөрмөц гурав дахь хэлбэрийг манай Өрсөлдөөний тухай хуульд картельд тооцохоор[51] хуульчилсан. Чингэхдээ өмнөх хоёр хэлбэрийн гэрээ, хэлцэлийг дэмжиж оролцсон байх шинжийг картельд тооцон хоригдохоор заажээ. Текстийн шууд агуулгаар уншвал гэрээ хэлцлийг дэмжиж оролцсон гэдэгт юуны өмнө хуульд заасан хоёр төрлийн картелийн аль нэг байгуулагдсан байх, мөн энэ үгсэл тохиролцоонд шууд оролцоогүй, албан ёсны гэрээ, хэлцэл байгуулагдсан араас нь дэмжиж, үйл ажиллагаа, үнэ тарифын шийдвэрээр дагасан байхаар ойлгогдож байна.

Энд нэгэн сонирхолтой асуудал гарч ирнэ. Өрсөлдөгч нартай шууд хэлцэл байгуулж оролцоогүй боловч тэдгээрийн авч хэрэгжүүлж байгаа шийдвэр, үйл ажиллагааны зорилгоо чиглэлийг санаатайгаар "аялдан дагалдагсад"-ыг буруутгах үндэслэл байж болно. Гэтэл зах зээл дээр гэнэт зонхилоод ирсэн өөрчлөлт, эсэхэ зах зээлд манлайлагчийн үнийн хандлагыг баримжаалаад сурчихсан "гэмгүй" өрсөлдөгч дассан сурснаа хийхэд л картель хийсэнд тооцогдох боломжтой юм. Ялангуяа сүүлийн тохиолдолд хамаарч торгуулийн шийтгэл хүлээсэн тохиолдолд хэрэглэгч нар хохирол нэхэмжлэх хүртэл үр дагавар үүсэх боломжтой.

Картель нь үнийг үгсэж хуйвалдах (price fixing) үйлдэлд илүү холбогдохоос бус үнийн хандлагыг дагаж өөрийн үнээ тогтоож байгаа (price taking) аж ахуй эрхлэгчид хамаатай асуудал мөн билүү? Тиймд ялгаатай ойлголтуудыг ялгамжтай хуульчлахгүй бол үзэмжээр аж ахуй эрхлэгчийн эрхийг зөрчихэд хүргэж болзошгүй байна.

Хэрэв хууль тогтоогч өрсөлдөгч нар албан ёсны гэрээ, хэлцэл байгуулахгүйгээр шууд бусаар үгсэн тохирч, үйл ажиллагаагаар "дөрөө харшуулан явах" (alignment)-ыг хориглох зорилготой байсан гэвэл тус хуулийн 11 дүгээр зүйлийн 11.3-т хуульчилсан энэ ойлголтын анхны санаа нь гадаадын зарим орнууд (тухайлбал, Британи, Сингапур, Малайз, Австрали)-ын өрсөлдөөний эрх зүйд болон Европын өрсөлдөөний эрх зүйд тогтсон "concerted practice" буюу "зөвшилцөх практик" гэж орчуулж болох ойлголт байж, хууль боловсруулах, батлагдах явцад утга санаа нь бүдэрсэн байж магадгүй юм. Картелийн хүрээнд зайлшгүй шүүгч авч үздэг энэхүү үзэгдлийг манай өрсөлдөөний эрх зүйд өмнө нь хөндөж байгаагүй бөгөөд хууль тогтоомжид тусгагдаагүй юм.

Өрсөлдөөний эрх зүй судлаачдын хөгжүүлж буй нээлттэй цахим толь бичиг "зөвшилцөх практик"-ийг талууд заавал нэгдсэн тохиролцоонд хүрэхгүйгээр өрсөлдөөний эсрэг хамтран ажилласан нь хэлбэр гэжээ. Чингэхдээ, шууд болон шууд бус ажиллаах холбоогоор дамжуулах ба талуудын энэхүү уялдаа холбоо ба зах зээлийн хувийн нөхцөлийг өөрчлөх гэсэн учир шалтгааны хоёр нүхин дүйлийн нэгдэл гэж тодорхойлсон. Зөвшилцөх практик нь аж ахуйн эрхлэгчийн ирээдүйд төлөвлөж буй үнэ, гарц, нүхин чадал зэрэг

[49] Schinkel, M. P., & Toth, L. Balancing the public interest-defense in cartel offenses. Amsterdam Center for Law & Economics Working Paper Paper, (2016-01), p.2.

[50] 'The set of multilaterally agreed equitable principles for the control of -restrictive business practices' (UNCTAD 1980).

[51] Өрсөлдөөний тухай хуулийн 11 дүгээр зүйлийн 11.3 дахь хэсэг.

Нийтлэлээ зөвхөн ажаж хүрсэг хамрүүлжаар хүүгийнилсан нь бүгд хоёлдогох зах зээлд өрсөлдөгчийг хаяан бооцуулах, зах зээлээсе шахан зайлуулах (exclusionary abuse) шинжтэй гүйцэтгэл байна. Үүнд:

- *Зөвшөө болон технологийн үнөсгэлгүгээр ажлыг ахуйн хэрэгцээнд шилжүүлэх;*
- *Бүрэлт үрдэлдэл эмгэгэрэй хүсэлтэй, хүсэлтэй хаяаг хязгаарлах;*
- *Өрсөлөөнөө чүхэл ач хэлбэлбэл бүхий хамчин, технологиоонооо хамгаа шилдэлгэх;*
- *Аж ахуйн шилдэгт эрхтэй зөвшөөлөөд ялгь нэг байгуулгийг дшиллүүлэр зөвхөрө нь өрсөлөөгүй сааб хүчтэлх.*[47]

Өрсөлдөөний тухай хуульд заасанаар[48] эх ахуй эрхлэгчийн хоорондх байгуулсан гэрээ, хэлцэлийг хуйх заавал шилдэгхүйцэхэд нийтийн ашиг сонирхолд хэрэгсэл, эхэлж өрсөлдөөний хязгаарлалтаа, эхэлж нийтийн ашиг сонирхолд хэрэг байгуулах тогтоохоо юунаа ач хэрэгцээтэй хуйх заавал шилдэгхүйцэхэд нийтийн ашиг сонирхолд хэрэг байгуулах тогтоохоо юунаа өрсөлдөөнөө хязгаарлах гэдэг нь нийтийн ашиг сонирхолд ба сааб ургуулсан гийлэсэе болж ал хэрэгцээнд нь нэг байгуулагдсан гэрээ, хэлцэлийг өгөгдөгдөгд

нэршил, онооны тэнцэл хувьд хууль зүйн болон хэвлэл мэдээллийн салбаруудад нэгэнт нийтэрхүлээн зөвшөөрөгдсөн нэрлэж, чаацлаах хэрэглэж дадсан "дашаг" гэж үзвэл салбар бүрт адил утгаар ойлгон хэрэглэдэг нийтлэг нэр томьёо болгон хэвшүүлэх боломжтой юм. Энэ нь бас антропологийн ухаан болон хуль зүйн шинжлэх ухааны онолын үндэснээс хэвлэл мэдээллийн хуулийн антропологи гэж нэрлэхийг өрөнд *хэвлэл мэдээллийн эрх зүйн антропологи гэж нэрлэх нь илүү тохиромжтой байна.

II.Хэвлэл мэдээллийн эрх зүйн антропологи: Ерөнхий ойлголт, суддах зүйл

1. Антропологийн ухааны салбаруудын учир хоорондын талаар

А. Эрх зүйн болон "хэвлэл мэдээллийн" эрх зүйн антропологи "нийтэмч, соёлын антропологи"–ийн дэд салбар болох нь

Антропологийн ухааны 1/ нийтэмч, соёлын; 2/ биологийн салбар, 3/ хэл шинжлэлийн; 4/ археологи гэсэн дөрвөн салбарт хуваан үзэж байна. Эдгээр салбаруудын дундаас хамгийн өргөн хүрээтэй нь нийтэмч, соёлын салбар болж байна. Эдгээр нь аль аливаагаа өөртөө багтаажсан байх болцоогүй боллоо өргөжин тэлж хөгжсөн. Жишээ нь нийтэмч, соёлын антропологи гэхэд 50 гаруй дэд салбартай бөгөөд цаашид энэ тоо нэмэгдэх төлөвтэй байна.[57] Нийтэмч, соёлын антропологийн ухааны мөн чанараас Үндэн аливаа асуудал нэгт байдлаар нь судлах ороддогоо нь энэ олон дэд салбарын эхэлд болов.[58] Нийтэмч, соёлын антропологийн бусад дэд салбаруудын нэгэн адил эрх зүйн антропологи нь харьцуулсан судлаанды гаалбар[59] бөгөөд гүүнийг яг хэзээ үүссэн гэдгийг баттай хэлэхэд хэцүү. Эрдэмтэд эрх зүйн антропологийн судалгаа гэдгийг авч үзэхээсээ (ойлгохоосоо) өмнө энэ чиглэлийн судалгааг хийж байв. Зарим судлаачид улс төр болон эрх зүйн талаархи антропологийн үүслийг НТӨ V зуунд Грек (Herodotus), эсвэл XVIII зуунд Франц (Baron Charles – Louis de Montesquieu) гэж авч үзсэн байна.[60] Энэ талаар Жан Конаны Үгсаатан судлал, хүн судлалын удирдлагад хэмээх бүтээлд "... хууль цаазын болон аманд уламжлалын өргөн гаалбар болох хуулийн хүн судлалын салбарыг үүсгэдэг. Хүн судлалын олон салбарыг Sumner Maine, Lewis Henry Morgan зэрэг) байсан учраас хуулийн үндэснээс болож сэтгэж байв. Энэ ухааны хамгийн эртний мэргэжлийн нэг болсон . . ."[61] гэхий бичжээ. Хэвлэл мэдээлэл ба антропологи нь антропологи үүсч эхлэхээс хойш хоровондоо саашгүй уялдаа холбоотой гухай өмнө дурдсан. Энэ ч үүнтэй хэвлэл мэдээллийн антропологийн товч гүүхийн (A brief history of Media anthropology) гаалбар олон нийтийн цахим сүлжээнд "...хэвлэл мэдээллийн антропологи нь нийтэмч, соёлын антропологийн хүрээнд судлах"[62] бөгөөд "хэвлэл мэдээлэл, соёл, нийтэмч хоровондын хамаарлыг тогтоор нь судлаг өсөн нэмэгдэж буй салбар"[63] гэж тодорхойлжээ.

[57] Г.Мөнх – Эрдэнэ, П.Цэцэгмаа, Нийгэм – соёлын хүн судлалын удирдлага, Ү6., МҮИС Пресс, 2017, 4 – 5 дахь тал.
[58] Г.Мөнх – Эрдэнэ, П.Цэцэгмаа, Нийгэм – соёлын хүн судлалын удирдлага, Ү6., МҮИС Пресс, 2017, 209 дахь тал.
[59] Elizabeth Mertz, Mark Goodale, "Comparative anthropology", *Comparative Law and Society (Research handbooks in Comparative law)*, USA, Edward Elgar Publishing, 2012, p.77, https://books.google.mn/books?hl=mn&lr=&id=qh3xK0y2iOAOC&oi=fnd&pg=PR1&dq=Cover+Comparative+Law+and+Society+Comparative+Law+and+Society+David+S.+Clark&ots=50BTURq9U&sig=20qMqAtsxr6fSFp3YOYHKE7PU&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false [Сүүлд үзсэн: 2023.07.30].
[60] Elizabeth Mertz, Mark Goodale, "Comparative anthropology", *Comparative Law and Society (Research handbooks in Comparative law)*, USA, Edward Elgar Publishing, 2012, p.79.
[61] Жан Конан, Үгсаатан судлал, хүн судлалын удирдлага, орч. С.Дулам, Ү6., 2007, 71 дах тал.
[62] https://en.wikipedia.org/wiki/Anthropology_of_media [Сүүлд үзсэн: 2023.07.30].
[63] https://anthrohelse.com/media-anthropology [Сүүлд үзсэн: 2023.07.30].

бөгөөд гухайн мэдээллийг тараах нь хүнд хүч, нийгэм болон төрийн ашиг сонирхлыг зөрчих нөлөө бүхий мэдээллийг тараах нь эрх зүйн хориглосон, эсвэл хязгаарлах хориглолт, эсвэл эдгээрийг хэрэгжүүлэхийг хязгаарлах, эсвэл эдгээрийг нөлөөлөх, эсвэл эдгээрийг нөлөөлөхгүй байхыг шаардах

болгох, бүрдүүлэх, модоолд олж авах, хайх, хүлээн авах, хуваацах, түгээх, зохистой хязгаарлалтын зохицуулалт хийх явцад үүссэн нийтийн хэрэгцээ (2) Ж.Батбаатар Сүүрь эрх зүйн хэм хэмжээний юоны[45] гэж тодорхойлжээ; мөн түүнчлэн (2) Ж.Батбаатар Сүүрь сэтгүүл зүй хэмээх (2023) бүтээлд "хэвлэл мэдээллийн эрх зүй"[46] гэсэн нэр томьёог хэрэглэжээ. Гэрбэр "Ардчиллын нийгэмд хамгийн үнэт капитал болох хүнд л бүх зүйл зорилгалдаж төрөөс эхлэд нийтийн бүх тогтолцоо, чухамдаа эд эс бүхэн нь хүний төлөө байж, хүнд л үйчилж байх ёстой"[47] гэж үзсэн байна.

Товчхондоо бол аливаа эрх зүйг зохицуулах зүйл, зохицуулалтын арга нийгэмд гүйцэтгэх үүрэг нь сэдэвтэй нь адилхан эрх зүй мөн эсэхийг тодорхойлог оюлын ишлэл болгоход хэвлэл мэдээллийн эрх зүй нь бие даасан нэг салбар эрх зүй мөн бөгөөд бусад эрх зүйтэй нэгэн адилхан хөлөмөг өөрөөс зохицуулалтын салбар болон хөгжиж байна. Иймд салбарын дагасан хууль гэх ойлголт хэвлэл мэдээллийн эрх зүйн оронд үгүй.[48] Энэ талаар М.Зулькафиль Монголын олон нийтийн мэдээлэл хэмээх (2010) бүтээлд "... сэтгүүл зүйн үйл ажиллагааг эрх зүйн үүднээс зохицуулж, хөгжүүлж ирсэн хэд хэдэн чиглэл байдаг. Үүнд: Нэгдүгээрт, энэ бол төр засгийн ашиг сонирхлыг хамгаалах; хоёрдугаарт, энэ бол хүний хуулийн ашиг сонирхол болон эрхийг хамгаалах явдал юм . . ."[49] гэж бичсэн байна. Тиймээс ардчиллын тогтолцоны амин үндэс болох чөлөөт хэвлэл, түүний эрх зүйн өрчин, хамгаалалт, зохицуулалтыг болгоромжгүй болгох гуталт асуудал нь тоон технологийн олуултод суурилсан мэдээллийн хэмжээлшүүй болоомжийн нөг томоохон хэсэг болох "нийгмийн сүлжээ"-г аливаа шуларга бус үйл, үйлдлээ хаахвчлах хэрэгсэл болгон бүрэн бусармаг байдлаар ашиглах, нийгмийн сэтгэл зүйг хэрэгтэй зүгээр хөтлөн залуурдах, эзэн биелгүй сурталд ухуулга хийж, явцуу зорилго, ашиг сонирхолоо нийцүүлэн гарын үгаах явдал илт хавгайрсан нахим дарангуйлын энэ цаг үед урьд урьдынхаас илүү чухлаар тавигдаж байна. Иймд нэхцөлд шуларга үнэн, ил тодын төлөө гэмшиж, нийгэм, ирээдүй дөө хоолой бодох үүрэгээ хэлбэрэгтүй биелүүлэх ёстой, мэдээлийнхээ бодит байдал, хариуцлагыг нийгэм, олон түмний өмнө хүлээж сөёл нь төлөвшин тогтсон хариуцлагатай систем, чөлөөт хэвлэлийн эрх хэмжээ, хязгаар бус байдлыг нэмэгдүүлэх, хамгаалагдыг нь баталгаажуулсан хууль, эрх зүйн сайн зохицуулалт зайлшгүй шаардлагатай байгаа нь нэгэн толгойн юм.[50]

Ц.Ган-Оч, Б.Доньжчимбүү нар Мэдээлийн эрх зүй хэмээх (2019) бүтээлд "Монгол Улсын Үндэсэн хуулийн Арван зургадугаар зүйлийн 17 дахь заалтад "төр, түүний байгууллагаас хүүль ёсоор тусгайлан хамгаалбал зохих нөцөл хамаарахгүй асуудлаар мэдээлэл хайх, хүлээн авах эрхтэй. Хүний эрх, нэр төр, алдар хүнд, улсын баталгаа хамгаалах, үндэсний аюулгүй байдал, нийгмийн хэв журмыг хангах зорилгоор задруулж ул болох төр, байгууллага, хүвь хүний нуцыг хуулиар тогтоон хамгаална" гэж заасан. Энэ нь олон нийтийн мэдээлэл төдийгүй бусад бүхий л төрлийн мэдээлийг хайх, хүлээн авах нь нээлттэй гэсэн үг юм. Олон авахыг хязгаарласан бүхий нуцлал хамаарах мэдээлийг тугээх хязгаралтыг зөвхөн хуулиар тогтооно. Олон нийтийн мэдээлийг боловсруулах, дамжуулах ба түгээх эрх төлөөний багаглаг Монгол Улсын Үндэсэн хуулийн Арван зургадугаар зүйлийн 8 дахь заалтад тусгасан. Энэ хуулийн Арван зургадугаар зүйлийн 16 дахь заалтад "иргэд үнэмшилтэй байх, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, уг хэлэх, хэвлэн нийтлэх, тайван жагсаал, цуглаан хийх эрх чөлөөтэй. Жагсаал, цуглаан хийх журмыг хуулиар тогтооно" гэж тунхагласан. Хэм хэмжээ нь тодорхой мэдээлийн төрлийг тогтоодог

[45] Мөн тэмдэг.
[46] Ж.Батбаатар, Сүүрь сэтгүүл зүй, Үб., Монгийн үсэг, 2023, 171 дах тал.
[47] Ж.Батбаатар, Сүүрь сэтгүүл зүй, Үб., Монгийн үсэг, 2023, 28 дахь тал.
[48] Х.Нарангэрэл, Чөлөөт илэрхийлэл ба чөлөөт сэтгүүл зүй, Үб., Чөлөөт хэвлэл сан, 2021, 67 дахь тал.
[49] М.Зулькафиль, Монголын олон нийтийн мэдээлэл: Нэг намын үеэс сурталчлах олон урганлыг үеэс хүртэл, Үб., Соёмбо принтинг, 2010, 201 – 202 дахь тал.
[50] Ж.Батбаатар, Сүүрь сэтгүүл зүй, Үб., Монгийн үсэг, 2023, 171 дах тал.

Эрх зүйн судлаач, доктор, дэд профессор Б.Хэвлэл мэдээллийн антропологийн тухай

Олон нийтийн дахим сүлжээнд "anthropology of media" буюу "media anthropology", эсвэл "anthropology of mass media" гэсэн нэр томьёонуудыг түгээмэл хэрэглэдэг ба энэ нь "media" гэсэн нэр томьёо бүхий л төрлийн медиа, мөн "mass media" гэсэн нэр томьёо бүхий л төрлийн хэвлэл мэдээллийн антропологи гэсэн утгыг илэрхийлж байна. Хүн төрөлхтөн үүсэн цагаас мэдээлэлийн харилцааны эхлэл тавигджээ. Хүн сургээс хүмүүсийн нөгөөдтэй харилцах зайшгүй хэрэгцээтэй болсон байна.[35] Ийнхүү мэдээлэл солилцох нь төрөлхтний хэрэгцээ болж, мөн хүн бүр бие даасан эрх, эрх чөлөө, эрх ашиг, ашиг сонирхолтой, ялгаатай, өөр өөр байдлаар амьдрах, ажиллах, хөдөлмөрлөх, нийгэмшиж, хөгжих,

оршин суугаа болох гишүүн улс тогтоосон гуравдугаар этгээдтэй гэрээ байгуулах, эсвэл тухайн гишүүн улсын иргэн, хуулийн

I.Хэвлэл мэдээллийн эрх зүйг “антропологийн ухаан”[1]–ы үүднээс авч үзсэн нь

Монгол Улсын хууль зүйн салбарт “Чезаре Ломброзо (Cesare Lombroso)–гийн үндэслэсэн антропологийн онолын (Үүнийг бас “эрүүгийн эрх зүйн антропологийн сургаал”[2] эсвэл “гэмт явдлын биологийн онол”[3] буюу “био криминологи”[4] гэх эрдгээр нэрлэх ньбий) талаар авч үзэж байсан болохоос эрх зүйн антропологийн чиглэлээр төдийлөн судалж байгаагүй”[5] шинэ чиглэл болно. Учир нь “социализмын гэх тодотголтой өмнөх үеийн эрх зүйн тогтолцоонд антропологийн ухааны талаар судлах боломж бололцоо ном. . . . Оршин суугаа хугацаанд ажилтнууд эрх зүйн антропологийн тийм эрлийз ажиллагаа явуулах нь ямаршуу ашиг тус оршноос өөр сөөгөөр сэтгэхэд ашиглах боломж. . . . Оршин суугаа эмэгтэй сэтгэгч эрх зүйн практик үйл ажиллагаанд суурилаагүй ашиглах нь хэрэгтэй гэж үзсэн. Антропологийн тийм эрлийз ажиллагаа оршилцож бүх тэр оршноосөөр зориулгоо болгоо. . . .”[7] тухай зааснаар антропологийн ухааны судалгаа хийх хууль зүйн үндэслэл нь болж байна. Иймээс антропологийн ухааны онол, арга зүйн үгүйдэсэн өөрийн орны үндэсний хууль тогтоомжийг судлах нь нийтэм, соёлын антропологийн дэд салбар болох эрх зүйн антропологийг хөгжүүлэх үндэс суурь гэж үзэж байна. Энэ нь монголын эрх зүйн тогтолцоонд антропологийн ухааны сэтгэлгээ, онолын урсгалыг бий болгохоос гадна энэ чиглэлийн судалгаат “дан ганц эрх зүйн онол, сэтгэлгээний хүрээнд бус харин хууль зүйн хэрэглээ болгох үүднээс салбар эрх зүйн жишээлбэл “хэвлэл мэдээллийн эрх зүйн антропологи” гэх зэргээр төрөлжүүлэн хийж “болох” талаар энэ өгүүлэлд дүгнэлт хөндөж байна. Мөн түүнчлэн Олон түмний харилцааны онол хэмээх ойлголтоо мэдээллийн үйл ажиллагааны үндэсэн ялгаанч талаар авч үзэхдээ өмгөөллийн сэтгүүл зүйн (Advocacy journalism)[8] чиглэлийг дурдсан нь ихэхэн онцлог байна.[9] Товчхондоо бол хэвлэл мэдээллийн салбарт хэвлэл мэдээллийн эрх зүй гэдгийг: нэгд, “хэвлэл, мэдээллийн харилцааг зохицуулахын тулд төрд нь эрх зүйн тусгай хэм хэмжээ тогтоодог ба үүнийг “хэвлэл, мэдээллийн эрх зүй”[10] гэж; цоёрт, “олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслийн эрх зүй” гэдгийг иргэний үг хэлэх, хэвлэх болгох үзэл, илэрхийлэх, хэвлэлийн эрх зүйн “дүгнэлт” гэдэг бөгөөд болон хэвлэл мэдээллийн байгууллагуудын бие даасан байдлыг хангаж өгсөн эрх зүйн зохицуулалт”[11] гэж ялгамжтай байдлаар явцуу болон өргөн хүрээнд тодорхойлж байна.

Дээрх хууль зүйн нэр томьёо, ухагдахууныг антропологийн ухаан болон хууль зүйн шинжлэх ухааны үүднээс эрхэн ооноож нэрших, хэвшүүлэн хэрэглэх вэ?, нэн ялангуяа үзэл санаа, утга агуулгад юу хамаарах, хэрэгн тодорхойлох вэ? гэдгийг салбар дундын ухааны үүднээс авч үзэх хэрэгцээ шаардлага, шинжлэх ухааны ач холбогдол нь юу болох, мөн түүнчлэн эрх зүйг судлалын шинжлэх ухааны салбар болох уу, түүний судлагдахуун нь юу болох вэ? гэсэн асуултууд зүй ёсоор гаралцаж, харалцуулах ашгүй гэж бодлоо. Эдгээр асуултуудыг судлах, шинжлэх ухаанд нь хүний ёс зүй, эдийн засаг, нийгмийн ухаан, хуулийн ухаан, соёлын ухаан, гэмт хэрэг, шийтгэлийн ухаан, нийгмийн тогтворт хохирол учуулах асуудлаас хоёрдугаар ном. Аливаа зүйлийн нэрлэгдэх, тодорхойлогдох, ойлгогдох, ойлгуулах, ойлгоцтой, ойлгомжтой, ойлгомжтой, ойлгомж

FACTORS AFFECTING MONEY LAUNDERING

Dagvasuren.G
Lecturer at the University of Finance and Economics, Mongolia (MSc & MBA)

Anujin.Ts
Student, The University of Finance and Economics, Mongolia

ABSTRACT:
The study aims to analyze the factors affecting money laundering, specifically through the Basel AML Index created by the Basel Institute on Governance in Switzerland. Empirical study has shown a total of 90 countries from 2012 to 2020, the Corruption Perception Index, the Human Development Index, the Financial Institute Index, the Financial Market Index, unemployment rates, and Ease of Doing Business Scores impact the money laundering risk level in the econometric model. As a result of the study, the increase in the Corruption Perception Index and Financial Market Index increases the risk of money laundering. In addition, the Financial Institute Index, the unemployment rate, the Human Development Index, and the Ease of Doing Business Scores reduce the risk of money laundering. Therefore, investing in education, health growth, anti-corruption tools, and financial development growth will bring significant returns to reduce the risk and pervasiveness of money laundering

KEYWORDS:
Basel AML Index, Crime statistics, Time series analysis, Regression analysis.

ХЭВЛЭЛ МЭДЭЭЛЛИЙН ЭРХ ЗҮЙН АНТРОПОЛОГИ ГЭЖ ЮУ ВЭ?

С.Номынбаясгалан
Монголын Нийгмийн ухааны хүрээний ахлах судлаач (BBA), МУИС–ийн ШУС–ийн Нийгмийн ухаан сайдбарын шинжлэхийн хөтөлбөрийн докторант, МУИС–ийн Хүүхэд зүйн сургуулийн докторант

Э.ताмир
"Bord Media" ХХК–ийн "Өдөр.мн" сайтын үйл ажиллагаа эрхлэгч захирал, Монголын Нийгмийн ухааны хүрээний судлаач (LL.B)

ТОВЧЛОЛ:

Антропологи бол бүлэг тушаалгүй сууршсан ухаан юм. Сүүлтгахуйн нь гол төлөв урт хугацаанд тушаал зорилгот оролцогчдыг жигдрэг, болит амьдрал дээрх зүйлсийг сүлдахаа ошино. Хэвлэл мэдээлэлийн антропологи бол шинэ зүйл биш. Хэвлэл мэдээлэл бүгдийн нь антропологи нь антропологи үүсч эхэлцэхээс хойш сөлишгүй холбоотой байв. Хэвлэл мэдээлийн антропологи нь хэвлэл мэдээлэл болон антропологи хооронд хоёрлох хэвлэл мэдээлийн хэрэгсэлээр мэдээлэл цуглуулах, хэвлэл мэдээлийн хэрэгсэлээр зааж болон мэдээлийн хэрэгсэлээр мэдээлэл цуглуулах, хэвлэл мэдээлийн хэрэгсэлээр олон нийтэд хүрэх, хэвлэлээний хэвлэл мэдээлийн антропологи гэсэн 5 үндсэн төрөлжөлт. "Хэвлэл мэдээлийн эрх зүйн антропологи гэж юу вэ" өгүүлэл нь хүүхэд зүйн антропологи сүлдахын хөгжилд тодорхой хувь нэмэр оруулна гэж үзэж байна.

ТҮЛХҮҮР ҮГС:

Хүн сүлдэл (антропологи), антропологийн хандлага, антропологийн тоорол, нийгэм соёлын антропологи, эрх зүйн антропологи (хуульч зүйн антропологи), хуульч зүйн нэр томьёо, хэвлэл мэдээлийн эрх зүй, антропологийн сүлдаа, хэвлэл мэдээлийн антропологи, аман ах сурвалж, медиа сүлдлын ушлын ус шатуулж, медиа сүлдлын ушлэн чиглэгчдүүд, ажлоолийн сэтгүүл зүй, хуульч зүйн хэвлэл мэдээлэл.

МОНГӨ УГААХ ГЭМТ ХЭРГҮҮД НӨЛӨӨЛӨХ ХҮЧИН ЗҮЙЛС

Г. Дагасүрэн
СЭЗИС–ийн багш, Санхүүгийн шинжлэх ухааны магистр, Бизнесийн удирдлагын магистр

Л.Анужин
СЭЗИС–ийн оюутан

I. ТОВЧЛОЛ

Эдгээр нь сүлдлагаа ажлаар мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй тэмцэх бүх байгууллыг Базелийн Засаглалын Хүрээлэнгээс эрхэлсэн гаргаалт Базелийн индексээр тооцоолуулсан түүнд нөлөөлөх хүчин зүйлсийг шалгах зорилго нь сүлдлахын цолоорд нь сүлдлахын зорилго. Эмпирик сүлдлаагаа нийт 90 орны 2012 оноос 2020 он хүртэх хугацаанд дамтагдсан давтамжтай авсан тооцоолуулсан индекс, хүний хөгжлийн индекс, санхүүгийн нөлөөлөлтэй зах зээлийн индекс, ажилгүйдлийн түвшин, бизнесийн таатай сайжруулах мөнгө угаах эрсдэлийн түвшнүүд нь дунд гэрлэлтийн тусгаар тогтнолтой нь хуваасаа дүнгээ гаргаж, эконометрикийн загвар ашиглан зохицуулалт хийлгэв. Судлагаанд үр дүнд нөлөөлөхийг загвар үнэлэн шинжлэв хийлгэв. Судлагаанд үр дүнгээ авсанаас тооцоолуулсан индекс болон санхүүгийн зах зээлийн индекс ес нь мөнгө угаах гэмт хэргийн эрсдэлтэй тусгаар, Мөн түүнчлэн, санхүүгийн сайдарын индекс, ажилгүйдлийн түвшин, хүн хүний хөгжлийн индекс, бизнесийн таатай орчны оноо нь ойлгоо байх тусам мөнгө угаах гэмт хэргийн эрсдэлтэй тушин бүрдүүлна гэсэн үр дүн гарлаа. Мөн, боловсрол, эрүүл мэндийн есөгт болон ажилтаатай гэмшсэн арга хэрэгсэл, санхүүгийн хөгжлийн хөрөнгө оруулах нь мөнгө угаах гэмт хэргийн эрсдэлд, тархалтыг бууруулахад нэмэлт хөрөнгө оруулах нь мөнгө угаах гэмт хэргийн эрсдэлтэй бууруулахад ач холбогдолтой.

ТҮЛХҮҮР ҮГС:

Базелийн индекс, Гэмт хэргийн статистик, Хугацаан цуваан шинжилгээ, Регрессийн шинжилгээ

II. ҮНДСЭН ХЭСЭГ

Удиртгал

Мөнгө угаах гэмт хэрэг нь дэлхий даяар санхүүгийн систем, эдийн засаг, хууль сахиулах байгууллагуудад ихээхэн бэрхшээл учруулдаг өргөн хүрээтэй, нарийн төвөгтэй гэмт хэргийн үйл ажиллагаа юм. Хууль бусаар олсон хөрөнгийг хууль ёсны мэт хөрөнгө болгон хувиргах далд үйл явц нь хар тамхины наймаа, авлига, зохион байгуулалттай гэмт хэрэг зэрэг янз бүрийн гэмт хэргийн байгууллагуудын чухал бүрэлдэхүүн хэсэг юм. Дэлхийн эдийн засаг улам бүр харилцан уялдаатай болж байгаа энэ үед мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй тэмцэх нь засгийн газар, санхүүгийн байгууллага, олон улсын байгууллагуудын тэргүүлэх чиглэл болоод байна. Мөнгө угаахад нөлөөлж буй хүчин зүйлсийг ойлгох нь энэхүү хууль бус үйлдэлтэй тэмцэх үр дүнтэй бодлого, стратеги боловсруулах чухал алхам юм.

Өмнөх судалгааны ажлуудад мөнгө угаах гэмт хэргийн янз бүрийн талыг судалж байсан бол мөнгө угаах гэмт хэргийн түвшин болон түүнд нөлөөлөх гол хүчин зүйл хоорондын хамаарлыг нарийн судлахын тулд эконометрик загварчлалын арга ашигласан нь энэхүү судалгааны гол онцлог болно. Энэхүү судалгааны зорилго нь хоёр талтай: нэгдүгээрт, мөнгө угаах үйл ажиллагаанд нөлөөлж буй нийгэм, эдийн засаг, санхүү, зохицуулалтын гол хүчин зүйлсийг тодорхойлох, хоёрдугаарт, эконометрик загвар ашиглан эдгээр хамаарлын хүч, чиглэлийг эмпирик байдлаар үнэлэх явдал болно. Мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй холбогдох олон төрлийн судалгааны ажлуудаас мөнгө угаах гэмт хэргийг эконометрик загвараар тайлбарласан судалгааны ажил хангалттай олон биш байлаа. Иймээс, энэхүү судалгааны ажил нь тус орон зайг тодорхой хэмжээнд нөхнө хэмээн найдаж байна.

Эконометрик арга, техникийг ашигласнаар бид мөнгө угаахтай холбоотой нарийн төвөгтэй динамикийн талаар найдвартай, өгөгдөлд тулгуурласан ойлголт өгөхийг зорьж байна. Аливаа улсын эдийн засаг нь гэмт хэргийн түвшин тодорхойлогч маш чухал үзүүлэлтийн нэг юм. Тухайн бүс нутгийн ажилгүйдэл, ядуурал өндөр байх нь орлогын түвшин буурч, иргэд санхүүгийн байдлыг сайжруулахын тулд хууль бус үйл ажиллагаанд оролцох буюу авлига, хээл хахуульд холбогдох зэрэг тус гэмт хэргийг нуун дарагдуулах магадлалтай. Ингэснээр, гэмт хэрэгтнүүд хууль, эрх зүйн зохицуулалт сул улмаас санхүүгийн институтийн тусламжтайгаар зах зээлд хууль бус орлогын хэлбэрийг хувиргах боломжтой юм. Тиймээс ажилгүйдэл, санхүүгийн салбар ба санхүүгийн зах зээлийн хөгжил, авлигын үзүүлэлтүүд өндөр байх нь мөнгө угаах гэмт хэрэг үйлдэгдэх магадлал өндөр. Өрхийн орлогын түвшин, хууль эрх зүйн орчин өндөр байх нь мөнгө угаах гэмт хэргийн тохиолдол цөөн байх боломжтой гэх таамаглалыг дэвшүүлж байна.

Судлагдсан байдлын тойм

Майкл Леви, Питер Ройтер (2006) нар гэмт хэргийн олон хэлбэрээс мөнгө угаах гэмт хэргийг чухалчлан авч 1980 оноос эхлэн Британ улсад банкны салбарын санхүүгийн ажилтан Роберт Максвелл гэх хэвлэлийн үйлдвэр, тэтгэврийн сангаас мөнгө завшсан байна. Ингэснээр, тус хэрэгт холбогдох иргэдийн нэхэмжлэлийн дагуу банк ямар ч торгууль оногдуулаагүй бөгөөд тухай үед санхүүгийн салбараас гадна жижиг, дунд бизнес эрхлэгчид их хэмжээний хар тамхи тээвэрлэгдэг байжээ. Судлаачид мөнгө угаалт нь терроризмыг санхүүжүүлэх гэмт хэрэгтэй харьцуулахад үйлдэгдэх үе шат ижил боловч мөнгө угаах гэмт хэрэг нь дансандаа бэлэн мөнгөөр орлого хийж эх үүсвэрийг нь нуун далдлах хэлбэрээр биет хөрөнгөд хөрөнгө оруулдаг[1]. Харин, терроризмыг санхүүжүүлэх гэмт хэрэг нь санхүүгийн системд хөрөнгөөр хөрөнгө оруулалт эх үүсвэрийг нь нуун далдлах

[1] Peter Reater and Edwin M.Truman., "Chasing Dirty Money: The Fight Against Anti-Money Laundering", Peterson Institute for International Economics, 2004.

хэлбэрээр терроризмын үйл ажиллагаанд оролцдог. Иймд, Дэлхийн банкны статистик тооцоололд үндэслэн 1980-аад оны дунд үеэс эхлэн Засгийн газар болон Хууль сахиулах байгууллагууд санхүүгийн системээр дамжих мөнгө угаах гэмт хэргийг илрүүлэх, түүнийг бууруулахын тулд арга хэмжээг боловсруулсан байна. Гэвч Америкийн Нэгдсэн Улсын мөнгө угаах үйлчилгээний зах, бусад улс орон луу мөнгө угаалтын тархалтын хэлбэр, мөнгө угаах гэмт хэргээ бүртгэгдсэн статистик мэдээллэд үндэслэн мөнгөний экспорт, өмч хөрөнгийн тоо, зээл, төлбөр тооцоо, банкны шилжүүлэгээр зээр мөнгө угаах гэмт хэргийн арга замыг дэлгэрүүлэн судалсан байна. Үүнээс харахад, хуулийн зохицуулалт нь мөнгө угаах гэмт хэргээ хүчтэй нөлөөлсөн хэмээн статистик мэдээлэл хангалттай харагдахгүй байгаа нь мөнгө угаах гэмт хэргийн зардал ихтэй хуулийн зохицуулалт хийсний дараа өнгөлөн далдлах замаар өмнөх үеэс орчин үед харьцангуй бага мөнгийг эргэлдүүлж байна.

Надмид Кириакос-Саад ба Жанлука Эспозито (2012) нар авлига ба мөнгө угаах гэмт хэргийн хоорондын хамаарлыг судалсан байна. Хэзээ хахууль, нийтийн эд хөрөнгө хулгайлахдаа хууль бус аргаар санхүүгийн системд нэвтрэх нь авлигын гэмт хэргийн нэг жишээ. Авлига нь мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй хэрхэн холбогдох вэ? гэвэл мөнгө угаах үйл явцыг хөнгөвчлөх замаар авлига авсан албан тушаалтан мөнгө угааж байгаа гэмт хэрэгтнүүдэд хяналт, ял шийтгэлээс мултрах боломжийг олгодог байна. Судалгааны ажил нь мөнгө угаах гэмт хэрэг ба авлигын хоорондох санхүүгийн гэмт хэргийн талаар ФАТФ, Санхүүгийн секторын үнэлгээний төв, Олон Улсын Валютын Сан зэрэг байгууллагуудын статистик, жишээ баримтад тулгуурлан мөнгө угаах гэмт хэргийг хянахад олон талт арга барил, түүний ач холбогдол, авлига ондор байгаа хэсэгт олон улсын байгууллагуд өөрсдийн нөөц боловцоогоо ашиглан түлхүү төвлөрч ажиллах, гэмт хэрэг их үйлдэгдэж буй улс оронд олон улсын стандартыг нэвтрүүлж, хэрэгжүүлэх нь тухайн улс орны мөнгө угаах болон авлигатай тэмцэх бодлогод чухал нөлөө үзүүлэх юм.

Санта Вайтилингам ба Махендхиран Наир (2007) зэрэг эрдэмтэд мөнгө угаах гэмт хэргийн үзэгдэлд дүн шинжилгээ хийж эхэлсэн бөгөөд судалгааны ажлуud нь эдийн засгийн загварт суурилжээ.

Санта Вайтилингам ба Махендхиран Наир (2007) нар мөнгө угаах гэмт хэргийн тархалтад нөлөөлөх хүчин зүйлсийг үнэлэх зорилготойгоор тус эмпирик судалгаанд технологи, хүмүүн капитал, хуулийн хэрэгжилт, хуулийн ёс зүй, инновацын чадамж зэрэг хүчин зүйлүүд хөгжингүй болон хөгжиж буй орнуудын мөнгө угаах гэмт хэргийн тархалтын нөлөөллийг судалсан байна. Судалгааны таамаглалаар хуулийн зохицуулалт буюу корпорацийн засаглал нь мөнгө угаах гэмт хэргийн үйл ажиллагаанд багаар нөлөөлнө. Харин, өндөр инновацын чадамжтай бол мөнгө угаах гэмт хэргийн тархалтад сөрөг хамааралтай байх боломжтой. Эмпирик арга зүй нь 88 хөгжиж буй болон хөгжингүй улс орнууд мөнгө угаах гэмт хэргийн гурван үе шаттай тархалтын хоёр суваг болох банк ба банк бус санхүүгийн байгууллагуудыг авч үзэж олон хүчин зүйлийн регрессийн шинжилгээг үнэлсэн. Тэрбээр, мөнгө угаах гэмт хэргийн эдийн засгийн эхний загварт технологи, хүмүүн капитал, хуулийн хэрэгжилт, хуулийн ёс зүй, инновацын чадамж зэрэг хувьсагчид мөнгөний тархалтын нөлөөлөл шалгасан. Хоёр дох загварт хөгжиж буй болон хөгжингүй орнуудын хувьд хуурмаг хувьсагчдын оруулж ирсэн. Гурав дах загварт оглолцох болон налуу хуурмаг хувьсагчдыг оруулж ирснээр хөгжиж буй болон хөгжингүй орнуудын мөнгө угаах гэмт хэргийн ахиу нөлөөг харуулсан. Эмпирик үр дүнгээр, хөгжингүй орнуудын дэд бүтэц буюу технологийн дэвшил хөгжиж буй орнуудтай харьцуулахад мөнгө угаах гэмт хэргийн тархалтыг бууруулж байна. Хүмүүн капитал нь мөнгө угаах гэмт хэргийг бууруулахад эерэг нөлөө үзүүлж байгаа 10 хувийн түвшинд статистик ач холбогдолтой үнэлэгдсэн. Гэхдээ, дээрх загварт хуурмаг хувьсагчийн ахиу нөлөө илэрснээр сөрөг хамаарлыг бий болгосон байна. Хөгжиж буй болон хөгжингүй орнуудын хуулийн зохицуулалтын үр дүн ашгийн түвшин нь мөнгө угаах гэмт хэргийн тархалтад нөлөөлөх буюу

хуулиа зохицуулдаг онцлох бөгөөд мөнгө угаах гэмт хэргийн тархалт багасаж байна гэх мэдээлэл нь мөнгө угаах гэмт хэргийг илрүүлэх, түүнийг бууруулахын тулд арга хэмжээг боловсруулсан байна. Гэвч Америкийн Нэгдсэн Улсын мөнгө угаах үйлчилгээний зах, бусад улс орон луу мөнгө угааалтын тархалтын хэлбэр, мөнгө угаах гэмт хэргээ бүртгэгдсэн статистик мэдээллэд үндэслэн мөнгөний экспорт, өмч хөрөнгийн тоо, зээл, төлбөр тооцоо, банкны шилжүүлэгээр зээр мөнгө угаах гэмт хэргийн арга замыг дэлгэрүүлэн судалсан байна. Үүнээс харахад, хуулийн зохицуулалт нь мөнгө угаах гэмт хэргээ хүчтэй нөлөөлсөн хэмээн статистик мэдээлэл хангалттай харагдахгүй байгаа нь мөнгө угаах гэмт хэргийн зардал ихтэй хуулийн зохицуулалт хийсний дараа өнгөлөн далдлах замаар өмнөх үеэс орчин үед харьцангуй бага мөнгийг эргэлдүүлж байна.

Надмид Кириакос-Саад ба Жанлука Эспозито (2012) нар авлига ба мөнгө угаах гэмт хэргийн хоорондын хамаарлыг судалсан байна. Хэзээ хахууль, нийтийн эд хөрөнгө хулгайлахдаа хууль бус аргаар санхүүгийн системд нэвтрэх нь авлигын гэмт хэргийн нэг жишээ. Авлига нь мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй хэрхэн холбогдох вэ? гэвэл мөнгө угаах үйл явцыг хөнгөвчлөх замаар авлига авсан албан тушаалтан мөнгө угааж байгаа гэмт хэрэгтнүүдэд хяналт, ял шийтгэлээс мултрах боломжийг олгодог байна. Судалгааны ажил нь мөнгө угаах гэмт хэрэг ба авлигын хоорондох санхүүгийн гэмт хэргийн талаар ФАТФ, Санхүүгийн секторын үнэлгээний төв, Олон Улсын Валютын Сан зэрэг байгууллагуудын статистик, жишээ баримтад тулгуурлан мөнгө угаах гэмт хэргийг хянахад олон талт арга барил, түүний ач холбогдол, авлига ондор байгаа хэсэгт олон улсын байгууллагуд өөрсдийн нөөц боловцоогоо ашиглан түлхүү төвлөрч ажиллах, гэмт хэрэг их үйлдэгдэж буй улс оронд олон улсын стандартыг нэвтрүүлж, хэрэгжүүлэх нь тухайн улс орны мөнгө угаах болон авлигатай тэмцэх бодлогод чухал нөлөө үзүүлэх юм.

Санта Вайтилингам ба Махендхиран Наир (2007) зэрэг эрдэмтэд мөнгө угаах гэмт хэргийн үзэгдэлд дүн шинжилгээ хийж эхэлсэн бөгөөд судалгааны ажлуud нь эдийн засгийн загварт суурилжээ.

Санта Вайтилингам ба Махендхиран Наир (2007) нар мөнгө угаах гэмт хэргийн тархалтад нөлөөлөх хүчин зүйлсийг үнэлэх зорилготойгоор тус эмпирик судалгаанд технологи, хүмүүн капитал, хуулийн хэрэгжилт, хуулийн ёс зүй, инновацын чадамж зэрэг хүчин зүйлүүд хөгжингүй болон хөгжиж буй орнуудын мөнгө угаах гэмт хэргийн тархалтын нөлөөллийг судалсан байна. Судалгааны таамаглалаар хуулийн зохицуулалт буюу корпорацийн засаглал нь мөнгө угаах гэмт хэргийн үйл ажиллагаанд багаар нөлөөлнө. Харин, өндөр инновацын чадамжтай бол мөнгө угаах гэмт хэргийн тархалтад сөрөг хамааралтай байх боломжтой. Эмпирик арга зүй нь 88 хөгжиж буй болон хөгжингүй улс орнууд мөнгө угаах гэмт хэргийн гурван үе шаттай тархалтын хоёр суваг болох банк ба банк бус санхүүгийн байгууллагуудыг авч үзэж олон хүчин зүйлийн регрессийн шинжилгээг үнэлсэн. Тэрбээр, мөнгө угаах гэмт хэргийн эдийн засгийн эхний загварт технологи, хүмүүн капитал, хуулийн хэрэгжилт, хуулийн ёс зүй, инновацын чадамж зэрэг хувьсагчид мөнгөний тархалтын нөлөөлөл шалгасан. Хоёр дох загварт хөгжиж буй болон хөгжингүй орнуудын хувьд хуурмаг хувьсагчдын оруулж ирсэн. Гурав дах загварт оглолцох болон налуу хуурмаг хувьсагчдыг оруулж ирснээр хөгжиж буй болон хөгжингүй орнуудын мөнгө угаах гэмт хэргийн ахиу нөлөөг харуулсан. Эмпирик үр дүнгээр, хөгжингүй орнуудын дэд бүтэц буюу технологийн дэвшил хөгжиж буй орнуудтай харьцуулахад мөнгө угаах гэмт хэргийн тархалтыг бууруулж байна. Хүмүүн капитал нь мөнгө угаах гэмт хэргийг бууруулахад эерэг нөлөө үзүүлж байгаа 10 хувийн түвшинд статистик ач холбогдолтой үнэлэгдсэн. Гэхдээ, дээрх загварт хуурмаг хувьсагчийн ахиу нөлөө илэрснээр сөрөг хамаарлыг бий болгосон байна. Хөгжиж буй болон хөгжингүй орнуудын хуулийн зохицуулалтын үр ашгийн түвшин нь мөнгө угаах гэмт хэргийн тархалтад нөлөөлөх буюу

[2] Kyriakos-Saad, N., Esposito, G. & Schwarz, N., "The Incestuous Relationship Between Corruption and Money Laundering", Cairn Info, 2012

[3] Council of Europe's Program of Action against Corruption, 1995

зөрөг хэмээн, хатуу арга зэмжээ авах нь чухал болохыг хэлдэг байна. Мөнгө угааталтыг тамлахаас гаргах зардлыг бодох нь мөнгө угаах гэмт хэргийг бууруулах, мөн хөрөнгөтэй нь мөнгө угаах эрсдэлтэй гэж хаях бөгөөд Иймд шаардлага сулалтаа нь мөнгө угаах эрсдэлтэй улам аламжрдуулж, бүх санхүүгийн зах зээлийн оюутнуудыг мөн хөрөнгөөрөө хэрэг хэрэгжүүлэх технологийн ур дүнтэй жишгээ гаргах шаардлагатай байна. Эдгээрээс мэт санаатай зөрчлөөс зайлсхийхийн тулд өндөр орлогоо мөнгө угаах зорилгоор ашиглах гаргалгаа бүрдүүлэх, мөн хөрөнгөөрөө хэрэг хэрэгжүүлэх технологийн ур дүнтэй жишгээ гаргах шаардлагатай байна. Эдгээрээс мэт санаатай зөрчлөөс зайлсхийхийн тулд өндөр орлогоо мөнгө угаах зорилгоор ашиглах гаргалгаа бүрдүүлэх, мөн хөрөнгөөрөө хэрэг хэрэгжүүлэх технологийн ур дүнтэй жишгээ гаргах шаардлагатай байна. Иймд шаардлага сулалтаа нь мөнгө угаах эрсдэлтэй улам аламжрдуулж, бүх санхүүгийн зах зээлийн оюутнуудыг мөн хөрөнгөөрөө хэрэг хэрэгжүүлэх технологийн ур дүнтэй жишгээ гаргах шаардлагатай байна. Мөнгө угаах гэмт хэргийн эдийн засгийн шинжилгээ нь мөнгө угаах гэмт хэргийг илрүүлэх, түүнийг бууруулахын тулд арга хэмжээг боловсруулсан байна. Гэвч Америкийн Нэгдсэн Улсын мөнгө угаах үйлчилгээний зах, бусад улс орон луу мөнгө угааалтын тархалтын хэлбэр, мөнгө угаах гэмт хэргээ бүртгэгдсэн статистик мэдээллэд үндэслэн мөнгөний экспорт, өмч хөрөнгийн тоо, зээл, төлбөр тооцоо, банкны шилжүүлэгээр зээр мөнгө угаах гэмт хэргийн арга замыг дэлгэрүүлэн судалсан байна. Үүнээс харахад, хуулийн зохицуулалт нь мөнгө угаах гэмт хэргээ хүчтэй нөлөөлсөн хэмээн статистик мэдээлэл хангалттай харагдахгүй байгаа нь мөнгө угаах гэмт хэргийн зардал ихтэй хуулийн зохицуулалт хийсний дараа өнгөлөн далдлах замаар өмнөх үеэс орчин үед харьцангуй бага мөнгийг эргэлдүүлж байна.

Надмид Кириакос-Саад ба Жанлука Эспозито (2012) нар авлига ба мөнгө угаах гэмт хэргийн хоорондын хамаарлыг судалсан байна. Хэзээ хахууль, нийтийн эд хөрөнгө хулгайлахдаа хууль бус аргаар санхүүгийн системд нэвтрэх нь авлигын гэмт хэргийн нэг жишээ. Авлига нь мөнгө угаах гэмт хэргэтэй хэрхэн холбогдох вэ? гэвэл мөнгө угаах үйл явцыг хөнгөвчлөх замаар авлига авсан албан тушаалтан мөнгө угааж байгаа гэмт хэрэгтнүүдэд хяналт, ял шийтгэлээс мултрах боломжийг олгодог байна. Судалгааны ажил нь мөнгө угаах гэмт хэрэг ба авлигын хоорондох санхүүгийн гэмт хэргийн талаар ФАТФ, Санхүүгийн секторын үнэлгээний төв, Олон Улсын Валютын Сан зэрэг байгууллагуудын статистик, жишээ баримтад тулгуурлан мөнгө угаах гэмт хэргийг хянахад олон талт арга барил, түүний ач холбогдол, авлига ондор байгаа хэсэгт олон улсын байгууллагуд өөрсдийн нөөц боловцоогоо ашиглан түлхүү төвлөрч ажиллах, гэмт хэрэг их үйлдэгдэж буй улс оронд олон улсын стандартыг нэвтрүүлж, хэрэгжүүлэх нь тухайн улс орны мөнгө угаах болон авлигатай тэмцэх бодлогод чухал нөлөө үзүүлэх юм.

Санта Вайтилингам ба Махендхиран Наир (2007) зэрэг эрдэмтэд мөнгө угаах гэмт хэргийн үзэгдэлд дүн шинжилгээ хийж эхэлсэн бөгөөд судалгааны ажлуud нь эдийн засгийн загварт суурилжээ.

Санта Вайтилингам ба Махендхиран Наир (2007) нар мөнгө угаах гэмт хэргийн тархалтад нөлөөлөх хүчин зүйлсийг үнэлэх зорилготойгоор тус эмпирик судалгаанд технологи, хүмүүн капитал, хуулийн хэрэгжилт, хуулийн ёс зүй, инновацын чадамж зэрэг хүчин зүйлүүд хөгжингүй болон хөгжиж буй орнуудын мөнгө угаах гэмт хэргийн тархалтын нөлөөллийг судалсан байна. Судалгааны таамаглалаар хуулийн зохицуулалт буюу корпорацийн засаглал нь мөнгө угаах гэмт хэргийн үйл ажиллагаанд багаар нөлөөлнө. Харин, өндөр инновацын чадамжтай бол мөнгө угаах гэмт хэргийн тархалтад сөрөг хамааралтай байх боломжтой. Эмпирик арга зүй нь 88 хөгжиж буй болон хөгжингүй улс орнууд мөнгө угаах гэмт хэргийн гурван үе шаттай тархалтын хоёр суваг болох банк ба банк бус санхүүгийн байгууллагуудыг авч үзэж олон хүчин зүйлийн регрессийн шинжилгээг үнэлсэн. Тэрбээр, мөнгө угаах гэмт хэргийн эдийн засгийн эхний загварт технологи, хүмүүн капитал, хуулийн хэрэгжилт, хуулийн ёс зүй, инновацын чадамж зэрэг хувьсагчид мөнгөний тархалтын нөлөөлөл шалгасан. Хоёр дох загварт хөгжиж буй болон хөгжингүй орнуудын хувьд хуурмаг хувьсагчдыг оруулж ирсэн. Гурав дах загварт оглолцох болон налуу хуурмаг хувьсагчдыг оруулж ирснээр хөгжиж буй болон хөгжингүй орнуудын мөнгө угаах гэмт хэргийн ахиу нөлөөг харуулсан. Эмпирик үр дүнгээр, хөгжингүй орнуудын дэд бүтэц буюу технологийн дэвшил хөгжиж буй орнуудтай харьцуулахад мөнгө угаах гэмт хэргийн тархалтыг бууруулж байна. Хүмүүн капитал нь мөнгө угаах гэмт хэргийг бууруулахад эерэг нөлөө үзүүлж байгаа 10 хувийн түвшинд статистик ач холбогдолтой үнэлэгдсэн. Гэхдээ, дээрх загварт хуурмаг хувьсагчийн ахиу нөлөө илэрснээр сөрөг хамаарлыг бий болгосон байна. Хөгжиж буй болон хөгжингүй орнуудын хуулийн зохицуулалтын үр ашгийн түвшин нь мөнгө угаах гэмт хэргийн тархалтад нөлөөлөх буюу

ЭХ СУРВАЛЖ

Монгол хэл дээрх

Ном, өгүүлэл, судалгааны тайлан

1. Г.Дагвасүрэн, "Гэмт хэргийн эдийн засгийн шинжилгээ", Хууль дээдлэх ёс сэтгүүл , 2022.
2. Ц.Танан, "Мөнгө угаах тэмцэх индексийн эдийн засаг, санхүүгийн салбарт үзүүлэх нөлөөллийн шинжилгээ", Санхүүгийн зах зээлийн сургалт, судалгааны хүрээлэн, 2023.
3. Э.Сугарбаяр, "Гэмт хэргийн гаралтад нөлөөлөгч нийгэм эдийн засгийн хүчин зүйлсийн шинжилгээ", бакалаврын зэрэг горилсон бүтээл, СЭЗИС-ЭЗТ, 2019.

Гадаад хэл дээрх

Ном, өгүүлэл, судалгааны тайлан

1. Basel AML Index 2022:11th Public Edition, 2022
2. Council of Europe's Program of Action against Corruption, 1995
3. Kyriakos-Saad, N., Esposito, G. & Schwarz, N., "The Incestuous Relationship Between Corruption and Money Laundering", Cairn Info, 2012
4. Micheal Levi & Peter Reuter. "Money Laundering", Chicago Journals, 2006
5. Peter Reater and Edwin M.Truman., "Chasing Dirty Money: The Fight Against Anti-Money Laundering", Peterson Institute for International Economics, 2004
6. Santha Vaithilingam. "Factors affecting money laundering: lesson for developing countries?", Journal of Money Laundering Control, 2007.

III ДҮГНЭЛТ, САНАЛ

Судалгаагаар улс орнуудын хувьд мөнгө угаах гэмт хэргийн эрсдэл нөлөөлөх гол хүчин зүйлсийг тодорхойлохыг зорилоо. Эдгээр нь авлигын төсөөллийн индекс, хүний хөгжлийн индекс, санхүүгийн институцийн индекс, санхүүгийн зах зээлийн индекс, ажилгүйдлийн түвшин, бизнесийн таатай орчны оноо болно.

Базелийн AML индексээр хэмжигдэг мөнгө угаах гэмт хэргийн эрсдэл болох XXII хоорондмөлөлжүүц, үрвүү хамаарал байгаа нь харагдлаа. Боловсролын түвшин өндөр, дундаж наслалт урт, нэг хүнд ногдох орлого өндөр байгаа нь XXII-ийн өндөр оногоотой байх шаардлагатай болох бөгөөд ийм улс орнууд мөнгө угаах эрсдэл багатай байна. Эдгээр нь хүүль бус санхүүгийн үйл ажиллагаанд өртөхгүй байдлыг бүрдүүлахад нийцэм, эдийн засгийн хөгжил ямар түвшинтэй харуулж байна. Өөрөөр хэлбэл, мөнгө угаах гэмт хэргийн эрсдэл болохыг харуулж байна. Бодлого боловсруулагчид мөнгө угаах эрсдэлийг бууруулах цогц стратеги боловсруулахдаа үүнийг анхаарч үзэх хэрэгтэй. Боловсрол, эрүүл мэнд, эдийн засгийн өсөлтийг нэмэгдүүлснээр мөнгө угаах гэмт хэргийг бууруулахад ихээхэн нөлөө үзүүлнэ.

Авлигын түвшин өндөр (авлигын төсөөллийн индексээр бага үнэлэгдэх) улс орнуудын хувьд мөнгө угаах гэмт хэргийн эрсдэл өндөртэй байх хандлагатай byoy мэдэгдэхүйц хамаарал байгаа нь ажиглагдлаа. Өөрөөр хэлбэл, авлигын түвшин өндөр байх нь мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй гэмдэх арга хэмжээний үр нөлөөг сулруулж, мөнгө угаах гэмт хэргийн үйл ажиллагаат идэвхтэй байх нөхцөл болж байгааг онцолж байна. Авлига газар авсан орчинд зохицуулах байгууллага болон хүүль сахиулах байгууллагуудын үйл ажиллагаа алдагдаж, улмаар хүүль бус санхүүгийн үйл ажиллагаа нь ял шийтгүүй үлдэх боломжийг олгодог. Цаашлбал, авлига нь засгаллыг сулруулж, ил тод байдлыг алдагдуулж, мөнгө угаах гэмт хэрэг цэцэлэх нөхцөлийг бүрдүүлдэг. Хүүль бус хөрөнгийг хүүль ёсны гүйлгээний урсгалын хүрээнд нүүн дарагдуулж болох бөгөөд энэ нь авлига өндөртэй улс орнуудад илүүдэхэд илүү төвөгтэй болгодог. Мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд авлигатай тэмцэх хатуу арга хэмжээг баттаасан цогц, нэгдсэн арга барил шаардлагатай бид онцолж байна. Авлигатай тэмцэх нь санхүүгийн системийн нэгдмэл байдлыг бэхжүүлж, мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй тэмцэх арга хэмжээний үр нөлөөг сайжруулж, улмаар мөнгө угаах эрсдэлийг бууруулж чадна.

Санхүүгийн салбар илүү хөгжсөн (Санхүүгийн институцийн индекс нь өндөр утгатай) байх нь мөнгө угаах эрсдэлийг бага байхтай холбогдолтой болох нь манай судалгааныг харагдлаа. Энэ нь хөгжингүй санхүүгийн салбар нь иллэгэлэн мөнгө угаах үйл ажиллагаанд үр дүнтэй ашрүүлж, таслан зогсоох илүү бат бөх зохицуулалтын тогтолцоо, хяналтын механизмыг агуулдаг болохыг харуулж байна. Өөрөөр хэлбэл, санхүүгийн салбарыг үр дүнтэй зохицуулалт, хяналтын хамтаар хөгжүүлж чадвал мөнгө угаах эрсдэлийг бууруулах шийдлийн саншгүй хэсэг болж чадахаар байна. Бодлого боловсруулагчид болон санхүүгийн байгууллагуудыг хамтран ажиллах ёстой бөгөөд санхүүгийн салбарын хөгжил нь санхүүгийн системийн бүрэн бүтэн байдлыг хадгалах, хүүль бус үйл ажиллагаатай тэмцэх хүчин чармайлттай эрэгцэн ураглшах ёстой.

Харин санхүүгийн зах зээл илүү хөгжсөн (Санхүүгийн зах зээлийн индекс нь өндөр утгатай), идэвхтэй улс орнууд мөнгө угаах эрсдэл өндөртэй байх хандлагатай байна. Үүнийг эдгээр зах зээл дахь гүйлгээний нарийн төвөгтэй байдал, хэмжээ нь хүүль бус хөрөнгийг нууц далдлах, хуулийн санхүүгийн систем нэгтгэх илүү их боломжийг олгож байгаагай холбон тайлбарлаж болно. Эдгээр зах зээл санаа болгож буй санхүүгийн дэвшилтэт хэрэгсэл, үйчлилээг мөнгө угаагчид үйл ажиллагаандаа ашиглаж болно. Түүгээр ч зогсохгүй эдгээр зах зээлийн дэлхийн шинж чанар нь хөрөнгийн хил дамнасан шилжилтийг хөнөөнлж, нөгөө талаараа илүүдэх ажлыг улам хүндрүүлж болох юм. Эндээс өндөр хөгжилтэй санхүүгийн зах зээл мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэж, түүний

Зураг 2-7. Хамааран ба үл хамааран хувьсагчдын хамаарал, 2020 он

2020 оны байдлаар мөнгө угаахтай тэмцэх индекс болон бусад хувьсагчдын хооронд цэгэн диаграмм байгуулсан бөгөөд бөмбөлөг том байх тусам мөнгө угаах эрсдэл өндөр байгааг илэрхийлнэ. Судалгааны нийт улс орнуудын дунд Монгол улсыг улаан өнгөөр тэмдэглэн харуулсан байна. Үүнээс харахад, авлигын төсөөллийн индексийн хувьд дундажаас бага буюу авлига нь дундажаас өндөр, ажилгүйдлийн түвшин ба санхүүгийн зах зээлийн индекс нь дундажаас бага, бизнесийн үйл ажиллагаа явуулахад хүүль, эрх зүйн орчин дундажаас өндөр, мөн, хүний хөгжлийн индекс болон санхүүгийн институцийн индекс дундажад ойр байна.

үйл ажиллагааны эрсдэлийг тодорхойлж, бууруулах боломжтой. Харин санхүүгийн институцийн хөгжлийг авч үзвэл санхүүгийн бусад хэрэгсэл болон санхүүгийн хэрэгслэгч дамжуулан мөнгөний зах зээл, хөрөнгийн зах зээл, уламжлалт зах зээл, крипто валют эсхүл үл хөдлөх хөрөнгө, үцэт эдэлт, эргний эдэлт, таксаг зэрэглэлийн автомашин зэрэг хөрөнгө оруулалт хийж санхүүгийн зах зээлийн хөгжлийг саармагжуулах болон сайжруулах магадлалтай.

Ажиглүүдэл: Тогтмол орлого олж чадахгүй байгаа хувь хүмүүс санхүүгийн байдлаа сайжруулах зорилгоор хүүль бус үйл ажиллагаанд оролцох магадлал өндөр бөгөөд мөнгө угаагчид ажил эрхлэлт, санхүүгийн тогтворгүй байдлын төлөө цохрөнгөө барж байгаа хүмүүсийг онлиж, залилан мэхэлж болно. Мөн түүнчлэн, ажилгүйдлийн түвшин өсөнөөр орлогын тэгш бус байдал нэмэгдэж улмаар нийгмийн тогтворгүй байдлыг үүсгэж эрсдэлтэй.

Мөнгө угаах гэмт хэргийн эрсдэлд нөлөөлөх хүчин зүйлсийг тодорхойлох эконометрик загвар

Мөнгө угаах гэмт хэргийн эрсдэлд нөлөөлөх хүчин зүйлсийг тодорхойлох эконометрикийн эмпирик байдлаар тодорхойлон бичвэл:

$$basel = \beta_0 + \beta_1 cpi + \beta_2 hdi + \beta_3 fi + \beta_4 fm + \beta_5 unem + \beta_6 bus + low_income + low_mid_income + upper_mid_income + u_t$$

Энд нь Базелийн Мөнгө угаахтай тэмцэх индекс, нь авлигын төсөөллийн индекс бөгөөд энэхүү үзүүлэлт өндөр байх нь авлигын түвшин бага байгааг илэрхийлнэ. нь хүний хөгжлийн индекс буюу индекс өндөр байх нь улс орны иргэдийн мэдлэг боловсролын түвшин өндөр, дундаж наслалт урт, дундаж орлого өндөр байх нь илэрхийлнэ. нь санхүүгийн институцийн индекс бөгөөд сүүлийн үеийн ажилгаа эдийн засаг үзүүлэлт нөлөө өндөр байх нь санхүүгийн институцийн хөгжлийг өндөр байх нь санхүүгийн салбарын хөгжлийг хөнгөлөх, хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх, хяналтыг сайжруулах, хүүль бус гүйлгээг багасгах, мөнгө угаах, терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх, түүний дотор Базелийн Засгалын Институт нь улс орнуудын эдийн засгийн гэмт хэрэг дундаа мөнгө угаах гэмт хэргэтэй тэмцэх, үр дүнд нь засгаллыг сайжруулах зорилготой байсаа байгуулдаг юм. Түс байгуулдаг нь 2012 оноос эхлэн жил бүр дэлхийн улс орнуудын мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй холбоотой эрсдэлийг хэмжсэний дүнд Базелийн мөнгө угаахтай тэмцэх индексийг зарлаж байгаа билээ. Базелийн мөнгө угаахтай тэмцэх индексийн зорилго нь тодорхой эрх зүйн үйл ажиллагаат хэмжих бүс эрсдэлийн олон талт байдлыг илгэх юм. Түс индексийн утга нэмэгдэх тусам мөнгө угаах гэмт хэрэг үйлдэх нь өсөж байгаа буюу эрсдэл өндөртэй болох юм.

Энхжүү индекс нь "Транспэрэнси Интернэшнэл" байгууллага, Дэлхийн банк, Дэлхийн Эдийн Засгийн Форум, ФАТФ зэрэг олон нийтэд нээлттэй томоохон эх сурвалжуудын өгөгдлүүдээс 18 үзүүлэлт бүхий эрсдэлтэй өгөгдлөөгөөх 5 бүлгийн ((i) Мөнгө угаахтай тэмцэх хэрэгжилтийн чанар-65%, (ii) Авлига ба хээл хахуулийн эрсдэл-10%, (iii) Санхүүгийн ил тод байдал ба стандарт-10%, (iv) Нягтлан бодох бүртгэлийн ил тод байдал-5%, (v) Нягтлан бодох бүртгэлийн ил тод байдал-10%) хүчин зүйлсийн дагуу улс орнуудыг 1-10 хүртэх утга авах бөгөөд өндөр байх тусам эрсдэл ихтэй хэмээн эрмэлзэлт порчин ганц бие давсан, судалгаанд суурилагдсан индекс байсаар байна[4].

Мөнгө угаах гэмт хэргийн гаралтай бизнесийн салбарын таатай орчин, хувь хүний хөгжил, эдийн засгийн гэмт хэргийн төрөлд багтах авлига ба хээл хахууль, санхүүгийн салбарын ба зах зээлийн хөгжил, эдийн засгийн нөлөө бүхий үзүүлэлт болох ажилгүйдэл гэх олон талт хүчин зүйлсийг нөлөөлөх боломжтой гэж үзлээ.

Бизнесийн таатай орчин: Бизнесийн таатай орчин бүрдүүлэхэд зохих хамгаалалт байхгүй бол санамсаргүй болон санаатай байдлаар мөнгө угаах тодорхой нөхцөлийг бүрдүүлж болно. Иймд хүүль, эрх зүйн зохицуулалтын орчин суй, тууштай хоболгох дүрэм журмыг хэрэжүүлэх, чадвар суй, тогтвортой хяналтгүй, ил тод байдал хязгаарлагдмал улс орнуудад мөнгө угаах үйл ажиллагаа явуулахын түлд эдгээр суй талыг ашиглах боломжтой. Ялангуяа, бизнесийн үйл ажиллагаа идэвхтэй явуулдаг байгуллагууд санхүүгийн тайлагнах үүрэг дутмаг байх нь сэжигтэй үйл ажиллагаг эхлүүлэх улмаар гэмт хэрэг хэрэгжих орчныг бүрдүүлэх юм. Иймд санхүүгийн тайлагнах үүргийг чанд сахиж сэжигтэй үйлдлийг олж тогтоох, мэдээлэх нь нэн чухал.

Хүний хөгжил: Эдийн засгийн үзүүлэлт болох ДНБ, боловсрол, урт удаан ба эрүүл амьдрал гэх 3 үзүүлэлт нь хүний хөгжлийг илтгэнэ. Иргэдийн орлогын түвшин өндөр, ядуурлын түвшин доогуур, эдийн засгийн өсөлттэй байх нь хувь хүмүүсийн хүүль бус үйл ажиллагаат byoy гаралтай орлогоосгүй байх нь хувь хүмүүсийн хүүль бус үйл ажиллагаанд оролцох сэдэл бууруулдаг. Мөн, хүний хөгжил нь мэдлэг боловсролтой нягт уялдаа холбоотой бөгөөд мөнгө угаах гэмт хэргийн хор уршгийн талаарх мэдэгдлийг нэмэгдүүлэх нь дүрэм, журам, ёс зүйтэй зан үйлийг дагаж мөрдөх магадлал өндөр болно.

Авлига: Өндөр албан тушаалтнууд мөнгө угаах гэмт хэргийн үйл ажиллагаг эхлүүлэхийн тулд эрх мэдлийг урвуулан ашиглах боломжтой бөгөөд гэмт хэрэгтнүүд эрх мэдэл бүхий албан тушаалтад их хэмжээний мөнгө амлан сэжигтэй үйлдэл хийж, түүнийг тас нуух эрсдэл үүсэж болно. Мөн түүнчлэн, хүүль бус санг нүүн дарагдуулах byoy хүүль бус аргаар олсон мөнгөөр компани байгуулах, үл хөдлөх хөрөнгө худалдан авах зэргээр гаралт үүсэлтэй хаяхадаг.

Санхүүгийн салбарын хөгжил: Санхүүгийн салбарын хөгжилд санхүүгийн институт болон зах зээлийн хөгжлийг авч үзлээ ч салбарын институцийн хөгжил өндөр байх нь санхүүгийн зах зээлийн хөгжлөөс тогтмол хамаарахгүй учир түс бүрийн нөлөөг авч үзэх хэрэгтэй юм. Санхүүгийн институт өөрийн үйлчлүүлэгчийг танж мэдэх (KYC) жүрмыг баталж КҮС болон еКҮС эсхүл хэсэгчлэн байдлаар ашилласнаар мөнгө угаах боломжит

товтэй Базелийн Засгалын Институт нь улс орнуудын эдийн засгийн гэмт хэрэг дундаа мөнгө угаах гэмт хэргэтэй тэмцэх, үр дүнд нь засгаллыг сайжруулах зорилготой биеэ давсан байгуулдаг юм. Түс байгуулдаг нь 2012 оноос эхлэн жил бүр дэлхийн улс орнуудын мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй холбоотой эрсдэлийг хэмжсэний дүнд Базелийн мөнгө угаахтай тэмцэх индексийг зарлаж байгаа билээ. Базелийн мөнгө угаахтай тэмцэх индексийн зорилго нь тодорхой эрх зүйн үйл ажиллагаат хэмжих бүс эрсдэлийн олон талт байдлыг илгэх юм. Түс индексийн утга нэмэгдэх тусам мөнгө угаах гэмт хэрэг үйлдэх нь өсөж байгаа буюу эрсдэл өндөртэй болох юм.

Энхжүү индекс нь "Транспэрэнси Интернэшнэл" байгууллага, Дэлхийн банк, Дэлхийн Эдийн Засгийн Форум, ФАТФ зэрэг олон нийтэд нээлттэй томоохон эх сурвалжуудын өгөгдлүүдээс 18 үзүүлэлт бүхий эрсдэлтэй өгөгдлөөгөөх 5 бүлгийн ((i) Мөнгө угаахтай тэмцэх хэрэгжилтийн чанар-65%, (ii) Авлига ба хээл хахуулийн эрсдэл-10%, (iii) Санхүүгийн ил тод байдал ба стандарт-10%, (iv) Нягтлан бодох бүртгэлийн ил тод байдал-5%, (v) Нягтлан бодох бүртгэлийн ил тод байдал-10%) хүчин зүйлсийн дагуу улс орнуудыг 1-10 хүртэх утга авах бөгөөд өндөр байх тусам эрсдэл ихтэй хэмээн эрмэлзэлт порчин ганц бие давсан, судалгаанд суурилагдсан индекс байсаар байна[4].

Мөнгө угаах гэмт хэргийн гаралтай бизнесийн салбарын таатай орчин, хувь хүний хөгжил, эдийн засгийн гэмт хэргийн төрөлд багтах авлига ба хээл хахууль, санхүүгийн салбарын ба зах зээлийн хөгжил, эдийн засгийн нөлөө бүхий үзүүлэлт болох ажилгүйдэл гэх олон талт хүчин зүйлсийг нөлөөлөх боломжтой гэж үзлээ.

Бизнесийн таатай орчин: Бизнесийн таатай орчин бүрдүүлэхэд зохих хамгаалалт байхгүй бол санамсаргүй болон санаатай байдлаар мөнгө угаах тодорхой нөхцөлийг бүрдүүлж болно. Иймд хүүль, эрх зүйн зохицуулалтын орчин суй, тууштай хоболгох дүрэм журмыг хэрэжүүлэх, чадвар суй, тогтвортой хяналтгүй, ил тод байдал хязгаарлагдмал улс орнуудад мөнгө угаах үйл ажиллагаа явуулахын түлд эдгээр суй талыг ашиглах боломжтой. Ялангуяа, бизнесийн үйл ажиллагаа идэвхтэй явуулдаг байгуллагууд санхүүгийн тайлагнах үүрэг дутмаг байх нь сэжигтэй үйл ажиллагаг эхлүүлэх улмаар гэмт хэрэг хэрэгжих орчныг бүрдүүлэх юм. Иймд санхүүгийн тайлагнах үүргийг чанд сахиж сэжигтэй үйлдлийг олж тогтоох, мэдээлэх нь нэн чухал.

Хүний хөгжил: Эдийн засгийн үзүүлэлт болох ДНБ, боловсрол, урт удаан ба эрүүл амьдрал гэх 3 үзүүлэлт нь хүний хөгжлийг илтгэнэ. Иргэдийн орлогын түвшин өндөр, ядуурлын түвшин доогуур, эдийн засгийн өсөлттэй байх нь хувь хүмүүсийн хүүль бус үйл ажиллагаат byoy гаралтай орлогоосгүй байх нь хувь хүмүүсийн хүүль бус үйл ажиллагаанд оролцох сэдэл бууруулдаг. Мөн, хүний хөгжил нь мэдлэг боловсролтой нягт уялдаа холбоотой бөгөөд мөнгө угаах гэмт хэргийн хор уршгийн талаарх мэдэгдлийг нэмэгдүүлэх нь дүрэм, журам, ёс зүйтэй зан үйлийг дагаж мөрдөх магадлал өндөр болно.

Авлига: Өндөр албан тушаалтнууд мөнгө угаах гэмт хэргийн үйл ажиллагаг эхлүүлэхийн тулд эрх мэдлийг урвуулан ашиглах боломжтой бөгөөд гэмт хэрэгтнүүд эрх мэдэл бүхий албан тушаалтад их хэмжээний мөнгө амлан сэжигтэй үйлдэл хийж, түүнийг тас нуух эрсдэл үүсэж болно. Мөн түүнчлэн, хүүль бус санг нүүн дарагдуулах byoy хүүль бус аргаар олсон мөнгөөр компани байгуулах, үл хөдлөх хөрөнгө худалдан авах зэргээр гаралт үүсэлтэй хаяхадаг.

Санхүүгийн салбарын хөгжил: Санхүүгийн салбарын хөгжилд санхүүгийн институт болон зах зээлийн хөгжлийг авч үзлээ ч салбарын институцийн хөгжил өндөр байх нь санхүүгийн зах зээлийн хөгжлөөс тогтмол хамаарахгүй учир түс бүрийн нөлөөг авч үзэх хэрэгтэй юм. Санхүүгийн институт өөрийн үйлчлүүлэгчийг танж мэдэх (KYC) жүрмыг баталж КҮС болон еКҮС эсхүл хэсэгчлэн байдлаар ашилласнаар мөнгө угаах боломжит

[4] Basel AML Index 2022:11th Public Edition

Зураг 1. Стандартчилсан бета коэффициент

угаах индексэд харьцангуй бага нөлөөг үзүүлж байгаа нь авлигын тосгөөлийн индекс, бизнесийн таатай орчны оноо, ажилгүйдлийн түвшин эрэг байна.

Хүснэгт 3 (б). *Менгө угаах эдийн засгийн эрсдэлийн загварын үнэлгээ, 2017-2020 он*

	Загварууд (үргэлжлэл)			
	2017	2018	2019	2020
cpi	-0.014***	-0.015***	-0.012***	-0.012**
	(0.005)	(0.005)	(0.005)	(0.005)
hdi	-3.792***	-4.367***	-2.794***	-3.267***
	(1.187)	(1.073)	(0.918)	(1.003)
fi	-0.950	-1.293***	-2.924***	-2.161***
	(0.801)	(0.725)	(0.645)	(0.677)
fm	0.725	1.209***	1.774***	1.772***
	(0.475)	(0.439)	(0.431)	(0.439)
unem	-0.041***	-0.025	-0.005	-0.017
	(0.015)	(0.016)	(0.017)	(0.016)
bus	-0.029**	-0.009	-0.005**	-0.019*
	(0.011)	(0.010)	(0.009)	(0.010)
low_income	0.710**	0.307	-0.066	0.113
	(0.287)	(0.294)	(0.334)	(0.395)
low_mid_income	0.149	-0.246	0.491**	0.162
	(0.229)	(0.207)	(0.198)	(0.213)
upper_mid_income	0.153	0.087	0.208	0.064
	(0.197)	(0.182)	(0.178)	(0.196)
Огтлогч	11.305***	10.456***	9.138***	10.118***
	(0.667)	(0.624)	(0.631)	(0.665)
Туurвийн хэмжээ	90	90	90	90
R-квадрат	0.693	0.646	0.630	0.601
Бруш-Паганы тест				
RESET тест				

***-1% түвшинд, **-5% түвшинд, *-10% түвшинд тэг таамаглал няцаагдсан

Хүснэгт 3 (а). *Менгө угаах гэмт хэргийн эрсдэлийн загварын үнэлгээ, 2012-2016 он*

	Загварууд					
	2012	2013	2014	2015	2016
cpi	-0.018**	-0.009*	-0.012**	-0.006	-0.006
	(0.007)	(0.005)	(0.005)	(0.005)	(0.005)
hdi	-1.893*	-2.940***	-2.721***	-1.132	-2.562**
	(1.119)	(1.049)	(1.034)	(1.083)	(1.261)
fi	-1.351*	-1.929**	-2.292***	-1.514**	-0.483
	(0.743)	(0.748)	(0.720)	(0.730)	(0.750)
fm	0.682	1.081**	1.493***	1.313***	0.865*
	(0.503)	(0.521)	(0.475)	(0.452)	(0.475)
unem	-0.028**	-0.016	-0.013	-0.020	-0.024*
	(0.014)	(0.013)	(0.013)	(0.013)	(0.014)
bus				-0.039***	-0.032***
				(0.012)	(0.011)
low_income	0.101	0.389	0.071	0.327	0.306
	(0.294)	(0.302)	(0.351)	(0.311)	(0.321)
low_mid_income	-0.059	-0.024	0.288	0.369*	0.396*
	(0.242)	(0.231)	(0.227)	(0.222)	(0.224)
upper_mid_income	0.138	0.141	0.231	0.265	0.258
	(0.215)	(0.209)	(0.205)	(0.193)	(0.199)
Огтлогч	8.591***	9.052***	8.870***	9.579***	9.968***
	(0.623)	(0.608)	(0.611)	(0.630)	(0.662)
Түүврийн хэмжээ	90	90	90	90	90
R-квадрат	0.477	0.478	0.503	0.566	0.530
Бруш-Паганы тест	F=0.872	F=0.909	F=0.819	F=0.544	F=0.819
RESET тест	F=3.465	F=0.502	F=1.741	F=0.051	F=0.309

***-1% түвшинд, **-5% түвшинд, *-10% түвшинд ач тэг таамаглал няцаагдсан

Өөр өөр хэмжих нэгж бүхий тайлбарлагч хувьсагчдын хамааран хувьсагчид үзүүлэх нөлөөг үнэлэхдэн коэффициентүүдаар шууд тайлбарлах нь зохимжгүй байдаг билээ. Иймд хувьсагчдын стандартчилсан үнэлгээгээр тооцогдох стандартчилсан бета коэффициентыг жилийн бүрийн хувьд тооцож нөлөөллийн хэмжээг харьцуулсан болно (Зураг 1).

Үнэлгээгээр, нийт улс орнуудын мөнгө угаахтай тэмцэх индексэд хамгийн өндөр нөлөө үзүүлж буй санхүүгийн зах зээлийн индекс байгаа нь мөнгө угаагчид хууль бус үйл ажиллагаагаар олсон орлогыг санхүүгийн зах зээлд богино ба урт хугацааны хэлцлийн санхүүгийн хэрэгсэлд хөрөнгө оруулалт хийх замаар хууль ёсны хөрөнгө болгохыг эрмэлзэж байна. Иймд санхүүгийн зах зээлийн хөгжил нь мөнгө угаах гэмт хэргийг нэмэгдүүлэхэд түлхэц өгөх бөгөөд ийнхүү зах зээлийн хяналт суй байгааг илтгэж байна. Харин, мөнгө угаахтай тэмцэх индексэд хүчтэй сөрөг хамаралтай нь санхүүгийн институтийн индекс болон хүний хөгжлийн индекс байгаа харч болохоор байна. Санхүүгийн институтууд мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй холбоотой хууль, эрх зүйн зохицуулалтад хамрагдаг. Ингэснээр сэжигтэй гүйлгээний үйл ажиллагаа, хяналтыг тавих, харицлагчдыг таних журмыг (КУС) даган мөрдөх ба үүнийг хэрэгжүүлэх, ажилтнуудад зориулсан сургалт хөтөлбөрүүд зохион байгуулах зэрэг арга хэмжээг тогтвортой авч чадаж буй орнуудын мөнгө угаах гэмт хэрэг бага тохиолдолтой байна. Хүний хөгжил бүүсу иргэдийн мэдлэг боловсролын түвшин өндөр, эдийн засгийн өсөлттэй, урт удаан ба эрүүл амьдралын хүн маягтай улс ороод мөнгө угаах гэмт хэрэг үйлдэхэд нь цөөн байдаг. Мөн түүнчлэн, мөнгө

Хүснэгт 2. *Менгө угаах гэмт хэргийн эрсдэлийн тодорхойлогч статистик, 2012-2020 он*

Үзүүлэлт	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Монгол	6.35	6.14	6.14	6.13	6.11	6.14	6.65	6.57	6.24
Дундаж	5.70	5.70	5.63	5.58	5.62	5.37	5.37	5.30	5.13
Станд. хазайлт	1.06	1.04	1.06	1.06	1.03	1.26	1.11	1.06	1.10

Мөнгө угаах гэмт хэргийн загварыг жил бүрийн тоон мэдээлэлд үндэслэн 2012-2020 оны хооронд үнэлсэн үр дүнг харуулав (Хүснэгт 3). Мөнгө угаах гэмт хэргийн эрсдэлийн тайлбарлах эконометрик загварын үнэлгээний үр дүнгээс харахад, Базелийн индексээр хэмжигдэх мөнгө угаах гэмт хэргийн эрсдэлийн түвшинтийн нийт хэлбэлзлийн 47.7-69.3 хувь нь авлигын тосгөөлийн индекс, хүний хөгжлийн индекс, санхүүгийн хөгжлийн индекс, санхүүгийн зах зээлийн индекс, ажилгүйдлийн түвшин болон тухайн улсын орлогын түвшингээр тайлбарлагдаж байна. Бусад нөхцөл ижил үед, авлигын тосгөөлийн индекс нь өндөр (авлигагүй) бол мөнгө угаах гэмт хэргийн эрсдэлийн индекс доогуур байх төлөвтэй бүүсу статистик ач холбогдол бүхий сөрөг хамаралтай бөгөөд энэхүү үр дүн нь судалгааны таамаглалыг дэмжсэн байна. Хүний хөгжлийн индекс нь өндөр бол мөнгө угаах гэмт хэргийн эрсдэлийн индекс доогуур байх төлөвтэй бүүсу статистик ач холбогдол бүхий сөрөг хамаралтай. Энэхүү үр дүн нь эдийн засгийн хучин зүйлс өндөр байх нь мөнгө угаах гэмт хэргээгүй сөрөг хамаралтай болох судалгааны таамаглалыг дэмжсэн. Санхүүгийн институтын хөгжлийн индекс нь өндөр бол мөнгө угаах гэмт хэрэг үйлдэгдэх эрсдэлийн индекс доогуур байх хандлагатай бүүсу статистик ач холбогдолтой бүхий сөрөг хамаралтай. Энэхүү үр дүн нь судалгааны таамаглалыг нягтаасан байна. Санхүүгийн зах зээлийн хөгжлийн индекс доогуур байх нь судалгааны таамаглалыг дэмжсэн. Мөн, ажилгүйдлийн түвшин нь өндөр бол мөнгө угаах гэмт хэрэг гаралтын эрсдэлийн индекс доогуур байх хандлагатай бүүсу статистик ач холбогдол бүхий сөрөг хамаралтай. Энэхүү үр дүн нь судалгааны таамаглалыг нягтаасан байна. Бизнесийн таатай орчны оноо нь өндөр (хууль эрх зүйн орчин өндөр) бол мөнгө угаах гэмт хэргийн эрсдэлийн индекс доогуур байх төлөвтэй бүүсу статистик ач холбогдол бүхий сөрөг хамаралтай. Энэхүү үр дүн нь судалгааны таамаглалыг дэмжсэн байна. Харин, 2017 онд бага орлогын түвшин, 2019 онд дундаж бага орлогын түвшин нь өндөр бол мөнгө угаах гэмт хэргийн эрсдэлийн индекс дээгүүр байх хандлагатай бүүсу статистик ач холбогдолтой бүхий эерэг хамаралтай.

Жил бүрийн хувьд үнэлсэн мөнгө угаах гэмт хэргийн эрсдэлийн түвшинг тайлбардах загварууд нь хомсодсат байх, алдааны илэрхийллийн тархалт нь нормаль байх, загварын хэлбэр зөв тодорхойлогдсон байх тухай сонгодог шугаман регрессийн суурь нөхцөлүүдийг биелүүлж байгаа болох нь холбогдох тестүүдийн үр дүнгээр батлагдсан байна.

Хүснэгт 1. *Шинжлэгдэж авигдсан хувьсагчид*

Хувьсагчид	Хугацаа	Эх сурвалж	Тайлбар
Базелийн индекс	2012-2020	БЗХ	Мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй холбоотой эрсдэлийн хэмжүүр.
Бизнесийн таатай орчны оноо	2012-2020	Дэлхийн банк	Бизнесийн үйл ажиллагаа явуулахад хууль эрх зүйн орчин
Авлигын тосгөөлийн индекс	2012-2020	ТИ	Эдийн засгийн гэмт хэрэг болох авлигын түвшин
Хүний хөгжлийн индекс	2012-2020	НҮХП	Мэдлэг боловсрол, ДНБ, урт удаан, эрүүл амьдрал
Санхүүгийн салбарын индекс	2012-2020	ОУВС	Санхүүгийн институтийн хүртээмжтэй байдал, үр өгөөж, эдийн засагт үзүүлэх нөлөө
Санхүүгийн зах зээлийн индекс	2012-2020	ОУВС	Санхүүгийн зах зээлийн хүртээмжтэй байдал, үр өгөөж, эдийн засагт үзүүлэх нөлөө
Ажилгүйдлийн түвшин	2012-2020	Дэлхийн банк	Ажилгүй бөгөөд ажил идэхтэй хайж байгаа хүмүүс
Дундаж бага орлогын түвшин	2012-2020	Дэлхийн банк	Нэг хүнд ногдох орлого $1036-$4045
Дундаж өндөр орлогын түвшин	2012-2020	Дэлхийн банк	Нэг хүнд ногдох орлого $4046-$12535
Бага орлогын түвшин	2012-2020	Дэлхийн банк	Нэг хүнд ногдох орлого $1035-аас бага

Эмпирик үр дүн

Хүснэгт 2-ийн үр дүнгээс харвал, Базелийн индексээр хэмжигдэх мөнгө угаах гэмт хэргийн эрсдэлийн түвшинтийн дундаж түүвэрт хамрагдсан 128 улсын ерөнхий дүнгээр сүүлийн жилүүдэд буурах хандлагатай байна. Тодруулбал, мөнгө угаах гэмт хэргийн түвшин буурах төлөвтэй байна гэсэн үг юм. Харин, Монгол улсын хувьд жил бүр олон улсын дундажаас нэлээд дээгүүр байсан бөгөөд 2020 оны байдлаар 128 орноос эрсдэл өндөр 20 орны нэг болсон байна. Монгол улс нь анх 2011 онд ФАТФ-ын саарал жагсаалтад орсон бөгөөд үүний дараа, мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх тухай хуульгай болсноор 2014 онд гарч чадсан. 2019 оны 10 дугаар сард улсын мөнгө угаах, терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх байгууллага болох ФАТФ нь Монгол улсыг саарал жагсаалтад оруулсан. Энэ жагсаалтад орсон шалтгаан нь мөнгө угаах, терроризмыг санхүүжүүлэх, зэвсэг дэлгэрүүлэх үйл ажиллагаг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх дотоод тогтолцоо нь стратегийн дутагдалтай бөгөөд, энэхүү асуудлаа нэн даруй шийдэрлэх шаардлагатай гэж үзжээ[5]. Иймд 2013-2020 оны хооронд Монгол улсын мөнгө угаах гэмт хэргийн эрсдэлийн түвшин өндөр байжээ.

[5] ФАТФ-ын "Саарал жагсаалт"-д оруулсан Монгол улсын банк, санхүүгийн салбарт үүсэх сорилгууд болон хэрэгжүүлэх арга хэмжээ, Мөнгө, санхүү, банкны сэтгүүл, 2019